

SIİRT ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

SUSBİD

THE JOURNAL OF SIİRT UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

YIL - YEAR 2024

CİLT – VOLUME 12

SAYI - ISSUE 1

ISSN: 2147-8406

E-ISSN: 2548-0111

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Siirt University Institute of Social Sciences

ISSN: 2147-8406

e-ISSN: 2548-0111

Yıl/Year: 2024

Cilt/Volume: 12 **Sayı/Issue:** 1

Kapsam/Scope: Edebiyat, Coğrafya, Tarih, Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi, İlahiyat, İletişim, Gazetecilik, Hukuk, Halkla İlişkiler, Eğitim Bilimleri, Beden Eğitimi ve Spor, İktisat, İşletme ve Ekonomi bilim dallarını konu alan akademik çalışmalara, derleme ve kitap tanıtımlarına yer verilmektedir. Dergimizde sosyal bilimler alanı ve bu alanın içerisindeki bilim dallarını konu alan makaleler yayımlanmaktadır.

Academic studies, compilations and book reviews on the fields of Literature, Geography, History, Philosophy, Sociology, Psychology, Archeology, Art History, Theology, Communication, Journalism, Law, Public Relations, Educational Sciences, Physical Education and Sport, Economics, Business Administration and Economics are included. In our journal, articles on the field of social sciences and the branches of science in this field are published.

Periyot/Period: Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır.

The journal publishes two issues in a year (June and December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce/ Turkish and English

Dergimizin Yer Aldığı Veritabanları/Databases

EBSCOhost, MODERN LANGUAGE ASSOCIATION (MLA), Information Matrix for the Analysis of Journals (MIAR), DİRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING (DRJI), EURO PUB, RESEARCHBIB, SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS), SOBİAD

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

The Journal of Siirt University Institute of Social Sciences uses a double-sided blind referee system in which at least two referees serve.

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır. The articles in the journal were processed iThenticate through program

Yayıncı/ Publisher

Siirt Üniversitesi, Siirt, Türkiye/ Siirt University

İmtiyaz Sahibi

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına/ On behalf of Siirt University Social Sciences Institute

Prof. Dr. Şahap BULAK

Baş Editör/ Editor in Chief

Prof. Dr. Şahap BULAK, Siirt Üniversitesi, sahapbulak@gmail.com

Editörler/ Editors

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZDURĞUN, Siirt Üniversitesi, yunus.ozdurgun@siirt.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Nejdet ŞAHİN

İletişim Bilgileri / Contact Details

e-mail: sosbilder@siirt.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susbid>

Tel/Phone: (0484) 212 11 11/3451

Adres/Address

Siirt Üniversitesi Kezer Yerleşkesi Rektörlük B Blok Kat: 2/Siirt

Yayın Tarihi / Publication Date

30.06.2024

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez.

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for article.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah ÇELİK, Harran Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Aleksandar KADIJEVIC, Belgrad Üniversitesi, Sırbistan
Prof. Dr. Arda ARIKAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bekir KOÇLAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bülent ÖZKAN, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cholpon CHOTAEVA, American University of Central Asia, Kırgızistan
Prof. Dr. Hasan Basri MEMDUHOĞLU, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selami SEZGİN, Anadolu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Serbo RASTODER, Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ
Prof. Dr. Fadıl AYGAN, Siirt üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cahit EPÇAÇAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNCÜ, Mersin Üniversitesi, Türkiye
Dr. Jonas ELBOUSTY, Yale Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri

Danışma Kurulu/ Advisory Board

- Prof. Dr. Adem ÖLMEZ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCI, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY, Gazi üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal SILAY, Indiana Üniversitesi, Amerika Birleşik Devletleri
Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Özlem DEMİREL DÖNMEZ, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman Turduyevîç KAYIPOV, Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin
Doç. Dr. Burçin BOZDOĞANOĞLU, Bandırma Onyedî Eylül Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Adnan ALKAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Seyithan CAN, Siirt Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hüseyin OKUR, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Vitaliy POZNAHİREV, Rusya Bilimler Akademisi, Rusya

Alan Editörleri/ Field Editors

Prof. Dr. Arzdar KİRACI, Siirt Üniversitesi, İktisat

Prof. Dr. Hüseyin Fazlı ERGÜL, Dicle Üniversitesi, Eğitim Bilimleri

Doç. Dr. Halit YABALAK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Güzel Sanatlar

Doç. Dr. Mehmet TAN, Siirt Üniversitesi, Sosyoloji

Doç. Dr. Said OLGUN, Siirt Üniversitesi, Tarih

Dr. Öğr. Üyesi Yunus BAYDAŞ, Siirt Üniversitesi, İşletme

Dr. Öğr. Üyesi Mahir ÖZHAN, Siirt Üniversitesi, Kamu Yönetimi

Dr. Öğr. Üyesi Enser YILMAZ, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi İdris KARA, Siirt Üniversitesi, Eğitim Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Serkan SABANCI, Siirt Üniversitesi, Coğrafya

Dr. Öğr. Üyesi Fatih EROĞLAN, Siirt Üniversitesi, İlahiyat

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre YARAYAN, Siirt Üniversitesi, Beden Eğitimi

Dr. Öğr. Üyesi Deniz ELÇİN, Siirt Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi

Yabancı Dil Editörleri/ Foreign Language Editors

Prof. Dr. Arda ARIKAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Mizanpaj/ Layout

İbrahim GİDER

Bu Sayının Hakemleri/ Reviews of This Issue

Doç. Dr. Cengiz SUNAY, Yalova Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan AFŞAR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan UZUN, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammet FIRAT, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim GÖRÜCÜ, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ, Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Rabihan YÜKSEL ARABACI, Bursa Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Oya MORVA, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Yaşar SUVEREN, Sakarya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun SERÇEMELİ, Atatürk Üniversitesi

Dr. Cihan ULUN, Dumlupınar Üniversitesi

Dr. Mustafa BÖLÜKBAŞI, Uşak Üniversitesi

Dr. Mücahit DURSUN, Atatürk Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri/ Research Articles

Egzersiz Motivasyonu Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Exercise Motivation Attitude Scale: Scale Development, Validity and Reliability Study.....1-12
Çağdaş CAZ

Afet ve Kırılgan Gruplar
Disasters and Vulnerable Groups.....13-30
Yasemin ARI KOVANCI

Türkiye’de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik “İzin Politikalarının” “İş Kanunu” ve “Devlet Memurları Kanunu” Perspektifinde İncelenmesi
Investigation of “Permission Policies” to Ensure Work-Life Balance in Turkey in the Perspective of “Labor Law” and “Civil Servants Law”.....31-44
Bahar ALTUNOK

28 Şubat Postmodern Darbesinin İç ve Dış Nedenleri Üzerine Notlar
Notes on the Internal and External Reasons of the February 28 Postmodern Coup.....45-62
Muhittin IŞIK

Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Etnografi: Kavramsal Bir Çözümleme
Ethnography as a Qualitative Research Pattern: A Conceptual Analysis.....63-74
Erdi DEMİR

Egzersiz Motivasyonu Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Exercise Motivation Attitude Scale: Scale Development, Validity and Reliability Study

Doç. Dr. Çağdaş CAZ

Yozgat Bozok Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, Yozgat, Türkiye

Yozgat Bozok University, Faculty of Sports Sciences, Department of Sports Management, Yozgat,
Türkiye

ORCID: 0000-0003-0262-6114 | E-mail: cazcagdas@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Caz, Ç. (2024). Egzersiz motivasyonu tutum ölçeği: ölçek geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 1-12.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 14/04/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 29/05/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 1-12

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Çağdaş CAZ). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Mevcut çalışma için Yozgat Bozok Üniversitesi, Etik Komisyonu'ndan 19.10.2022 tarihinde onay alınmıştır. Evrak Sayısı ve Tarihi: E-45513789-770-102803, Karar No: 37/29

Öz

Mevcut çalışmada, bireylerin egzersiz motivasyonu tutumlarını ölçmeye yarayan bir ölçeğin geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarının yapılması amaçlanmıştır. Araştırmaya 760 kişi (340 erkek, 420 kadın) katılım sağlamıştır. İlk olarak taslak madde havuzu hazırlanmış, analiz sonuçlarına göre ölçeğin son hali (20 madde) oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin analizinde frekans yüzde değerler hesaplanmıştır. Ölçek yapı ve kapsam geçerliği bakımından değerlendirilmiş, bu kapsamda ilk olarak açımlayıcı faktör analizi, sonrasında ise doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ayrıca ölçeğin cronbach alpha, madde toplam korelasyonu ve %27'lik alt-üst grup toplam puan değerlendirmeleri yapılmıştır. Uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonrasında oluşan üç faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi ile doğrulanmıştır. Elde edilen 3 faktörlü yapının toplam varyansın %70.092'sini açıkladığı belirlenmiştir. Ölçeğin cronbach alpha katsayılarının 0.792 ile 0.933 arasında olması, sonuçların güvenilir olduğunu göstermektedir. Test tekrar test sonuçları, ölçeğin geneli ve alt boyutlarında iki uygulama sonuçları arasında manidar farklılıkların bulunmadığını göstermiştir. Sonuç olarak egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmış ve alanyazına kazandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Egzersiz, motivasyon, spor, tutum.

Abstract

The current study aimed to develop a scale to measure individuals' exercise motivation attitudes and conduct validity and reliability studies. The participants were 760 people (340 men and 420 women). First, a draft item pool was prepared, and the final version of the scale (20 items) was created according to the analysis results. In the data analysis, frequency and percentage values were calculated. The scale was evaluated in terms of structure and content validity, and in this context, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were first applied. In addition, the scale's Cronbach alpha, item-total correlation, and 27% lower-upper group total score were evaluated. The three-factor structure formed after the exploratory factor analysis was confirmed by confirmatory factor analysis. The resulting 3-factor structure was determined to explain 70.092% of the total variance. The fact that the Cronbach alpha coefficients of the scale are between 0.792 and 0.933 shows that the results are reliable. Test-retest results showed no significant differences between the results of the two applications in the overall scale and its sub-dimensions. As a result, validity and reliability analyses of the exercise motivation attitude scale were conducted and included in the literature.

Keywords: Exercise, motivation, sport, attitude.

Giriş

Bireylerin fiziksel aktiviteye katılım düzeyleri gün geçtikçe olumlu yönde farklılaşmaya başlamıştır. Bu farklılaşma düzeyi; egzersiz alışkanlığı, kişisel ve çevresel faktörler, gelişen teknoloji, egzersizin sağlık üzerindeki etkilerinin yeterince anlaşılabilmesi, egzersize yönelik tutum gibi etkenlerden kaynaklanmaktadır (Roychowdhury, 2018). Son yıllarda egzersiz biliminin gelişimi, fiziksel aktivitenin yararları hakkında fazlaca bilgi elde edilmesini kolaylaştırmıştır (Mailey ve ark., 2022). Egzersizin bilinen birçok fiziksel ve psikolojik faydası söz konusudur. Bu faydalar arasında depresyon seviyesinin düşmesi, fiziksel dengeyi sağlanması gibi durumlar yer almaktadır (Ackermann ve ark., 2008). Egzersizin, depresyonu (Craft ve Landers, 1998) ve stresi azalttığı (Steptoe ve ark., 1998), özgüveni arttırdığı (Szabo ve ark., 1998) ve bu nedenle psikolojik sağlığa iyi geldiği bilinmektedir.

Araştırmalar zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan yaşam kalitesinin artmasında egzersizin önemini göstermiştir (Baştuğ ve ark., 2011). Optimal düzeyde yapılan egzersiz bireylere faydalı olmakla beraber toplumsal sağlığa da katkı sunmaktadır (Miçooğulları ve ark., 2010). Düzenli, planlı, tekrarlayan egzersizler yapmak bireylere sayısız fayda sağlar ve sağlıklı ilişkili hastalıkları (hipertansiyon, tip 2 diyabet, osteoporoz vb.) önler (Chodzko-Zajko ve ark., 2009). Egzersizin devamlılığına etki eden olumlu veya olumsuz birçok faktör söz konusudur. Bu çerçevede stres, kaygı, sağlıklı olma inancı, başarı elde etme isteği ve motivasyon gibi faktörler ön plana çıkmaktadır.

Egzersizin devamlılığı açısından düşünüldüğünde motivasyon, bireyi/sporcuyu bir davranışa yönlendiren, bu davranışın tekrarlanmasını ve şiddetini belirleyen (Yılmaz ve Çavaş, 2007), benimsenen hedef doğrultusunda kişinin kendi arzu ve isteği ile davranması şeklinde tanımlanmaktadır (Kantar, 2010). Motivasyon, kişiye özgüdür ve merkezinde kişi vardır (Hersey ve ark., 1996). Kişilerin temel ihtiyaçlarının farklı olması, motivasyon düzeyini belirleyen temel etkenlerden biridir (Fındıkçı, 1999). Bireyleri motive eden üç faktör (motivasyonsuzluk, içsel motivasyon ve dışsal motivasyon) olduğu ifade edilmektedir. Bu faktörlerden motivasyonsuzluk, motivasyon türleri arasındaki ilişkilerin motivasyonsuzluktan/düşük seviye motivasyondan etkilenmesi; içsel motivasyon, içsel faktörler ile sağlanan motivasyonu; dışsal motivasyon ise birey dışında mevcut dışsal faktörlerle sağlanması anlamına gelmektedir (Fuzhong, 1999). Dışsal motivasyonun egzersiz katılımını başlatmak için birincil faktör olabileceği işaret edilse de içsel motivasyon ve psikolojik ihtiyaçların karşılanması, egzersize yönelimde daha etkilidir (Deci ve Ryan, 2000). Egzersizin fiziksel ve zihinsel faydalara sahip oluşu bilinen bir gerçektir. Bireyler günümüzde daha az hareket etmeye başlamışlardır. Yapılaşmanın artması, bireylerin hareket alanlarını sınırlamaya ve sağlık problemlerini arttırmaya başlamıştır. Bu bilgilere istinaden bireylerin egzersiz motivasyonu tutumlarını ölçmeye yarayan bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1.Yöntem

1.1.Çalışma Grubu

Çalışmaya, hayatının belli dönemlerinde egzersiz alışkanlığı bulunan veya aktif spor yaşantısını sonlandıran bireyler ve bu kapsamda egzersiz yapmanın faydaları ve sağladığı motivasyon hakkında bilgi sahibi olan 760 kişi (340 erkek, 420 kadın) katılmıştır. Veriler, 2022 yılının son ayları ile 2023 yılının ilk aylarında, Google form ile elde edilmiştir. Yapı geçerliğinin incelenmesinde AFA için 248 kişiden (150 erkek, 98 kadın), DFA için ise 266 kişiden (56 erkek, 210 kadın) veri toplanmıştır. Güvenirlik analizleri kapsamında test tekrar test uygulaması için 20 kişiden (17 erkek, 3 kadın), madde analizi, Cronbach Alpha katsayısı ve %27'lik alt-üst grup hesaplanmasında 226 kişiden (117 erkek, 109 kadın) toplanan veriler analiz edilmiştir.

1.2.Ölçeğin Yapısı

Egzersiz motivasyonu tutum ölçeği, 7'li likert tipi derecelendirmeye sahiptir.

1.3.Madde Havuzunun Oluşturulması

Ölçeğin madde madde havuzu için literatürdeki çalışmalardan faydalanılmıştır. Ayrıca egzersiz yapan bireyler ve egzersiz uzmanı olan kişilerin görüşleri alınarak 40 adet (30 olumlu-10 olumsuz) madde meydana hazırlanmıştır.

1.4.Kapsam Geçerliği İçin Uzman Görüşüne Başvurulması

Kapsam geçerliği için Kapsam Geçerlik İndeksi (CVI) değeri önemli görülmektedir. Literatürde, sekiz uzman görüşüne denk gelen CVI değeri 0,75 olduğu ifade edilmektedir (Karagöz ve Bardakçı, 2020). Bu kapsamda konu hakkında bilgi sahibi 8 kişinin (spor bilimci ve egzersiz uzmanı) görüşü alınmıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde tüm maddelerin CVI değerinin 0,75 ve üzerinde olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda taslak ölçek 40 maddeden meydana gelmiştir.

1.5.Verilerin Toplanması

Mevcut araştırma, katılımcıların araştırmaya katılım onamları alınarak gönüllülük esasına uygun olarak yürütülmüştür.

2.Bulgular

2.1.Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) istatistiği ile ölçeğin örneklem büyüklüğünün faktör analizi açısından yeterliğine bakılmıştır. Mevcut çalışma kapsamında 248 (150 erkek, 98 kadın) katılımcıya AFA uygulanmıştır.

2.1.1.Açımlayıcı Faktör Analizi

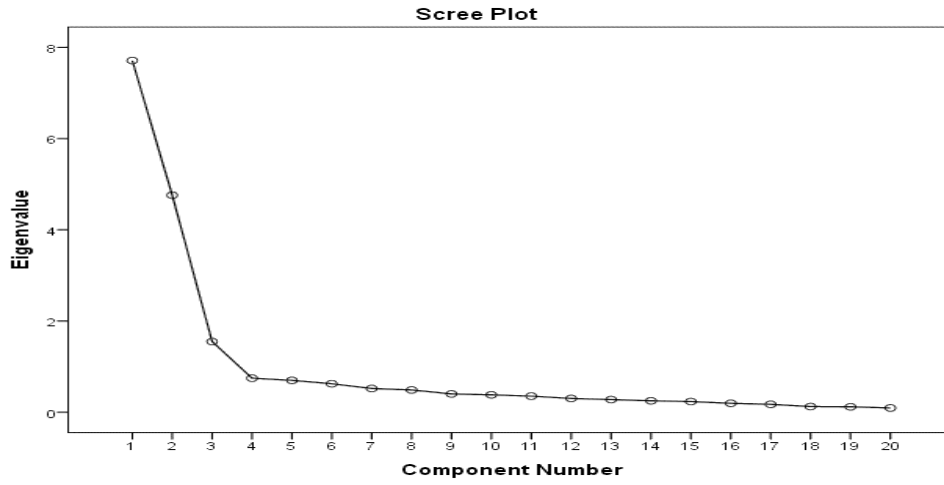
Kırk maddelik taslak ölçeğin KMO değeri 0.909 olarak hesaplanmıştır. Literatürde KMO'nun 0.90'larda mükemmel olduğu ifade edilmektedir (Tavşancıl, 2002). Bu kapsamda hesaplanan 0.909 değerinin mükemmel derecede olduğu söylenebilir. Değişkenler arasında yüksek ve anlamlı ilişkilerin olması, küresellik varsayımının sağlandığını göstermektedir ($\chi^2=3990.728$; $p<0.001$). Taslak ölçeğe AFA uygulanmış, binişik maddeler ölçekten çıkarılmış ve kalan maddelerle analiz tekrarlanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1.

Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	Maddeler	Fak. Yük Değeri	Öz değer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
Olumsuz Tutum ve Düşünce	M36	0.926	7.710	38.548	38.548
	M34	0.914			
	M38	0.913			
	M35	0.911			
	M37	0.878			
	M39	0.821			
	M33	0.763			
Pozitif Bakış ve Sağlık	M25	0.821	4.759	23.797	62.345
	M27	0.817			
	M29	0.798			
	M26	0.794			
	M28	0.706			
	M21	0.677			
	M20	0.660			
Fiziksel Görünüm ve Sağlık	M5	0.815	1.549	7.747	70.092
	M3	0.775			
	M8	0.730			
	M11	0.723			
	M2	0.717			
	M12	0.705			

Ölçeğe ait 3 faktörlü yapının toplam varyansın %70.092'sini açıkladığı tespit edilmiştir (Tablo 1). Alt boyutların varyans oranları; *olumsuz tutum ve düşünce* için %38.548, *pozitif bakış ve sağlık* için %23.797 ve *fiziksel görünüm ve sağlık* için %7.747 şeklindedir. Faktör yükleri ise 0.660-0.926 arasında olduğu belirlenmiştir (Tablo 1).

Şekil 1

Yamaç (çizgi) grafiği

Yamaç (çizgi) grafiği, üçüncü faktörden sonra düşüş ivmesinin azalmakta olduğunu ve yataya yakın devam ettiğini göstermektedir. Bu durum, egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin üç faktörlü yapıya sahip olduğunu desteklemektedir. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda egzersiz motivasyonu ölçeğine DFA uygulanmış ve bu kapsamda bağımsız bir diğer örnekleme oluşturan 266 katılımcıdan veri toplanmıştır.

2.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

DFA sonrası uyum iyiliği indeksleri χ^2/sd , GFI, IFI, RMSEA, TLI (Karagöz, 2016), NFI, CFI (Hu ve Bentler, 1999) ve sağlaması gereken kritik değerler (Meydan ve Şeşen, 2015), tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2.

Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Araştırma Bulgusu	Uyum Derecesi
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	2.640	İyi uyum
GFI	≥ 0.90	≥ 0.85	0.861	Kabul edilebilir uyum
IFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.937	Kabul edilebilir uyum
TLI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.927	Kabul edilebilir uyum
CFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.937	Kabul edilebilir uyum
NFI	≥ 0.95	≥ 0.90	0.902	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	≤ 0.05	≤ 0.08	0.079	Kabul edilebilir uyum

DFA sonrası ölçeğin uyum iyiliği değerleri, tablo 2'deki değerlerle kıyaslandığında modelin χ^2/sd indeksine iyi uyum, GFI, IFI, TLI, CFI, NFI ve RMSEA uyum iyiliği indekslerine ise kabul edilebilir derecede uyum gösterdiği belirlenmiştir. Edilen bulgular, AFA ile ortaya konulan 3 faktörlü yapının bağımsız bir diğer örnekleme üzerinde de doğrulandığını göstermiştir.

Tablo 3.
Standart Regresyon Katsayı Değerleri

Sıra No	Faktörler	Faktör Yüğü	AVE	Cronbach α
~ Olumsuz Tutum ve Düşünce ~ 7 madde				
M36	Egzersiz yapmanın zaman kaybı olduğunu düşünüyorum*	0.578		
M34	Egzersiz yapmak ruh sağlığını olumsuz etkiler*	0.681		
M38	Egzersiz yapmak motivasyonumu düşürür*	0.777		
M35	Egzersiz yapmak, fiziksel sağlığa zarar verir*	0.752	0.528	0.792
M37	Egzersiz yapmak beni huzursuz eder*	0.866		
M39	Egzersiz yaptıktan sonra unutkan oluyorum*	0.708		
M33	Egzersiz yapmanın faydalı olmadığını düşünüyorum*	0.695		
~ Pozitif Bakış ve Sağlık ~ 7 madde				
M25	Egzersiz yapmak zihinsel sağlığı korur	0.830		
M27	Egzersiz yapmak kan basıncını düzenler	0.822		
M29	Egzersiz yapmak motivasyonumu yükseltir	0.906		
M26	Egzersiz yapmak cilt sağlığını korur	0.836	0.706	0.890
M28	Egzersiz yapmak sosyal ilişkilerin iyi olmasına destek olur	0.782		
M21	Egzersiz yapmak beni olumsuz düşüncelerden uzaklaştırır	0.872		
M20	Egzersiz yaparım çünkü kendime olan güvenim artar	0.829		
~ Fiziksel Görünüm ve Sağlık ~ 6 madde				
M5	Sağlıklı bir vücuda sahip olmak için egzersiz yaparım	0.654		
M3	Egzersiz yaparım çünkü iyi hissediyorum	0.849		
M8	Çevik bir yapıya sahip olmak için egzersiz yaparım	0.869	0.711	0.933
M11	Egzersiz yaparım çünkü sağlığımı korumak istiyorum	0.942		
M2	Hastalıklardan kaçınmak için egzersiz yaparım	0.831		
M12	Fiziksel esnekliğimi arttırmak için egzersiz yaparım	0.887		
Ölçeğin Geneli Cronbach α değeri: 0.914 ~ 20 madde				

*Olumsuz maddeler

DFA sonrası maddelerin faktör yüklerinin 0.40'ın üzerinde olması beklenir (Hair ve ark., 1999). Mevcut ölçek maddelerin faktör yüklerinin 0.40 üzerinde olması yapı geçerliği açısından uygun olduğu göstermektedir (Tablo 3).

Yapı geçerliğinin diğer bir göstergesi de Ortalama Açıklanan Varyans (Average Variance Extracted-AVE) değerleridir. Aynı faktör çatısı altında yer alan maddelerin uyumlu olup olmadığını belirleyen AVE değerinin 0.5'ten büyük olması, faktörün uyum geçerliğinin olduğunu ortaya koymaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Faktörlere ait AVE değerleri "olumsuz tutum ve düşünce" için 0.528, "pozitif bakış ve sağlık" için 0.706 ve "fiziksel görünüm ve sağlık" için ise 0.711 olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda üç faktörün de yapı geçerliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3).

2.1.3. Madde Analizine İlişkin Bulgular

2.1.3.1. Madde-Toplam Puan Korelasyonuna Dayalı Madde Analizi

Bu analiz, ölçekte yer alan maddeler ile toplam puan arasındaki korelasyon hakkında bilgi veren nesnel bir ölçüttür (Tezbaşaran, 1996). Ölçek madde katsayılarının 0.30'dan yüksek olması beklenir (Büyüköztürk, 2010).

Tablo 4.

Madde-Toplam Puan Korelasyonları

Madde	M.T.K.	Madde	M.T.K.
M2	0.717	M27	0.615
M3	0.725	M28	0.686
M5	0.695	M29	0.785
M8	0.734	M33	0.379
M11	0.756	M34	0.373
M12	0.673	M35	0.458
M20	0.744	M36	0.383
M21	0.693	M37	0.358
M25	0.424	M38	0.368
M26	0.626	M39	0.440

Madde analizi, ölçek maddelerin 0.30'dan yüksek katsayılar aldığını göstermiştir (Tablo 4).

2.1.3.2. Alt Üst Grup Madde Analizi

Ölçek geliştirme çalışmalarında ayırt ediciliği yüksek olan maddeleri belirleyebilmek amacıyla alt ve üst grup madde analizi uygulanmaktadır (Turgut ve Baykul, 1992). Egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinde yer alan maddelerin ayırt ediciliğini incelemek amacıyla 226 katılımcının puanları büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Bu kapsamda %27'lik alt ve üst grupta yer alan 61'er kişinin toplam puan ortalamaları bağımsız örneklem t-testi ile sınanmıştır (Tablo 5 ve Tablo 6).

Tablo 5.

Ölçeğin Geneline Yönelik Alt ve Üst Grup Ortalaması T-Testi

%27'lik	N	Ort.	Ss.	t	p
Üst Grup	61	139.67	0.65	14.502	0.000
Alt Grup	61	102.00	20.27		

T testi, üst/alt grup puan ortalamaları arasındaki farkın manidar olduğu belirlenmiştir (t=14.502; p<0.05).

Tablo 6.

Ölçeğin Maddelerinin Ayırt Ediciliğine İlişkin T-Testi Sonuçları

Madde	Grup	N	Ort.	Ss.	t(p)	Madde	Grup	N	Ort.	Ss.	t(p)
Madde 2	Üst	61	6.93	0.30	12.562	Madde 27	Üst	61	7.00	0.00	7.510
	Alt	61	3.80	1.92	0.000		Alt	61	4.88	2.19	0.000
Madde 3	Üst	61	7.00	0.00	8.779	Madde 28	Üst	61	6.98	0.12	8.787
	Alt	61	4.54	2.18	0.000		Alt	61	4.45	2.24	0.000
Madde 5	Üst	61	6.98	0.12	8.422	Madde 29	Üst	61	7.00	0.00	6.627
	Alt	61	4.60	2.20	0.000		Alt	61	5.11	2.22	0.000
Madde 8	Üst	61	6.93	0.35	9.541	Madde 33	Üst	61	7.00	0.00	3.842
	Alt	61	4.32	2.10	0.000		Alt	61	6.03	1.96	0.000
Madde 11	Üst	61	7.00	0.00	9.374	Madde 34	Üst	61	7.00	0.00	3.690
	Alt	61	4.52	2.06	0.000		Alt	61	6.13	1.83	0.000
Madde 12	Üst	61	6.98	0.12	11.434	Madde 35	Üst	61	7.00	0.00	3.983
	Alt	61	3.83	2.14	0.000		Alt	61	6.14	1.67	0.000
Madde 20	Üst	61	6.98	0.12	9.294	Madde 36	Üst	61	6.96	0.17	3.749
	Alt	61	4.52	2.06	0.000		Alt	61	6.06	1.86	0.000
Madde 21	Üst	61	6.95	0.21	8.173	Madde 37	Üst	61	7.00	0.00	3.303
	Alt	61	4.65	2.18	0.000		Alt	61	6.31	1.62	0.002
Madde 25	Üst	61	7.00	0.00	7.068	Madde 38	Üst	61	7.00	0.00	3.131
	Alt	61	5.04	2.15	0.000		Alt	61	6.42	1.43	0.003
Madde 26	Üst	61	6.98	0.12	9.543	Madde 39	Üst	61	6.96	0.17	3.970
	Alt	61	4.45	2.06	0.000		Alt	61	6.09	1.70	0.000

Ölçekte yer alan maddelerin alt/üst grup puanları arasında anlamlı farklılık ($p<0.05$) olması, maddelerin tamamının ayırt ediciliğe sahip olduğu göstermiştir (Tablo 6).

2.2. Ölçeğin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

2.2.1. Ölçeğin Test-Tekrar Test Güvenirliği

Egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin kararlılığı, test-tekrar-test yöntemiyle incelenmiştir. Ölçeğin on beş gün-bir ay süre ile uygulanmasıyla elde edilen puan ortalamalarının manidar olmaması, ölçüm sonuçlarının benzer olduğunu göstermektedir (Aksayan ve Gözüm, 2002). Bu kapsamda 20 kişiden veri toplanmış ve bu veriler bağımlı gruplar t testi ile sınanmıştır (Tablo 7).

Tablo 7.

Test-Tekrar-Test Uygulaması

Ölçek ve Alt Boyutlar	Uygulamalar	N	Ort.	Ss.	t	p	r(p)
Olumsuz Tutum ve Düşünce	Birinci Uygulama	20	1.18	0.30	-0.302	0.766	0.851 (0.000)
	İkinci Uygulama	20	1.20	0.39			
Pozitif Bakış ve Sağlık	Birinci Uygulama	20	6.32	0.55	0.298	0.769	0.858 (0.000)
	İkinci Uygulama	20	6.30	0.62			
Fiziksel Görünüm ve Sağlık	Birinci Uygulama	20	6.31	0.70	-1.097	0.287	0.876 (0.000)
	İkinci Uygulama	20	6.40	0.63			
Ölçeğin Geneli	Birinci Uygulama	20	4.52	0.32	-0.659	0.518	0.901 (0.000)
	İkinci Uygulama	20	4.54	0.35			

T-testi sonuçları, ölçeğin geneli ve alt boyutlarında iki uygulama arasında anlamlı farklılıkların bulunmadığını göstermiştir ($p>0.05$).

2.2.2. İç Tutarlılık Analizi

Literatürde, ölçeğin güvenirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach α iç tutarlılık katsayısının kullanılması önerilmektedir. Ölçeğin Cronbach α katsayısının yüksek olması ölçekteki maddelerin birbiriyle tutarlı olduğunu göstermektedir (Tezbaşaran, 1996). Cronbach α katsayıları 0.70'ten büyük değerler aldığı anda ölçeğin ve alt boyutlarının güvenilir olduğu söylenebilir (Kartal ve Bardakçı, 2018). Bu kapsamda 226 kişiden toplanan veriler değerlendirmeye alınmış ve ölçeğin Cronbach α katsayılarının 0.70'ten büyük olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Ölçek geliştirmelerde madde ayıklama işlemine binişik maddelerden başlanması önerilir (Çokluk ve ark., 2010). Bu bağlamda açımlayıcı faktör analizinde binişik maddeler çıkarılmıştır. Analiz sonucunda hesaplanan özdeğerin 1'den büyük olması alt boyutların kararlı olduğunu göstergesidir (Özdamar, 2013). Yapılan AFA sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin değerinin 0.909 olması, egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin analiz açısından uygunluğunu göstermiştir. Literatür incelendiğinde Tekkurşun Demir ve ark., (2018) tarafından yürütülmüş olan çalışmaya ait KMO 0.89 ve Barlet-Sphericity testi ise 1085,010 ($p<.001$) şeklindedir.

Mevcut çalışmanın AFA sonucunda alt boyutlarına ait faktör yüklerinin sırasıyla; *olumsuz tutum ve düşünce* 0.763 ile 0.923, *pozitif bakış ve sağlık* 0.660-0.821, *fiziksel görünüm ve sağlık* 0.705 ile 0.815 arasında değerler aldığı belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde egzersiz bağımlılığına ilişkin farkındalık ölçeğinin AFA sonucu, madde faktör yüklerinin 0,55-0,82 arasında (Tekkurşun Demir ve Cicioğlu, 2022) ve faktör yüklerinin 0,663-0,720 arasında olduğu belirlenmiştir (Dokuzoğlu ve ark., 2022).

Egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin açıkladığı toplam varyans oranı %70.092'dir. DFA sonucunda ölçeğin uyum indeksleri iyi uyum ve kabul edilebilir uyum düzeyindedir. Literatür incelendiğinde yapılan çalışmanın uyum indeksleri, iyi uyum ve kabul edilebilir uyum (Tekkurşun Demir ve ark., 2018; Tekkurşun Demir ve Cicioğlu, 2022). Egzersiz Motivasyonu Tutum Ölçeğinin güvenirliğinin tespiti için cronbach alpha ile test tekrar test analizi yapılmıştır. Hem Cronbach Alpha (0.792-0.933 arasında değişmektedir) hem de test tekrar test sonucunda ölçeğin güvenilir olduğu

görülmüştür. Literatür incelendiğinde Egzersiz Bağımlılığı Ölçeği-21 ölçeğinin güvenirligi kapsamında Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayı değerlerinin.59 ile 87 arasında değiştiği anlaşılmaktadır (Gürbüz ve Aşçı, 2006).

Mevcut çalışma, egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin geliştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Mevcut ölçek, 3 alt boyuttan (olumsuz tutum ve düşünce/ pozitif bakış ve sağlık/ fiziksel görünüm ve sağlık) oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları veya geneli değerlendirilirken puan ortalamasının yüksek olması, bireylerin egzersiz motivasyonuna yönelik tutumlarının yüksek olduğunu, puan ortalamasının düşük olması bireylerin egzersiz motivasyonuna yönelik tutumlarının düşük olduğunu göstermektedir. Ölçekte ters kodlanması gereken maddeler bulunmaktadır. Bu maddeler bireylerin egzersize yönelik olumsuz tutum ve düşüncelerini belirlemeye yönelik anlamlar içermektedir. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizler, egzersiz motivasyonu tutum ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Egzersiz toplum sağlığı için önemi göz önüne alındığında bu alandaki çalışmaların nitelik ve nicelik bakımından zenginleştirilmesi sonucunda bireylerin egzersiz ve sağlık farkındalığının artabileceği düşünülmektedir. Artan farkındalık ile spor veya egzersiz yapma eğilimi yükselecektir. Bu kapsamda egzersiz motivasyonu, egzersiz bağımlılığı gibi konularda farklı gruplar ile farklı değişkenleri inceleyen çalışmaların yapılması, alan yazına katkı sunacaktır. Ayrıca, egzersiz motivasyonu kavramı kapsamında akademik çalışmaların sayısının artırılması, daha fazla okuyucuya ulaşacak ve bu sayede daha fazla birey egzersiz motivasyonunun önemini kavrayacaktır.

Kaynakça

- Ackermann, R., Williams, B., Nguyen, H., Berke, E., Maciejewski, M. & LoGerfo, J. (2008). Healthcare cost differences with participation in a community-based group physical activity benefit for medicare managed care health plan members. *Journal of the American Geriatrics Society*, 56(8), 1459-1465.
- Aksayan, S. ve Gözüm, S. (2002). Guide for intercultural scale adaptation: Psychometric features and intercultural comparison. *Journal of Research and Development in Nursing*, 4(2), 9-20.
- Baştuğ, G., Akandere, M. ve Yıldız H. (2011). Sedanter genç bayanlarda aerobik egzersizin vücut kompozisyonu ve kendini fiziksel tanımlama değerlerine etkisi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 22-7.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (12. Baskı). Pegem Akademi.
- Chodzko-Zajko, W.J., Proctor, D.N., Fiatarone Singh, M.A., Minson, C.T., Nigg, C.R., Salem, G.J. & Skinner, J.S. (2009). Exercise and physical activity for older adults. *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 41(7), 1510-1530.
- Craft, L.L. & Landers, D.M. (1998). The effect of exercise on clinical depression and depression resulting from mental illness: A meta-analysis. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 20, 339-357.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları* (1. Baskı). Pegem Akademi.
- Deci, E. & Ryan, R. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- Dokuzoğlu, G., Çevik, A., Özmaden, M., Yıldız, Y. ve Tezcan, E. (2022). Gençlere yönelik egzersiz bağımlılığı ölçeği (GYEB): Bir ölçek uyarlama çalışması. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(2), 644-653.
- Fındıkçı, İ. (1999). *İnsan kaynakları yönetimi*. Alfa Basım Yayın.
- Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equations models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Fuzhong, L. (1999). The Exercise motivation scale: Its multifaced structure and construct validity. *Journal of Applied Sport Psychology*, 11(1), 97-115.
- Gürbüz, B. ve Aşçı, H. (2006). Egzersiz bağımlılığı ölçeği-21'in egzersiz katılımcıları için psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi -ön çalışma-. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(2), 3-10.
- Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L. & Black, W.C. (1999). *Analisis multivariante*. Prentice Hall.
- Hersey, P.H., Blanchard, K.H. & Johnson, D.E. (1996). *Management of organizational behavior*. Prentice Hall.
- Hu, L. & Bentler, P.M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Kantar, H. (2010). *İşletmede motivasyon* (2. Baskı). Kumsaati Yayınları.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS 23 uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Y. ve Bardakçı, S. (2020). *Bilimsel araştırmalarda kullanılan ölçme araçları ve ölçek geliştirme*. Nobel akademik yayıncılık.
- Kartal, M. ve Bardakçı, S. (2018). *SPSS ve AMOS uygulamalı örneklerle güvenilirlik ve geçerlik analizleri* (1. Baskı) Akademisyen Yayınevi.
- Mailey, E.L., Dlugonski, D., Besenyi, G.M., Gasper, R. & Slone, S. (2022). Effects of a single message exposure on exercise motivation and behavior among adults aged 30-45. *International Journal of Health Promotion and Education*, 61(2), 83-97.

- Meydan, C.H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (2.Baskı). Detay Yayıncılık.
- Miçooğulları, O., Cevdet, C., Aşçı, H. ve Kirazcı S. (2010). Genç yetişkin bireylerin egzersiz öz yeterlik ve egzersize bakış açılarının cinsiyet ve egzersiz davranışı değişim basamaklarına göre incelenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*, 21(2), 49-59.
- Özdamar, K. (2013). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi* (9. Baskı). Nisan Kitabevi.
- Roychowdhury, D. (2018). Functional significance of participation motivation on physical activity involvement. *Psychological Thought*, 11(1), 9-17.
- Steptoe, A., Lipsey, Z. & Wardle, J. (1998). Stress, hassles and variations in alcohol consumption, food choice and physical exercise: A diary study. *British Journal of Health Psychology*, 3, 51-63.
- Szabo, A., Mesko, A., Caputo, A. & Gill, E.T. (1998). Examination of exercise-induced feeling states in four modes of exercise. *International Journal of Sport Psychology*, 29, 376-390.
- Tavşancıl, E. (2002). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekkurşun Demir, G., Hazar, Z. ve Cicioğlu, H.İ. (2018). Egzersiz bağımlılığı ölçeği (EBÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Education Journal*, 26(3), 865-874.
- Tekkurşun Demir, G. ve Cicioğlu, H. İ. (2022). Egzersiz bağımlılığına ilişkin farkındalık ölçeği (EBİFÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 1-17.
- Tezbaşaran, A.A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Psikologlar Derneği Yayınları.
- Turgut, M.F. ve Baykul, Y. (1992). *Ölçekleme teknikleri*. ÖSYM Yayınları.
- Yılmaz, H. ve Çavaş, P.H. (2007). Fen öğrenimine yönelik motivasyon ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 6(3), 430-440.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Mevcut çalışma için Yozgat Bozok Üniversitesi, Etik Komisyonu'ndan 19.10.2022 tarihinde onay alınmıştır. Evrak Sayısı ve Tarihi: E-45513789-770-102803, Karar No: 37/29

Taslak Madde No	Madde No	EGZERSİZ MOTİVASYONU TUTUM ÖLÇEĞİ	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Pek Katılmıyorum	Kararsızım	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
~ Olumsuz Tutum ve Düşünce ~									
36	1	Egzersiz yapmanın zaman kaybı olduğunu düşünüyorum*	1	2	3	4	5	6	7
34	2	Egzersiz yapmak, ruh sağlığımlı olumsuz etkiler*	1	2	3	4	5	6	7
38	3	Egzersiz yapmak, motivasyonumu düşürür*	1	2	3	4	5	6	7
35	4	Egzersiz yapmak, fiziksel sağlığa zarar verir*	1	2	3	4	5	6	7
37	5	Egzersiz yapmak, beni huzursuz eder*	1	2	3	4	5	6	7
39	6	Egzersiz yaptıktan sonra unutkan oluyorum*	1	2	3	4	5	6	7
33	7	Egzersiz yapmanın faydalı olmadığını düşünüyorum*	1	2	3	4	5	6	7
~ Pozitif Bakış ve Sağlık ~									
25	8	Egzersiz yapmak, zihinsel sağlığı korur	1	2	3	4	5	6	7
27	9	Egzersiz yapmak, kan basıncımı düzenler	1	2	3	4	5	6	7
29	10	Egzersiz yapmak, motivasyonumu yükseltir	1	2	3	4	5	6	7
26	11	Egzersiz yapmak, cilt sağlığımlı korur	1	2	3	4	5	6	7
28	12	Egzersiz yapmak, sosyal ilişkilerin iyi olmasına destek olur	1	2	3	4	5	6	7
21	13	Egzersiz yapmak, beni olumsuz düşüncelerden uzaklaştırır	1	2	3	4	5	6	7
20	14	Egzersiz yaparım çünkü kendime olan güvenim artar	1	2	3	4	5	6	7
~ Fiziksel Görünüm ve Sağlık ~									
5	15	Sağlıklı bir vücuda sahip olmak için egzersiz yaparım	1	2	3	4	5	6	7
3	16	Egzersiz yaparım çünkü iyi hissediyorum	1	2	3	4	5	6	7
8	17	Çevik bir yapıya sahip olmak için egzersiz yaparım	1	2	3	4	5	6	7
11	18	Egzersiz yaparım çünkü sağlığımlı korumak istiyorum	1	2	3	4	5	6	7
2	19	Hastalıklardan kaçınmak için egzersiz yaparım	1	2	3	4	5	6	7
12	20	Fiziksel esnekliğimi arttırmak için egzersiz yaparım	1	2	3	4	5	6	7

✓ Egzersiz Motivasyonu Tutum Ölçeği, toplam 20 madde ve 3 faktör (alt boyut)'den oluşmaktadır.

Olumsuz Tutum ve Düşünce: 1. 2. 3. 4. 5. 6. ve 7. maddeler

Pozitif Bakış ve Sağlık: 8. 9. 10. 11. 12. 13. ve 14 maddeler

Fiziksel Görünüm ve Sağlık: 15. 16. 17. 18. 19. ve 20. maddeler

Ölçekte yer alan ve "Olumsuz Tutum ve Düşünce" alt boyutunda alan maddeler (1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.) olumsuz anlam içerdiğinden dolayı puanlama yapılırken tersine kodlanmalıdır.

Afet ve Kırılgan Gruplar

Disasters and Vulnerable Groups

Dr. Yasemin ARI KOVANCI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

Karaman, Türkiye

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Services,
Karaman, Türkiye

ORCID: 0000-0002-2730-6216 | Email: yasemin.ari.kovanci@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Arı Kovancı, Y. (2024). Afet ve kırılgan gruplar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 13-30.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 27/04/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 27/06/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 13-30

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir.
/ This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yasemin ARI KOVANCI). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Dünyanın hemen her yerinde farklı türden afetler meydana gelmekte ve afetlerin yarattığı güçlüklerle karşı karşıya kalınmaktadır. Çoğu zaman beklenmedik bir anda gerçekleşen afetler, fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan ciddi sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahiptir. Son yıllarda, afetlerin görülme sıklığı, şiddeti ve süresinin artmasına koşut olarak ortaya çıkardığı zarar ve kayıplar da artmaktadır. Afetler toplumun tüm kesimlerini derinden etkilemekle birlikte, çocuklar, yaşlılar, kadınlar, engelliler gibi kırılğan gruplar üzerinde çok daha ağır etkiler yaratmaktadır. Afetlerin kırılğan gruplar başta olmak üzere toplumun tümü açısından yıkıcı etkilerinin en aza indirilmesi hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı afetlerin kırılğan gruplar açısından ortaya çıkardığı güçlükleri sorgulamak ve söz konusu gruplar üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik çözüm önerileri sunmaya çalışmaktır. Çalışmada literatür taraması yönteminden yararlanılmıştır. Sonuç olarak, afet durumlarında toplumdaki bireylerin farklı kırılğanlık düzeyine ve başa çıkabilme kapasitesine sahip olabildiğinin dikkate alınması ve kırılğan gruplara özgü afet yönetim stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanmasının, hem bu grupların afetlerden görebileceği zararın en aza indirilmesi, hem de toplumun afetlere dirençli kılınması için elzem olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, afet sırası ve sonrasında sosyal politikanın en önemli araçları olarak öne çıkan sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin kırılğan grupların gereksinimlerini karşılayacak ve yaşamlarını idame ettirebilmelerini sağlayacak kapsamda olmasının güvence altına alınması önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afet, kırılğan gruplar, kırılğanlık, dirençlilik, sosyal politika.

Abstract

In almost every part of the world, different types of disasters and the difficulties caused by disasters are encountered. Disasters, which mostly take place all of a sudden, have the potential to bring about severe consequences in physical, social, economic, and psychological terms. Recently, the damage and losses of disasters have been increasing in parallel with the increase in frequency, severity, and duration. While disasters affect all parts of society deeply, they have far more severe impacts on vulnerable groups such as children, older people, women, and disabled people. It is vitally important to minimize the destructive effects of disasters in terms of the whole society, especially vulnerable groups. Within this context, the study aims to question the hardships revealed by disasters in terms of vulnerable groups and propose solutions for reducing their adverse effects on the mentioned groups. In the study, the literature scan method was utilized. Consequently, considering that the individuals in the society have different levels of vulnerability and capacity to cope in the event of disasters, the development and implementation of disaster managing strategies specific to vulnerable groups are seen to be crucial both for minimizing the damage these groups can get and for making the society resistant to disasters. Nevertheless, social assistance and social services that come to the forefront as the essential means of social policy during and after disasters must be secured to meet the necessities of vulnerable groups and enable them to sustain their lives.

Keywords: Disaster, vulnerable groups, vulnerability, resilience, social policy.

Giriş

Son yıllarda meydana gelen afetlerin sıklığı ve şiddeti dünya genelinde artmakta, yaşanan bu afetlerden çok sayıda insan etkilenmektedir. Özellikle iklim değişikliğinin de etkisiyle birlikte gelecek yıllarda daha da artacağı öngörülen afetler, gerek ulusal, gerekse uluslararası düzeyde önemli bir endişe kaynağını oluşturmaktadır. Gerçekten, ani gelişen ve çoğu zaman öngörülemez afetler ciddi olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Can kayıplarına, yaralanmalara, maddi hasarlara, geçim kaynaklarının kaybına, yoksulluğa, göçlere, çevresel hasara yol açabilen afetler insan hayatında derin ve kalıcı izler bırakabilmektedir.

Genellikle afetlerden toplumun her kesiminin aynı ölçüde etkilendiği varsayılmaktadır. Buna karşın, afetlerin yarattığı olumsuz etkiler kırılğan durumda olan yaşlılar, engelliler, çocuklar, kadınlar, yoksullar, göçmenler gibi toplumdaki bazı gruplarda daha derin hissedilmektedir. Yaş, sağlık durumu, engellilik, cinsiyet, sosyoekonomik durum, etnik köken gibi faktörlerin yanı sıra, biyolojik ve psikolojik farklılıklar, afet öncesinde var olan koşullar ve afetlerle başa çıkma kapasitesine ilişkin farklılıklar bu gruplarda yer alan bireylerin afet durumlarında daha olumsuz sonuçlarla karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Afet deneyimleri, söz konusu bireylerin genel nüfusa kıyasla afetlere bağlı ölüm, yaralanma ve hastalık riskinin daha yüksek olduğunu; afet sırası ve sonrasında tahliye, ulaşım, tıbbi bakım ve tedavi, barınma, temel ihtiyaçlara erişim, güvenlik, ayrımcılık konularında daha büyük sorunlar yaşadıklarını ve özel gereksinimlere sahip olduklarını göstermektedir.

Bu bağlamda, çalışmada afet durumlarında kırılğan grupların karşı karşıya kaldıkları zorluklar ile birlikte korunmalarına ilişkin güçlükler araştırılmış ve söz konusu grupların afetlerden görebileceği zararın en aza indirilmesine yönelik öneriler getirilmeye çalışılmıştır. Literatür taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, önce afet ve kırılğan gruplara ilişkin kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Ardından, afetlerden çocuklar, engelliler, yaşlılar, kadınlar, yoksullar, göçmenler gibi kırılğan grupların toplumun geri kalanına kıyasla daha fazla etkilenmelerine yol açan faktörler ile birlikte afet durumlarında karşılaştıkları zorluklar irdelenmiştir. Daha sonra, söz konusu grupların afetler karşısında korunmalarına yönelik güçlüklerin yanı sıra, uygulama örneklerine ve önerilere yer verilmiştir. Afet ve afet yönetimi konusu, gerek uluslararası, gerekse ülkemizde özellikle son yıllarda sıklıkla meydana gelen depremler sonrasında ulusal literatürde yaygın bir biçimde ele alınmaktadır. Ulusal literatür incelendiğinde, afetler bağlamında kırılğan gruplardan özellikle çocuklar, yaşlılar ve kadınların durumunu ayrı ayrı irdeleyen nispeten daha fazla sayıda çalışma olmakla birlikte, engelliler, göçmenler, yoksullar gibi diğer grupların ele alındığı veya birden fazla kırılğan grubun bir arada değerlendirildiği çalışmalara daha az rastlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma kırılğan grupların afetlerde görünür kılınmasına dikkat çekmesi bakımından önem taşımaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, afet ve kırılğan gruplar kavramları genel hatları ile açıklanmıştır.

1.1. Afet

Afet, toplumun belli kesimleri ya da tamamı için fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplar doğuran, günlük yaşamı ve insan faaliyetlerini durduran ya da kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yetersiz olduğu doğa, teknoloji ya da insan kaynaklı olaydır (Tuncay, 2004, s. 2). Bununla birlikte, afet bir topluluğun ya da toplumun işleyişinin, etkilenen topluluk veya toplumun kendi imkanlarıyla başa çıkma yeteneğini aşan şekilde, geniş çapta insani, maddi, ekonomik veya çevresel kayıp ve etkiler ortaya çıkararak ciddi bir biçimde bozulması olarak da tanımlanmaktadır (United Nations, 2009, s. 9). Bu bağlamda, yerleşim birimlerini etkileyerek büyük maddi ve manevi kayıplara yol açan doğal ya da insan kaynaklı afetler bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuç olarak ele alınmaktadır (Tuncay, 2004, s. 2).

Afetler, ani gelişen ve beklenmeyen olaylardır (Peek, 2008, s. 2). Ciddi can ve mal kayıpları, ekonomik ve toplumsal sonuçlar doğurabilen, ekolojik çevreyi tahrip eden afetler (Carter, 2008, s. 3); sel, yangın, deprem, fırtına, çığ düşmesi gibi doğa olaylarından; nükleer kazalar ve kimyasal salınımlar gibi teknolojik veya endüstriyel kazalar, ulaşım kazaları gibi insani kusur kaynaklı olabilmektedir. Ayrıca, savaş, terör gibi şiddet olayları ve diğer kasıtlı zarar vermeye yönelik eylemler de afet kapsamında değerlendirilmektedir (Peek, 2008, s. 2; Tuncay, 2004, s. 2).

Son yıllarda, afetlerin görülme sıklığı, şiddeti ve süresi tüm dünyada artmıştır (Thurston ve ark., 2021, s. 1; Mendis ve ark., 2023, s. 1). Son 20 yılda, doğal tehlikelerin tetiklediği 7348 afet kaydedilmiş olup, bu sayı 1980-1999 yılları arasında kaydedilen sayının neredeyse iki katıdır (Thurston ve ark., 2021, s. 1). Dolayısıyla, afetlerden etkilenen insan sayısı da her geçen gün artmaktadır (Ray-Bennett, 2018, s. 27). Afet riskinin dünyanın hemen her yerinde artış göstermesinde büyük ölçüde çevresel, demografik, teknolojik ve sosyoekonomik koşullar arasındaki karşılıklı etkileşim etkili olmaktadır. İklim değişikliği, çevresel bozulma, nüfus artışı, artan kentleşme, riskli teknolojiler ve giderek daha da artan sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin tümü afet olaylarındaki ciddi artışa katkıda bulunmaktadır (Peek, 2008, s. 2). Nitekim 2008-2017 yılları arasında kaydedilen tüm afetlerin %84'ü iklim kaynaklı olup (Thurston ve ark., 2021, s. 1), 2050 yılına gelindiğinde, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin olağanüstü hava olayları ve afetlerin sıklığını artırmasına bağlı olarak doğal afetlerin yıllık küresel maliyetinin 300 milyar ABD dolarının üzerinde olabileceği tahmin edilmektedir (Ray-Bennett, 2018, s. 27).

Genel olarak, afetlerin etkileri arasında can ve mal kaybı, yaralanma, toplumsal düzenin bozulması, ekonomik kayıplar, üretimin aksaması, geçim kaynaklarının kaybı, temel hizmetlerin aksaması yer almaktadır (Carter, 2008, s. 10). Bunların yanı sıra, afetlere bağlı olarak toplumsal bağların kopması, kaygı ve stres, geleceğe ilişkin güvensizlik ve kayıpların neden olduğu sosyo-psikolojik etkiler de ortaya çıkabilmektedir (Tuncay, 2004, s. 10). Ayrıca, afetlerden etkilenen insanlar süregelen yaşam biçimlerinin değişime uğraması, rutinlerini kaybetme, toplumsal ve ev içi rollerden yoksun kalma ve daha da önemlisi yaşam amaçlarını kaybetme gibi zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar (Mendis ve ark., 2023, s. 1; Carter, 2008, s. 10). Bu bağlamda, afetlerin tüm dünyada insanların yaşamları, geçim kaynakları, sosyo-ekonomik ve psikolojik durumları açısından büyük bir risk oluşturduğu ifade edilebilir (Zhu ve Sun, 2017, s. 326).

1.2. Kırılğan Gruplar

Afetlerde nüfusun büyük bir kesimi potansiyel olarak kırılğandır (Hoffman, 2008, s. 1499). Afetlerin etkilenen tüm nüfus grupları üzerinde yıkıcı etkileri olmasına karşın (Powell ve ark., 2009, s. 202), toplumdaki bazı gruplar kırılğalık, maruziyet ve kapasite durumlarına ilişkin farklılıklar nedeniyle afetlerde genel nüfusa kıyasla daha olumsuz sonuçlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Trentin ve ark., 2023, s. 2). Afet öncesindeki süreçte oluşan ve süregelen kırılğalık ile zarar azaltma ya da başa çıkma kapasitesindeki sınırlılıklar afet sırası ve sonrasında yıkıcı etkilerin daha derin ve uzun süreli hissedilmesine yol açan başat faktörler arasında yer almaktadır (Özmete ve Yılmaz, 2023, s. 159). Kırılğalık, bir birey veya grubun tehlikelerin etkileri ile ilgili öngörme, başa çıkma, direnme ve iyileşme kapasitelerini etkileyen özellikleri ve durumları olarak ifade edilmektedir (Wisner ve ark., 2004, s. 11; Ray-Bennett, 2018, s. 28). Bununla birlikte, kırılğalık birey ya da gruplar üzerinde etkisini farklı düzeylerde ve biçimlerde gösterebilen afet riski ile ilişkili olarak (Gentilini, 2005, s. 135) ele alındığında, bir başka deyişle, afetler bağlamında kırılğalık, bir bireyin, topluluğun, varlıkların veya sistemlerin tehlikelerin etkilerine karşı duyarlılığını artıran ve fiziksel, sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler veya süreçler tarafından belirlenen koşullar olarak tanımlanmaktadır (Trentin ve ark., 2023, s. 2; UN, 2016, s. 24).

Kırılğan gruplar, bir afet nedeniyle özellikle fiziksel veya psiko-sosyal sağlıklarının bozulması riskiyle daha fazla karşı karşıya olan kişilerden oluşmaktadır (Marshall ve ark., 2020, s. 145; Hoffman, 2008, s. 1498). Bu gruplar arasında çocuklar, yaşlılar, engelli veya sağlık hizmetine ihtiyaç duyan bireyler, göçmenler, kadınlar, yoksullar, etnik azınlıklar, dil engeli yaşayanlar yer almaktadır (Zakour, 1997, s. 10; Marshall ve ark., 2020, s. 145; Trentin ve ark., 2023, s. 2; Mendis ve ark., 2023, s. 1; Hoffman, 2008, s. 1499). Bireylerin sağlık durumları, cinsiyetleri, yaşları, etnik kökenleri, özgürlük halleri daha savunmasız hale gelmelerine, dolayısıyla kırılğan kişi kapsamında değerlendirilmelerine neden olmaktadır (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 170; Bizzarri, 2012, s. 392). Afetlerde kırılğan grupların genel nüfusa kıyasla ölüm, hastalık ve kayıplardan orantısız şekilde etkilenme ve muzdarip olma olasılığı daha yüksektir (Trentin ve ark., 2023, s. 2). Bununla birlikte, afet zamanlarında kırılğan grupların kendine özgü ihtiyaçları vardır (Marshall ve ark., 2020, s. 145). Söz konusu gruplar, krize neden olabilecek bir durum öncesi, sırası ve sonrasında tıbbi tedavi ve bakım, ulaşım, iletişim gibi çeşitli konularda daha fazla gereksinim duymaktadırlar (Hoffman, 2008, s. 1499).

2. Afet ve Kırılğan Gruplar

Bu bölümde, kırılğan gruplar arasında yer alan çocuklar, yaşlılar, engelliler, kadınlar, göçmenler ve yoksulların afet durumlarında karşı karşıya kaldığı zorluklar irdelenmiştir.

2.1. Çocuklar

Afetlerin olumsuz etkileri açısından en fazla risk altındaki grupların başında çocuklar gelmektedir. Çocuklar, fiziksel ve psikolojik açıdan yetişkinlere kıyasla daha savunmasızdır, özel gereksinimlere sahiptir ve afetlerin yıkıcı etkilerine en çok maruz kalan gruplardan biri olarak kabul edilirler. Genel olarak, çocukların zarar görebilirliğe yatkın olmaları; psikolojik ve davranışsal gelişim düzeyleri; yaşamlarını idame ettirme, karar verme ve duygusal destek açısından yetişkinlere tamamen veya kısmen bağımlı olmaları kırılğan gruplar arasında değerlendirilmelerinde etkili olmaktadır (Zhu ve Sun, 2017, s. 326; Bozkurt, 2023, s. 107; Hoffman, 2008, s. 1502-1503).

Afetler, çocukları aile üyeleri ve arkadaşlarından ayırabilir, sevdiklerinin ölümüne yol açabilir ya da çocukların alışılmadık ve istenmeyen ortamlara yerleştirilmelerine neden olabilir. Olası bir afet durumunda, çocukların güvenlik duyguları ve toplumsal ilişkileri kadar gelecek beklentileri de zedelenmektedir. Çocuklar afetlerin ardından akranlarından, eğitim ve oyun alanlarından, sosyal ve kültürel etkinliklerden ve çoğu zaman barınma olanaklarından bile yoksun kalmaktadırlar (Şener, 2023, s. 67). Çocukların afetlerde nüfusun geri kalanına göre daha kırılğan durumda olmalarına neden olan birçok faktör bulunmakla birlikte, bu faktörlerin genel olarak üç grupta ele alınması mümkündür. Bunlardan ilki, psikolojik olarak, travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, kaygı bozukluğu, uyku bozuklukları, somatik şikayetler ve davranış problemleridir (Peek, 2008, s. 5-10). Afetler, etkilediği yerleşim yerlerindeki bireyler, aileler ve toplumlarda can ve mal kayıplarına neden olmanın yanı sıra, onarılması güç ruhsal ve sosyal sorunlar yaratmaktadır (Tuncay, 2004, s. 17). Afetlerin ruh sağlığı üzerindeki etkileri farklı yaş gruplarındaki ve farklı sosyokültürel ve ekonomik yapılarıdaki bireylerde değişiklik göstermektedir. Bir afet deneyimine bağlı olarak çocuklar ve gençlerin olumsuz psikolojik etkilere maruz kalma olasılıkları yüksektir (Şener, 2023, s. 66). Genellikle çocukların önemli bir kısmı afet deneyiminin ardından günlük yaşamlarında bozulmaya yol açabilecek, kendileri ve ailelerinde ciddi sıkıntılara neden olabilecek tepkiler göstermektedir (Peek, 2008, s. 5). Bu yüzden, destek ve korumaya da daha fazla gereksinim duymaktadır (Şener, 2023, s. 66).

İkincisi, fiziksel olarak, ölüm, yaralanmalar, hastalıklar, yetersiz beslenme, güvenli olmayan ve sağlıksız barınma ortamları, fiziksel ve cinsel istismardır. Çocuklar, afetlerin etkilerine karşı duygusal yönden savunmasız olmakla birlikte, ölüm, yaralanma ve hastalık açısından da en fazla risk altında olan gruplar arasında yer almaktadır (Peek, 2008, s. 5-10). Çocuklar ve yetişkinler arasında vücudun diğer kısımlarına oranla baş ve dil büyüklüğü, sinir iletimi, solunum hızı, oksijen ihtiyacı, kan akışı, deri kalınlığı gibi pek çok fizyolojik farklılık bulunmaktadır. Çocuklarda yetişkinlere kıyasla daha hızlı dehidrasyon, beslenme yetersizliği ve bitkinlik gelişebilir ve çocuklar yetişkinlere göre ciddi hastalıklara karşı daha hassastır. Tüm bu faktörler afet durumlarında çocukların tedavi ihtiyaçları ve sonuçları üzerinde de etkili olmaktadır (Hoffman, 2008, s. 1502). Bununla birlikte, istismara maruz kalma riskinin artması afet sonrasında çocukların fiziksel ve duygusal açıdan kırılğan olmalarına neden olabilir. Doğal afetler sonrasında çocuk istismarının araştırılmasına yönelik yapılan bir çalışmada, 1989 Hugo Kasırgası ve 1989 Loma Prieta depremini takip eden ilk altı ayda çocuk istismarında önemli bir artış olduğu tespit edilmiştir. 2004 Hint Okyanusu tsunamisinin ardından ise özellikle kız çocuklarının cinsel şiddet ve insan ticareti risklerine açık hale geldiği, kadınlar ve kız çocuklarına yönelik taciz ve tecavüz eylemlerinin gerçekleştiği ortaya konulmuştur (Peek, 2008, s. 8).

Son olarak, eğitim ile ilgili faktörler arasında ise okul binalarının yıkılması, öğrenci ve öğretmenlerin yer değiştirmeleri, okul değişiklikleri, yeni okul kayıtlarının gecikmesi, düşük akademik performans ve eğitim sürecini tamamlayamama yer almaktadır. Okul binalarının zarar görmesi veya yıkılmasına, öğrenciler ve öğretmenlerin yer değiştirmesine yol açabilen afetler; çocukların akademik gelişimlerini olumsuz etkileyebilir, eğitim hayatlarında hem kısa, hem de uzun vadede istenmeyen sonuçlar doğurabilir. Nitekim, 2005'te meydana gelen Pakistan Depremi'nde 10.000'den fazla okul binası yıkılmış ve hayatta kalan çocuklara yeterli eğitim olanaklarının sağlanabilmesi oldukça güçleşmiştir. Bununla birlikte, Katrina Kasırgası'nın ardından okuma ve matematik gibi alanlarda sınıf seviyesinin altında performans gösteren öğrenciler önemli zorluklarla karşılaşmışlardır. Ayrıca, ailelerin en önemli öncelikleri arasında çocuklarının okullarına tekrar başlaması yer almasına rağmen, birçok aile yeni yerleşim yerlerinde ne kadar süre kalacaklarından emin olmadıkları için çocuklarını yeni okullara

hemen kayıt yaptıramamışlardır. Güney Afrika'da kuraklık üzerine yapılan bir araştırma ise, çocukların kronik afet zamanlarında ebeveynlerine veya kardeşlerine destek olmak için genellikle okullarını terk ettiğini; kültürel beklentiler ve ağır iş yükleri nedeniyle özellikle kız çocuklarının okuldan alınma riski ile karşı karşıya kaldığını ortaya koymuştur (Peek, 2008, s. 5-10). Bu bağlamda, çocukların afetlere maruz kalmaları esasen eğitimden barınmaya, korunmadan sağlık alanına kadar pek çok temel haktan yoksun kalmalarını da beraberinde getirmektedir (Şener, 2023, s. 66). Ayrıca, afetlere maruz kalmaları ve afetlerle ilgili deneyimleri çocuklarda gerek kısa, gerekse uzun dönemde fiziksel, bilişsel ve duygusal açıdan ciddi değişikliklere zemin hazırlayabilmektedir (Peek ve ark., 2018, s. 243).

2.2. Yaşlılar

Afetlerin yıkıcı etkilerine karşı en kırılğan gruplar arasında yer alan yaşlılar (Fountain ve ark., 2019, s. 1; Zhu ve Sun, 2017, s. 327; Powell ve ark., 2009, s. 202), nüfusun geri kalanına kıyasla afet ve acil durumlardan orantısız bir şekilde daha olumsuz etkilenmektedirler. Yaşlıların afetlere bağlı ölüm ve hastalık riski daha yüksektir (Zhu ve Sun, 2017, s. 327). Gerçekten, 2003'te Paris'teki sıcak hava dalgası sırasında en yüksek ölüm oranlarının 70 yaş ve üzeri bireylerde görüldüğü ve 2004'te Endonezya'da meydana gelen tsunamide en yüksek ölüm oranlarının 60 yaş ve üzeri bireyler arasında olduğu tespit edilmiş, 2005 Katrina Kasırgası'nın sonuçlarından da yaşlıların orantısız şekilde daha fazla etkilendiği ortaya konulmuştur (Powell ve ark., 2009, s. 202-203; Zhu ve Sun, 2017, s. 327).

Yaşlıların genel nüfus ile kıyaslandığında afetlerde daha kırılğan olmalarına neden olan pek çok faktör bulunmaktadır. Yaşlı bireylerin kırılğanlık durumları özellikle afetlerin etkilerine karşı duyarlılıklarını artırabilecek bireysel özellikleri ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu bireyleri afetlere karşı kırılğan kılan faktörler arasında özel tedavi müdahaleleri gerektiren kronik hastalıklar önemli bir yere sahiptir (Zhu ve Sun, 2017, s. 327). Nitekim, 65 yaş ve üzeri bireylerin hipertansiyon, kalp hastalığı, diyabet ve solunum yolu rahatsızlıkları gibi kronik hastalıklardan muzdarip olma olasılığı diğer nüfus gruplarına kıyasla daha fazladır. Bu yaş grubundaki yetişkinlerin yaklaşık %80'i en az bir kronik hastalığa ve en az %50'si iki veya daha fazla kronik hastalığa sahiptir (Hoffman, 2008, s. 1501). Yaşlı bireyler, kronik hastalıklara da bağlı olarak, günlük yaşamda yemek yeme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bakımlarını sağlayacak bakıcı ya da aile üyelerine gereksinim duyabilirler, hareket etmek için yürüteç, tekerlekli sandalye gibi desteklere ya da formül mamalar, hasta bezleri, oksijen makinesi gibi tıbbi cihazlara ve yakınlarının yardım ve bakımını gerektiren özel gereksinimlere sahip olabilirler. Tüm bu yardıma, ilaca, bakım ve desteğe bağımlılık hali, yaşlılığın afet ve acil durumlarda kırılğan, incinebilir ya da zarar görebilir durum yaratan bir özellik olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 173). Ayrıca, afet ve acil durumlar ve sonrasında, yaşlı bireylerin sağlığı yetersiz beslenme, yüksek sıcaklıklar, enfeksiyona maruz kalma veya tıbbi tedavinin kesintiye uğraması gibi nedenlerle daha da bozulabilmektedir (Hoffman, 2008, s. 1501).

Bununla birlikte, afet sırasında yaşlıların yalnız ya da kendilerini sosyal olarak izole etmiş bir şekilde yaşıyor olmaları mümkündür (Özmete ve Yılmaz, 2023, s. 162). Yaşlı bireylerin yalnız yaşamaları durumunda afetler bakımından savunmasız ve korunmasız kalma olasılıkları artmaktadır (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 173). Yapılan bir çalışma, kendi evlerinde yalnız yaşayan yaşlıların %65'inin ulaşım seçeneklerinden ve/veya kendini tahliye etmek için gerekli olan fiziksel veya zihinsel yetenekten yoksun olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, yaşlılar afet meydana geldiğinde kendilerine özgü fizyolojik, psikolojik ve diğer özellikleri nedeniyle orantısız bir şekilde daha fazla zarar görebilmektedirler (Zhu ve Sun, 2017, s. 327). Yaşlı bireyler, afetlere uyarlanabilme ve yanıt verebilme yeteneklerini engelleyebilecek olan hareket kabiliyetlerindeki azalmadan ve bilişsel, duyuşsal, sosyal ve ekonomik kısıtlamalardan muzdarip olabilirler (Hoffman, 2008, s. 1501). Bilişsel bozukluklar, işitme veya görme sorunları, hareket kabiliyetinde azalma, sosyal izolasyon, kaynaklara sınırlı erişim gibi sorunlara bağlı olarak desteğe ihtiyaç duyan yaşlı bireyler; afet ve acil durumlarda olay yerinden uzaklaşmakta, tahliye alanına erişmekte, afet sonrasında dağıtılan su, gıda gibi temel insani ihtiyaçlara ulaşmakta güçlük çektiği için diğer bireylere kıyasla daha fazla etkilenmektedir (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 173).

Öte yandan, afet sırasında yaşlılara bakım veren bireyler, kendilerini kurtarma ihtiyaçları ya da taşıma ve hareket ettirme zorluğu nedeniyle yaşlıları korumakta veya tahliye etmekte güçlük yaşayabilmektedirler (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 174). Ayrıca, yaşlı bakımını üstlenen

bireylerin afetlere ne kadar hazırlıklı olduğu ile ilgili öngörüler de sınırlıdır (Özmete ve Yılmaz, 2023, s. 162).

Bu bağlamda, yaşlı bireylerin dünya çapında sıklığı ve şiddeti gün geçtikçe artan afetlerin hem kısa, hem de uzun dönemli sonuçlarına karşı orantısız şekilde daha kırılğan durumda oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, küresel düzeyde nüfusun yaşlanması dünya genelinde afetlere maruz kalabilecek yaşlıların sayısı üzerinde ciddi etkilere sahiptir (Powell ve ark., 2009, s. 202; Fountain ve ark., 2019, s. 1). 2022 yılında dünyada yaşlı nüfusun (65 yaş ve üzeri nüfus) toplam nüfus içindeki payı yaklaşık %10'dur (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2022, s. 7). Dünya genelinde 2000-2030 yılları arasında yaşlı nüfusun 550 milyon kişiden 973 milyon kişiye yükseleceği tahmin edilmektedir. Küresel düzeyde 2045 yılında ilk kez yaşlı nüfus sayısının çocuk nüfus sayısını geçeceği ve 2050 yılında yaşlı nüfus oranının %22'ye ulaşacağı öngörülmektedir. Bu, 2050 yılına kadar dünyada her 5 kişiden birinin 60 yaş ve üzerinde olacağı ve 2050 yılında yaşlı nüfusun yaklaşık 2 milyar kişiye yükseleceği anlamına gelmekle birlikte, söz konusu sayı 1950'lerdeki yaşlı nüfusun üç katıdır. Dolayısıyla, yıllar itibarıyla demografik yapı içindeki yaşlı nüfus arttıkça afetlerden daha fazla sayıda yaşlı nüfusun etkileneceğini ifade etmek mümkündür (Zhu ve Sun, 2017, s. 326).

2.3. Engelliler

Engelliler, dünyadaki en kırılğan gruplardan biridir (Bhuiya ve ark., 2023, s. 1). Engelli bireylerin afetlerle başa çıkmak için sınırlı fiziksel veya bilişsel yeteneğe sahip olmaları afetlere karşı kırılğanlıklarında etkili olmaktadır (Hemingway ve Priestley, 2006, s. 60). Söz konusu bireyler afetlerde müdahale ve tahliye sırasında fiziksel kısıtlamaları veya bilişsel bozukluklardan kaynaklanan güçlükler nedeniyle zor durumda ve savunmasız kalmaktadırlar (Bhuiya ve ark., 2023, s. 1; Hoffman, 2008, s. 1499).

Engelli bireyler afetlerden nüfusun geri kalanına kıyasla orantısız şekilde daha fazla etkilenmektedirler (Hisamatsu, 2013, s. 4; Hemingway ve Priestley, 2006, s. 60). Afetlerin engelliler üzerine etkisine ilişkin araştırmalar, engelli bireylerin genel nüfusla kıyaslandığında can ve mal kaybı, yaralanma, hastalık, yoksulluk, barınma, afet sonrası zarar görebilirlik ile ilgili olarak daha büyük risklerle karşı karşıya kaldıklarını ortaya koymaktadır (Hemingway ve Priestley, 2006, s. 60; Stough ve Kang, 2015, s. 140-141). Nitekim, 2010 yılındaki Haiti Depremi'nden yaklaşık 1 milyon engelli bireyin etkilendiği tahmin edilmektedir (Stough ve Kang, 2015, s. 140). 2011 yılında Japonya'da meydana gelen depremde engelli bireylerde afete bağlı ölüm oranının genel nüfusa kıyasla iki kat daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Hisamatsu, 2013, s. 4). Ayrıca, yapılan çalışmalar engelli bireylerin savaş ve çatışmalar sırasında saldırıya maruz kalma olasılığının daha yüksek olduğunu ve afet kayıt sistemlerinde göz ardı edilme eğiliminde olduklarını göstermektedir (Stough ve Kang, 2015, s. 141).

Engelli bireylerin afet durumlarında dikkate alınması gereken özel gereksinimleri vardır (Stough ve Kang, 2015, s. 140-141). Afet sırasında fiziksel ve zihinsel engelli bireylerin sahip oldukları farklı özel gereksinimler göz önüne alınmaksızın sunulan hizmetler yetersiz kalabilir veya uygun olmayabilir. Örneğin, işitme engelli bireyler tahliye emirlerini ya da geçici barınma alanlarında verilen talimatları duyamayabilirler. Görme engelliler, önemli bilgilerin görsel yolla aktarıldığı durumlarda bu bilgilere erişimden yoksun kalabilirler. Tekerlekli sandalye kullanan kişileri tahliye etmek için erişim olanakları mevcut olmayabilir ya da geçici barınma alanlarının girişleri, tuvaletleri, yemek alanları engelliler için erişilebilir durumda olmayabilir. Nitekim, Katrina ve Rita Kasırgaları sonrasında geçici barınma alanlarından uzaklaştırılan, tekerlekli sandalyede uyumaya zorlanan, çeşitli sağlık sorunlarının oluşmasına yol açabilecek nitelikte uygun olmayan koşullarda barındırılan engelliler olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte, zihinsel engelli bireyler de afet ve acil durumlarda birçok zorluk yaşayabilirler. Örneğin, afet müdahale ekiplerinin söz konusu bireylerin davranışlarını yanlış anlaması veya onlardan rahatsızlık duyması halinde tahliye süreci etkin bir şekilde yürütülemeyebilir. Geçici barınma alanları zihinsel engellileri kabul etmeyebilir ya da onların ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli donanımına sahip olmayabilir. Ayrıca, zihinsel engelli bireyler verilen talimatları kavrayamadıkları takdirde sert muameleye maruz kalabilirler (Hoffman, 2008, s. 1499-1500).

Engelli bireylerin yaşamları sadece bireysel kısıtlamaları ile ilgili olarak değil, çevresel ve toplumsal faktörler nedeniyle de risk altındadır (Hemingway ve Priestley, 2006, s. 61). Engelli bireyler hareket kabiliyetlerini sınırlayan pek çok zorlukla karşılaşmakta ve tahliye sürecinde sorun yaşamaktadırlar (Bhuiya ve ark., 2023, s. 1). Örneğin, binalar genellikle afetler sırasında insanların merdivenleri kullanmasını, kapıları manuel olarak açmasını veya pencerelerden çıkmasını zorunlu

kılacak şekilde tasarlanmakta olup, bu durum hareket kısıtlaması olan kişilerin tahliyesini zor hale getirmektedir (Stough ve Kang, 2015, s. 141). Yapılan bir araştırmaya göre, engellilerin yaklaşık %80'i deprem gibi aniden gelişen bir afet sırasında tahliye konusunda zorluk yaşarken, yaklaşık %6'sı ise tahliye edilememiştir (Bhuiya ve ark., 2023, s. 1). Bununla birlikte, 126 ülkeden 5 binden fazla engelli bireyle yapılan araştırma sonucunda, bir tehlikenin ortaya çıkması durumunda engelli bireylerin sadece %20'sinin zorluk yaşamadan hemen tahliye edilebileceği, geri kalanların ise tahliye konusunda güçlük çekebileceği bulgusu elde edilmiştir (Stough ve Kang, 2015, s. 141). Binaların erişilebilirliğinin olmamasının yanında, yol yüzey durumunun kötü olması, yaya geçitlerinde dokunsal zeminin olmaması da engellilerin hareket kabiliyetlerini büyük ölçüde kısıtlamaktadır. Bu tür durumlar bir afet sırasında engellilerin evden geçici barınma alanlarına ulaşabilmelerinin önünde ciddi engel teşkil etmektedir (Bhuiya ve ark., 2023, s. 1).

Öte yandan, afetlerde engellilere devlet tarafından yapılan yardımlar yetersiz kalabilir ya da afet sonrasında süreklilik arz etmeyebilir (Hoffman, 2008, s. 1499). Ayrıca, engellilerin istihdama yeterince katılamamaları, yoksulluk içinde yaşamaları, toplumsal damgalanmaya maruz kalmaları gibi faktörler afet durumlarında da toplumun diğer kesimlerine kıyasla daha fazla risk altında olmaları sonucunu beraberinde getirmektedir. Engelli bireylerin karar alma süreçlerinden dışlanmaları, yaşam koşullarının kötü olması, gelir eşitsizliği, başta eğitim olmak üzere temel hizmetlere sınırlı erişimleri de afetlerden orantısız şekilde etkilenmelerine neden olmaktadır. Söz konusu bireylerin afetlerin olumsuz etkilerini daha fazla deneyimlerine neden olan diğer faktörler arasında ise sosyal destek ağlarının yetersizliği, yardımcı cihazların (örneğin, tekerlekli sandalyelerin) kaybı veya hasarı, uyarı niteliği taşıyan mesajları alamamaları, temel insani ihtiyaçlara erişimde daha büyük zorluklarla karşılaşmaları yer almaktadır. Tüm bu bireysel, çevresel ve toplumsal faktörler afet durumlarında birçok engelli birey için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Stough ve Kang, 2015, s. 140-141).

2.4. Kadınlar

Kadınlar, afetlerin orantısız şekilde daha fazla etkiye sahip olduğu gruplar arasında yer almaktadırlar (Thurston ve ark., 2021, s. 1; Marshall vd., 2020, s. 145). Afetler, tüm nüfus grupları üzerinde olumsuz etkiler yaratmakla birlikte (Powell ve ark., 2009, s. 202), genellikle sosyoekonomik koşullar, kültürel inançlar ve kadınları dezavantajlı duruma getiren geleneksel uygulamaların neden olduğu cinsiyet eşitsizliğinin etkisiyle kadınlar, erkekler, kız ve erkek çocukları afetlerden farklı bir biçimde etkilenmektedir (Robles, 2020, s. 3). Afetlere bağlı ölüm oranları kadınlarda genellikle erkeklerden çok daha yüksektir. Örneğin, 1991 yılında Bangladeş'te yaşanan kasırgada ölen 140 bin kişinin yaklaşık %90'ını kadınlar oluşturmuştur. Bununla birlikte, afetlerden kaynaklanan yükün daha büyük bir kısmını erkeklere kıyasla kadınlar üstlenmektedir. Kadınlar, biyolojik ve psikolojik farklılıklar, kurtarma çalışmalarında cinsiyet ayrımcılığı içeren uygulamalar, bilgi ve kaynaklara sınırlı erişim, toplumsal cinsiyete dayalı yoksulluk ve bakım sorumlulukları nedeniyle afetlerin cinsiyete dayalı etkilerine maruz kalmaktadırlar (Thurston ve ark., 2021, s. 2; Ray-Bennett, 2018, s. 28).

Bununla birlikte, kadınlar ve kız çocukları afetlerin ardından ortaya çıkan dolaylı etkilerden de zarar görmekteyirler. Bunlar, cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, erken ve zorla evlilikler, geçim kaynaklarının kaybı, eğitime erişimin kısıtlanması, cinsel sağlık ve üreme sağlığının bozulması, iş yükünün artması olarak ifade edilebilir. Tüm bunlar afetlerin cinsiyete özgü etkilerini daha da ağırlaştırmaktadır (Robles, 2020, s. 3). Kadınların afet sırası ve sonrasında eşi ya da bir başkası tarafından şiddete uğrama, cinsel istismar, namus cinayetleri, kadın ticareti riskiyle daha fazla karşı karşıya kaldığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır. 2010 yılında Haiti'de meydana gelen deprem sonrasında tecavüz olayları artış göstermiştir (Thurston ve ark., 2021, s. 1-2). Uganda'da uzun süren kuraklık dönemlerinde aile içi şiddetin, çocuk evliliklerinin, flört tecavüzünün artış gösterdiği ortaya konulmuştur (Robles, 2020, s. 3). 2011 yılında Yeni Zelenda'da yaşanan Christchurch depreminden sonra kırsal alanlarda aile içi şiddetin yaklaşık %40 oranında arttığı tahmin edilmektedir. Ayrıca, afetler kadına yönelik şiddete ilişkin risk faktörlerini artırabilen bir etkide bulunabilir. Söz konusu faktörler arasında travma ve akıl sağlığı sorunları, madde bağımlılığı, aile parçalanması ve sosyal izolasyon, yasaların uygulanmasındaki eksiklikler ve aksaklıklar, konut veya geçim kaynaklarının kaybindan kaynaklanan stres yer almaktadır. Uzun süreli iyileştirme ve yeniden inşa süreci, evsiz kalan kadınlar ve kız çocuklarının şiddete maruz kalma riskinin yüksek olduğu kamplarda ve barınma alanlarında kalmalarına neden olabilir. Ayrıca, afetler kadına yönelik şiddetin arkasında yatan sosyoekonomik ve cinsiyet eşitsizlikleri, katı toplumsal normlar gibi var olan etmenlerin kötüleşmesinde de rol oynayabilir (Thurston ve ark., 2021, s. 1-2).

Bununla birlikte, afet öncesinde kadınlar ve kız çocuklarının maruz kaldıkları sosyo-ekonomik ve politik eşitsizlikler afet sonrasında gerek yardımlara, gerekse ortaya çıkan hasar ve kayıpların giderilmesi için ödenen tazminatlara erişimlerini etkilemektedir. Örneğin, 2010 yılında Pakistan'da yaşanan sel felaketinin ardından birçok kadın finansal ve ailevi kısıtlamalar nedeniyle gıda yardımı ve tıbbi hizmetler (özellikle üreme sağlığı hizmetleri) gibi geleneksel olarak sağlanan yardımlara erişimlerinin kısıtlanması veya engellenmesinden dolayı pek çok güçlük yaşamışlardır (Robles, 2020, s. 3).

Kadınların afetlerin olumsuz etkilerini daha fazla deneyimlemelerine neden olan faktörlerden biri de toplumsal cinsiyet rollerinin bir gereği olarak hanehalkının özellikle de yaşlılar ve çocukların bakımından sorumlu tutulmalarıdır. Afet sırasında kadınlar bakmakla yükümlü oldukları bireylerin can güvenliğini önceliklendirmekte ve kendi yaşamlarını riske atabilecek davranışlarda bulunabilmektedirler. Örneğin, deprem gibi afetler sırasında anneler çocuklarının zarar görmemesi için çökme anında üzerlerine kapanmakta ve devrilen eşyalar ya da yıkılan duvarların ilk çarpma etkisinden ciddi ölçüde yara almaktadırlar. Ayrıca, kadınlar çocukları ve yaşlıları evden çıkarmakla ya da onları güvenli bir yere yerleştirmekle ilgilendikleri için genellikle kendilerine güvenli bir alan bulmaya zamanları kalmamaktadır. Afet sonrasında süreçte ise kadınlara yüklenen bakım sorumlulukları daha da artmakta ve bu durum kadınların psikolojisini olumsuz etkilemekte, travma sonrası stres bozukluğu ya da depresyona yol açabilmekte, dolayısıyla afet sonrasında kadınlar için erkeklere kıyasla daha yavaş bir iyileşme süreci söz konusu olabilmektedir (Ünür, 2021, s. 366).

Öte yandan, gebe özellikle de gebeliğinin sonlarında olan kadınlar yeteri kadar hareket kabiliyetine sahip olamadıkları için afetlerin olumsuz sonuçlarından daha fazla etkilenmektedirler. Gebe kadınlar hızlı hareket edemedikleri için depremlerde kolaylıkla saklanamamakta, sel sularından kaçamamakta ya da hortum karşısında sığınaklara inmekte gecikebilmektedirler (Ünür, 2021, s. 363). Gebe kadınlar afet sırasında artan risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu riskler arasında erken doğum, olması gerekenden daha düşük doğum ağırlığına sahip bebekler, bebek ölümleri yer almaktadır. Ayrıca, afet durumlarında gebe kadınlar özel gereksinimlerinin karşılanmasına ilişkin sorunlarla karşılaşabilmekte, örneğin, doğum öncesinde gerekli olan vitaminlere veya diğer temel ilaçlara erişim güçlüğü yaşayabilmektedirler (Hoffman, 2008, s. 1501-1502).

2.5. Diğer Gruplar

Göçmenler, ekonomik, kültürel ve sosyal sermayeden yoksunluk nedeniyle (Donner ve Rodriguez, 2008, s. 1096) afetler karşısında genel nüfusa kıyasla daha büyük risk altında olan ve afetlerden orantısız şekilde etkilenen gruplar arasında yer almaktadırlar (Trentin ve ark., 2023, s. 1-2). Siyasi ve sosyal marjinalleşme, sosyoekonomik statü, kültürel farklılıklar gibi göçmenleri kırılğan kılan pek çok faktör bulunmaktadır. Esasen göçmenler göç ettikleri andan itibaren kendileri için yeni bir ortamın güçlükleri karşısında insan olmanın doğası gereği savunmasız duruma düşmektedirler. Bu güçlükler arasında göç edilen ülkenin dilini konuşamama, farklı bir yasal sistem ve idari işleyiş içinde hizmetlere erişmede güçlük çekme, geleneksel bağlardan kopma, sosyal dışlanma ve sömürüye maruz kalma önemli bir yere sahiptir (Balaban ve ark., 2021, s. 38). Örneğin, göç edilen ülkenin dilini konuşamama başlı başına bir engel olup, göç edilen ülkede dilin kendilerine sağlayacağı çok önemli bir sermaye türünden yoksun kalabilen göçmenler için afet durumlarında daha büyük zorluklar yaratabilmektedir. Ayrıca, göçmenlerin farklı bir kültürel ortamda geleneksel bağlarından kopuk yaşamak durumunda kalmaları bir başka risk faktörü olup, tehlike ve risk durumlarında toplumsal dayanışma imkanlarından yoksun olmak ile kendini göstermektedir. Yerli halkın aile, akraba veya hemşehriler gibi parçası oldukları toplumsal ağlardan gördükleri destek göçmenler için çoğu zaman söz konusu olmamaktadır (Balaban ve ark., 2021, s. 38; Donner ve Rodriguez, 2008, s. 1096).

Bununla birlikte, afet sonrasında genellikle ayrımcılık eğilimleri artmaktadır. Bozkurt (2023) tarafından yapılan çalışmada, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli olarak meydana gelen ve 50 binden fazla insanın yaşamını kaybettiği, milyonlarca insanın başka şehirlere göç etmek durumunda kaldığı afet sonrasında da "göçmen düşmanlığının" arttığı ortaya konulmuştur. Deprem sonrasında yapılan görüşmelerde yerli halkta göçmenlere yönelik büyük bir öfke gözlemlendiği dile getirilmiştir (Bozkurt, 2023, s. 93-106).

Ayrıca, afetten zarar gören kaçak göçmenler, afet ve acil durumların hemen sonrasında kısa süreli yardım almaya hak kazansalar bile yasadışı statüleri nedeniyle uzun süreli barınma ve gıda ihtiyaçlarının karşılanmasında birçok güçlük yaşamaktadırlar. Kaçak göçmenlerin birçoğu genellikle

herhangi bir yardım için yetkililere başvurmadan çekinmektedir. Örneğin, 1992 yılında Florida'da meydana gelen Andrew Kasırgası'nın ardından göçmenlerin sınır dışı edilme korkusuyla yardım teklifinde bulunan üniformalı memurlara şüpheyle yaklaştıkları ortaya konulmuştur (Donner ve Rodriguez, 2008, s. 1096; Hoffman, 2008, s. 1506).

Öte yandan, dünyanın hemen her yerinde afetlerin olumsuz etkileri kırılğan gruplar arasında yer alan yoksullarda daha derin hissedilmektedir (Fothergill ve Peek, 2004, s. 90; Mendis ve ark., 2023, s. 1; Wisner ve ark., 2004, s. 12). Afetlere müdahale etme ve afetlerin etkileriyle başa çıkma yeteneği biyofiziksel faktörlerin yanı sıra, sosyoekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Fothergill ve Peek (2004) tarafından ABD'de yoksulluk ve afetler arasındaki ilişki üzerine yapılan bir araştırma da sosyoekonomik durumun afet öncesi ve sonrasındaki süreçler bakımından belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten, yoksulluk içinde yaşayan insanların tehlikelerin etkilerini azaltmak için gerekli önlemleri alabilmeleri çoğu zaman mümkün olmamaktadır (Masozera ve ark., 2007, s. 300-301). Yoksulların afetlere karşı hazırlık yapma ya da sigorta yaptırma olasılığının daha düşük olmasının yanında (Fothergill ve Peek, 2004, s. 103), yoksullar ölüm, yaralanma, maddi kayıplar, psikolojik travma açısından daha fazla risk altındadırlar ve afete müdahale ve afet sonrası iyileşme ve yeniden inşa aşamalarında daha fazla engelle karşılaşmaktadırlar. Yeniden inşa veya yer değiştirme maliyetlerini karşılamaya gücü yetmeyen yoksul insanlar için afet sonrasında toparlanma süreci uzun yıllar sürebilmekte hatta afetin yarattığı etkiler gelecek nesiller boyunca hissedilebilmektedir (Masozera ve ark., 2007, s. 300).

Yoksul insanlar genellikle hanehalkının gelirini azaltıcı bir rol oynayan afetlerden zenginlere kıyasla daha fazla zarar görmektedirler. Örneğin, 2004 yılında Bangladeş'te yaşanan sel afeti sonrasında selden etkilenen yoksul hanehalkları yoksul olmayan hanehalklarına göre toplam gelirlerinin nerdeyse iki katından daha fazlasını kaybetmiştir (Winsemius ve ark., 2018, s. 328; Wisner ve ark., 2004, s. 12). Düşük gelirli haneler ve topluluklar genellikle doğal afet riski taşıyan tehlikeli alanlarda yaşamaları, sosyal korumadan yoksun olmaları gibi nedenlerle de afetlere karşı yüksek gelirli kimselere kıyasla daha savunmasızdırlar (Masozera ve ark., 2007, s. 301; Winsemius ve ark., 2018, s. 329; Makoka ve Kaplan, 2005, s. 16). Yerleşim yeri tercihleri üzerinde doğal afetlerden ziyade öncelikli olarak sosyoekonomik faktörler belirleyici olup, yoksul insanların sel ve kuraklık gibi doğal afetlere yatkın bölgelere yerleşme olasılığının genellikle daha yüksek olduğu görülmektedir (Winsemius ve ark., 2018, s. 330). Ayrıca, yaşanan konutun türü ve kalitesi de afetlerin hasar verme potansiyeli üzerinde etkilidir. Düşük gelirli çoğunlukla bir doğal afet meydana gelmesi durumunda kolayca yıkılabilen veya hasar görebilen evlerde ikamet ettikleri için de afetlerden daha fazla etkilenmektedirler (Masozera ve ark., 2007, s. 300).

3. Kırılğan Grupların Afetlerden Korunması

Afetler, kırılğan gruplar başta olmak üzere toplumun tümü açısından ciddi sonuçlar doğurabilen karmaşık ve çok yönlü olaylardır. Afetlere bağlı olarak çocuklar, engelliler, yaşlılar, yoksullar, işsizler, evsizler gibi korunmaya ve bakıma muhtaç insanların oluşturduğu var olan kırılğan grupların durumunun daha da güçleşmesinin yanı sıra, afetler nedeniyle engelli duruma gelenler, maddi varlıklarını yitirip yoksulluk içine düşenler, evsizler, sağlığı bozulan insanlar gibi yeni kırılğan gruplar da ortaya çıkmaktadır (Tomanbay, 2000, s. 125; Tuncay, 2004, s. 9; Özmete ve Yılmaz, 2023, s. 164). Bununla birlikte, kaynağı her ne olursa olsun afetler öngörülemezdir. Bu doğrultuda afet yönetimi, esasen, bilinmeyeniyi yönetmek ile ilişkilidir. Dolayısıyla, etkili bir afet yönetimi afetleri tamamen önlemenin ya da öngörmenin şimdilik imkansız olduğu kabulüne dayanarak; öngörü, yaratıcılığı, risk değerlendirmesi ve planlamayı, altyapı ve kapasite geliştirmeyi içeren; afet öncesi, sırası ve sonrasını bir arada odak alan kapsamlı bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bununla birlikte, yaklaşımın kırılğanlık potansiyelini de dikkate almasına gereksinim duyulmaktadır (Özmete ve Yılmaz, 2023, s. 164). Genel olarak, insanların tehlikelere ve krizlere maruz kalma düzeyleri farklılık gösterdiği için tehlike içeren durumlarda ya da bir kriz ortaya çıktığında yaşlılar, çocuklar, zihinsel ve/veya fiziksel engelliler gibi kırılğan grupların belirlenmesi ve korunması afet yönetimi kapsamında ele alınması gereken bir konudur (Kuran ve ark., 2020, s. 1). Etkin bir afet yönetiminin temel stratejilerinden biri kırılğan grupların belirlenmesi ve söz konusu grupların afetlere karşı hazırlık düzeyinin artırılmasıdır. Bu yaklaşım afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Dolatabadi ve ark., 2016, s. 1).

İnsanların afetler karşısında korunması temelde evrensel olarak kabul edilen insan hakları standartlarına dayanmaktadır (Bizzarri, 2012, s. 389). Afet durumlarında özellikle yaşam hakkı, gıda,

sağlık, barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçlara ilişkin haklar ve güvenlik hakkı tehdit altında olabilir. Afetten etkilenen insanlar yardımlara erişimde eşitsizlik ve ayrımcılık, güvenli olmayan yerlere yerleştirilme, afet sonrası yer değiştirmek durumunda kalınması gibi çeşitli insan hakları sorunlarıyla da karşı karşıya kalabilir. Afet koşullarında yerine getirilmesinde güçlüklerle karşılaşılabilmeyle birlikte, insan haklarının korunması devletlerin temel yükümlülüklerindedir (ten Have, 2018, s. 162-169). Nitekim, kırılğan gruplarda yer alan bireyler de dahil olmak üzere insanların sağlık ve güvenliğinin korunması ve savunmasızlığının azaltılmasına yönelik dünya genelinde koruma politikaları ve mevzuatları söz konusudur. İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 3. maddesine göre, tüm insanların yaşama hakkı güvence altına alınmış temel bir haktır. Söz konusu Beyanname'nin 25. maddesinde ise kişilerin kendi kontrolleri dışında oluşan durumlarda kendileri ve aileleri için yeterli yiyecek, giyecek, barınma, tıbbi bakım ve sosyal hizmetlere erişim hakkına sahip oldukları belirtilmektedir. Bu tür durumlarda koruyucu önlemler alınması ve insanların ihtiyaçlarının karşılanması devletler tarafından kabul edilmektedir (Dolatabadi ve ark., 2016, s. 1).

Sosyal koruma sistemleri afetlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasında tamamlayıcı bir role sahiptir (Wickramasinghe, 2014, s. 1). Afet sırası ve sonrası muhtaçlık durumlarında sosyal politikanın en önemli araçları arasında yer alan sosyal hizmet ve sosyal yardımların afet yönetiminin temel ilkeleri ve afet yönetim planları ile uyumlu bir şekilde yönetilmesi ve kapsayıcılığının genişletilmesi kırılğan grupların afetlerden göreceği zararın en aza indirilmesinde ve hayatın daha etkin bir hızda normal akışına dönmesinde önemli bir role sahiptir (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 183). Gerçekten, toplumun işleyiş düzeninin bozulduğu afet durumlarda sosyal hizmetlere duyulan gereksinim artmaktadır. Sosyal hizmetler, geniş bir uygulama alanına sahip olup, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, güç koşullardaki kadınlar, sığınmacı ve göçmenler, yoksullar gibi birey ve gruplara yönelik hizmet ve yardım programlarını içermektedir. Sosyal hizmetler açısından afet öncesi çalışmalarda öncelikli olan insanların afetlere karşı maddi ve manevi yönden hazırlıklı olmalarında ve bu konuda bilinç geliştirmelerinde yardımcı olmaktır. Bununla birlikte, afet sırasında afete maruz kalanların barındırılması ve temel gereksinimlerinin karşılanması, yaşlı, engelli, hasta, çocuk gibi özel gereksinimli bireylerin ve grupların acilen koruma altına alınması ve kendilerine bu yönde yardımcı olunması, yardımların depolanıp düzenli olarak dağıtılması, afete bağlı olarak toplumda oluşan travmanın giderilmesine yönelik girişimlerde bulunulması ve bu amaçla çeşitli programların hayata geçirilmesi sosyal hizmetler ile ilgili kurumların görevleri arasındadır. Afet sonrasında da sosyal hizmetlerin işlevleri önem arz etmekte olup, bu konuda özellikle afete maruz kalanlara yeni yerleşim yerlerine yerleşmelerinde ve yeni yaşamlarına uyum sağlamalarında yardımcı olunması, psiko-sosyal destek hizmetlerinin gerçekleştirilmesi öne çıkmaktadır (DPT, 2001, s. 11-35). Nitekim, afet sonrası iyileştirme aşamasında başta çocuk ve ergenleri korumak üzere psiko-sosyal müdahalelere ihtiyaç duyulmaktadır (Dolatabadi ve ark., 2016, s. 4). Bu anlamda, afet sonrasında yaşam kurtarmaya yönelik müdahalelerin yanı sıra, yaşamı sürdürmeye ilişkin ihtiyaçların giderilmesi ve normalleşme sürecinin gereklerinin yerine getirilmesi sosyal hizmetlerin başta gelen işlevlerini oluşturmaktadır (DPT, 2001, s. 34-35).

Öte yandan, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030) kapsamında afet riskinin azaltılması ve toplumun tüm kesimlerinin afete karşı dirençliliğinin artırılmasına ilişkin alınan önlemler çerçevesinde kırılğan grupların afet yönetim süreçlerine katılımının sağlanması üzerinde durulan konular arasında yer almaktadır. Sendai Çerçevesi kapsamında alınan kararlarda, afet risk azaltma çalışmalarının etkin ve verimli olması için politika, plan ve standartların oluşturulması ve uygulanması süreçlerinde afetlerden orantısız şekilde etkilenen çocuklar, gençler, kadınlar, engelliler, yaşlılar, yoksullar, göçmenlerin dahil olduğu kırılğan grupların dikkate alınması gerektiğine vurgu yapılmıştır (UNISDR, 2015, s. 9-23; Lovell ve le Masson, 2014, s. 2). Sendai Çerçevesi'ne göre; (i) kadınlar ve kadınların ilgili süreçlere katılımı, afet riskini etkin bir şekilde yönetmek ve toplumsal cinsiyete duyarlı afet risk azaltma politika, plan ve programlarını tasarlamak, desteklemek ve uygulamak açısından son derece önem taşımaktadır. Bununla birlikte, kadınların hazırlıklı olmaları için güçlendirmek ve aynı zamanda afet sonrasında alternatif geçim kaynaklarını güvence altına almak için gerekli kapasite geliştirme önlemlerinin alınması gerekmektedir; (ii) çocuklar ve gençler değişimin temel aktörleridir ve onlara mevzuat, ulusal uygulamalar ve eğitim müfredatları doğrultusunda afet risklerinin azaltılmasına katkıda bulunmalarını sağlayacak alan ve yöntemler sunulmalıdır; (iii) engelli bireyler ve engelli bireylerle ilgili kuruluşlar afet risklerine ilişkin durum tespitinde ve söz konusu bireylerin gereksinimlerine uygun planların oluşturulması ve uygulanmasında son derece önemli bir role sahiptir; (iv) yaşlıların sahip oldukları uzun yıllara dayanan tecrübe, beceri ve bilgelik afet riskinin azaltılmasında paha biçilemez bir değerdedir ve yaşlı bireyler erken uyarı sistemleri de dahil olmak üzere politika, plan

ve mekanizmaların oluşturulması sürecine dahil edilmelidir; (v) göçmenler, toplumun dirençliliğine katkıda bulunmaktadır ve göçmenlerin bilgi, beceri ve kapasiteleri afet risk azaltma çalışmalarının tasarlanması ve uygulanmasında yararlı olabilmektedir (UNISDR, 2015, s. 23).

Bu bağlamda, afetlere karşı nüfusun belli kesimlerinin belirgin bir şekilde daha kırılgan durumda olduğunun kabul edilmesine ilişkin dikkate değer ilerlemeler kaydedildiği görülmektedir (Bizzarri, 2012, s. 409). Afet durumlarında çocukların, yaşlıların, kadınların, engelli bireylerin, azınlıkların özel gereksinimlere sahip oldukları konusuna verilen önem artmasına rağmen, afet deneyimleri kırılgan grupların afet yönetiminde halen büyük ölçüde görmezden gelinmeye, dışlanmaya ve ayrımcılığa uğramaya devam ettiğini göstermektedir. Kırılgan grupların afete hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerine dahil edilmeleri ve katılımları göz ardı edilmektedir (Bizzarri, 2012, s. 392). Gerçekten, afet risklerinin azaltılmasında hazırlık ve müdahalede var olan yaklaşımlar önemli sorun alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu konuda ciddi güçlükler arasında afet yönetiminin her aşamasında olduğu gibi hazırlıkta da toplumun tüm kesimlerinin katılımının yeteri kadar sağlanamaması yer almaktadır (Okay ve İlkaracan, 2018, s. 2). Dünyanın pek çok yerinde; çocukların, gençlerin ve onların gereksinimlerinin genellikle afete hazırlık, planlama ve müdahale etkinliklerinin dışında tutulduğu görülmekte, çocuklar ve gençler savunmasız olarak temsil edilirken onların planlama, hazırlık, müdahale ve iyileştirme çabalarına aktif olarak katkıda bulunma kapasiteleri göz ardı edilmektedir (Şener, 2023, s. 70); afet durumlarında iyileştirme ve yeniden inşa planlarında yaşlıların kapasiteleri ve katkıları çoğu zaman dikkate alınmamakta (Bizzarri, 2012, s. 400); kadınlar ulusal ve yerel düzeydeki afet yönetimi planları ve organizasyonlarında yer almamakta; engelli bireyler riskli ve kırılgan gruplar olarak kabul edilmekte ve söz konusu bireylerin afet risk azaltma planlarına dahil edilmeleri ve katılımları göz ardı edilmektedir. Toplumun önemli bir kısmının bu süreçlerde yer alamaması afete dirençliliğini azaltmaktadır (Okay ve İlkaracan, 2018, s. 2; Okay ve İnal, 2019, s. 86).

Esasen olası bir afet durumunda bireylerin verdikleri tepkiler ve afetle başa çıkma kapasiteleri farklılık göstermektedir. Bu nedenle, her bireyin sahip olduğu kapasitenin geliştirilmesi ve afet yönetimi süreçlerine katılımının sağlanması afete hazırlık konusunda büyük önem taşımaktadır (Okay ve İnal, 2019, s. 96). Örneğin, katılım ve eğitim yoluyla çocuklar ve gençler, afete dayanıklılık ve uygun eğitimlerin daha geniş kitlelere taşınmasına aracılık edebilirler. Çocuklar ve gençler, afete hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerinde aileler, topluluklar ve kuruluşlar için güçlü yönleri sahiptir. Çocukların bilgisinden, yaratıcılığında, enerjisinden ve sosyal ağlarından afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarında yararlanılabilir. Dünyanın birçok yerinde çocuk ve gençlere yönelik afete hazırlık ve afetten korunma konusunu ele alan resmi ve resmi olmayan eğitim programları sunulmaktadır. Çocuklar ve gençlerin örgün öğretim içerisinde afet durumlarında yapılması gerekenlere ilişkin bilgi ve deneyim kazanmaları sağlanmaktadır. Öğretim programlarına afet risklerini azaltmaya ilişkin bilgilerin eklenmesi çocuklara ulaşmanın mükemmel bir yoldur. Bu çocuklar daha sonra bilgilerinin akranlarına ve aile üyelerine iletebilirler (Şener, 2023, s. 70-71; Peek, 2008, s. 14).

Çocuklar ve gençlerin kendilerine ve çevrelerine afet ve acil durumlarda yardım edebilme potansiyellerine ilişkin kanıtlar giderek arttığı için pek çok gelişmiş ülkede bu kapasiteleri artırmaya yönelik çeşitli eğitim programları hazırlanmakta, çocuklar ve gençlere eğitim yoluyla deneyim kazandırılmaktadır. Örneğin, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı ile Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı ortaklığında yürütülen “Okul Tabanlı Afet Eğitimi Projesi” ile okullarda afet zararlarının en aza indirilmesi çalışmalarının etkin bir şekilde uygulanması ve çocukların erken yaşlardan itibaren afetlere hazır duruma getirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilgili ders kitapları ve materyaller geliştirilerek güncel eğitim programlarındaki kazanımlar ile bütünleştirilmiş ve öğretmenler için derslerde kullanabilecekleri örnek etkinlikler oluşturulmuştur. Bu tür programlarda çocuklar ve gençler afet sırasında öncelikli olarak yapılması gerekenlerle riskli durum sona erdikten sonra atılacak adımlar konusunda uygulamalı ve deneyimsel öğrenme yoluyla bilgilendirilmektedirler. Çocuklar için aktif katılım ve deneyimsel öğrenme ortamlarının oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca sadece kendileri için değil, çevrelerindeki diğer kişilere yardım edebilmeleri için gereken bilgi ve beceriler konusunda da destek almaktadırlar. Örneğin, belirli aralıklarla şiddetli kasırgalardan etkilenen Hindistan’da okul çağındaki çocuklar afet tatbikatlarında sahte yaraları sararak yaralanmaları nasıl tedavi edebileceklerini ve sınıf arkadaşlarını sahilinden kurtarmayı öğrenmektedirler. Sri Lanka’da çocuklar bir okul haritası çizmelerini, bir afet veya kazanın meydana gelebileceği alanları belirlemelerini ve ardından güvenli tahliye güzergahlarını tespit etmelerini gerektiren bir haritalama çalışmasına katılmışlardır. Haritalama tamamlandıktan sonra çocuklar riskli alanlar ve güvenli bölgeler olarak

tanımladıkları alanları ziyaret ederek tahliye tatbikatlarına katılmışlardır. Çocukların riskleri kendilerinin belirlediği bu çalışmada afet sırasında yapılması gerekenlere ilişkin farkındalık düzeyleri artmıştır. Çalışmaya aktif katılım sağlayan öğrenciler aynı zamanda diğer öğrencilere yol gösterici bir rehberlik görevi de üstlenmişlerdir. El Salvador'da meydana gelen çok sayıda kasırga ve depremin ardından ise okullarda çocuk kulüplerinin kurulması teşvik edilmiştir. Bu kulüplerde çocuklar bir afet tehdidine yönelik karşılaşılabilecekleri riskleri, kendilerini ve akranlarını nasıl koruyacaklarını öğrenme fırsatı elde etmişlerdir (Şener, 2023, s. 72; Peek, 2008, s. 14).

Bununla birlikte, toplumsal cinsiyete dayalı değişen sosyal özellikler toplumun hazırlık ve müdahale kapasitesini etkilemektedir. Olası afet durumlarında kadınlar ve erkeklerin verdikleri tepkiler ve afetlerle başa çıkma kapasiteleri farklılık göstermekte olup, kadınların afet yönetimi süreçlerine katılmaları afete hazırlıkta büyük önem taşımaktadır. Yapılan çalışmalara göre, afet öncesinde kadınların erkeklere kıyasla afet hazırlıklarına ilişkin faaliyetlere daha fazla ilgili oldukları ortaya konulmaktadır. Kadınların afet durumlarında hayatta kalma mücadelesine ve iyileşme sürecine erkeklere kıyasla daha hızlı uyum sağladıkları tespit edilmiştir. Bir mahallede afet öncesinde kadın gönüllü grupları gibi güçlü sosyal yapının var olmasının afetlerde müdahaleyi kolaylaştırdığı ve afet sonrasında da toplumun kendi kaynaklarıyla daha hızlı iyileşme sağladığı bildirilmektedir. Kadınların afetlerde gönüllü olarak yardım dağıtmada, temizlikte ve geçici barınma yerlerinin hazırlanmasında çeşitli görevler aldıkları bilinmektedir. Bu bağlamda, kadınların geleneksel rollerinden kaynaklanan sosyokültürel kapasiteleri, bakım becerileri ve sosyal ağları, afet yönetiminde önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Afet öncesinde hazırlık faaliyetlerinde ve afet sırasında kurtarma çalışmaları da dahil olmak üzere kadınların destekleyici rollerinden faydalanılabilir. Dolayısıyla, afet durumlarında kadınları kırılgan kesim olarak tanımlayan yaklaşımlar yerine, geleneksel rollerini ve sosyal dayanışma ağlarını kaynak olarak tanımlayan, kapasitelerini göz önüne alan daha proaktif bir yaklaşımla afet risk planlama, talimatname ve stratejileri geliştirilmelidir (Okay ve İlkaracan, 2018, s. 3-8).

Ayrıca, afet durumlarında yaşlı bireylerin karşılaştıkları oldukça önemli riskler olmakla birlikte bazıları sağlık durumlarının oldukça iyi olduğunu ve toplumsal hayatta aktif olarak rol almayı sürdürme isteklerini ortaya koymaktadırlar. Örneğin, yaş ile birlikte artan tecrübe ve doğru karar verme yeteneği krize müdahalede önemli özelliklerdir. Dolayısıyla, afetlerde yaşlı bireylerin daha iyi korunmalarına ihtiyaç duyulmasının yanı sıra, yaşadıkları yerlerde en savunmasız durumda olan kişilerin belirlenmesi, afet yardımı süreçlerine katılım sağlamları, geçici barınma yerlerindeki hizmetlerin yürütülmesi ve koordine edilmesine yardımcı olunması gibi konularda onların yetenek ve becerilerinden daha fazla yararlanılabilir (Gibson ve Hayunga, 2006, s. 18).

Öte yandan, afet durumlarında her bir bireyin sahip olduğu farklı ihtiyaçlar ve kısıtlamalara ilişkin verilerin eksikliği kırılgan grupların korunmasına yönelik en büyük güçlükler arasında yer almaktadır (Bizzarri, 2012, s. 381). Afet riskine maruz kalan insanlar genellikle homojen bir grup olarak kabul edilmekte olup, bu durum onların farklı gereksinimleri olabileceğinin çoğu zaman göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin, engelli bireylerin çoğu zaman bir grup olarak ele alınmaları ve farklı engel gruplarının karşı karşıya kalabileceği farklı zorlukların dikkate alınmaması, afet durumlarında kendilerine sunulan hizmetlerin etkinliğini azaltmaktadır (Lovell ve le Masson, 2014, s. 8-9). Arama kurtarma ekipleri uygulamada genel insani ihtiyaçları göz önüne alacak şekilde müdahale hazırlığı yapmaktadır. Bu durum, afetlerde engelli bireylere yetersiz (veya uygun olmayan) hizmet sunulmasına neden olmaktadır. Örneğin, otistik bireyler farklı ortamlarda ve tanımadıkları kişiler ile daha zor iletişim kurarlar, dolayısıyla afet sırasında söz konusu bireylere yardım etmek onların ihtiyaçlarına uygun özel yöntemleri ve hazırlığı gerekli kılmaktadır. Bu anlamda, arama kurtarma ekiplerinin engelli bireylerle iletişim düzeylerini geliştirmek üzere onlarla birlikte tatbikat yapmaları afet hazırlık kapasitesini geliştirebilir. Engelli bireylerin afet sırasında kendilerini daha iyi korumalarının ve ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, afet öncesinde söz konusu bireylerin kapasitelerinin değerlendirilmesi ile afet sonrasında ekiplerin daha etkin çalışmaları da sağlanabilir (Okay ve İnal, 2019, s. 91).

Bununla birlikte, olası bir afet durumunda daha fazla zarar görebilecek olan bireylerin çeşitli kurumlarda dağınık halde bulunan bilgilerinin (iletişim bilgileri, medikal kayıtlar, uzaktaki akrabalarının bilgileri gibi), veri koruma ve paylaşma ilkelerine uyularak, adrese dayalı ve ihtiyaçlarına yönelik olarak kayıt altına alınması ve güncellenmesi çalışmaları risk altındaki kırılgan nüfusun tespit edilmesinde önemli bir role sahiptir. Örneğin, ABD'nin Florida eyaletinde her yıl yaklaşan kasırga mevsimi öncesinde bölgede yer alan tesislerin afet planları yapılmakta ve afet tipine göre tahliye veya

yerinde kalma seçenekleri belirlenmektedir. Bununla birlikte, zihinsel, fiziksel, bilişsel bozulma ya da duyuşsal engelli olmalarına bağlı olarak afet durumlarında tahliye ve barınma sırasında özel gereksinimlerini karşılayabilmek için yardıma ihtiyaç duyacak kişilerin kayıtları her yıl Ocak ayından Mart ayına kadar tamamlanmaktadır. İngiltere’de ise olası bir afet durumunda müdahale edilmesi gereken çocuk esirgeme, huzurevi, sosyal bakım hizmetleri gibi kurumların bilgileri, kırılğan nüfusa (çocuk, yaşlı, görme, işitme engelli, yürüme güçlüğü, kronik hastalığı olanlar vb.) yönelik tahliye ve müdahale senaryoları hazırlanmaktadır (Çakır ve Aydoğmuş Atalay, 2020, s. 175-176).

Afetlerde risk azaltmanın yolları arasında erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesi ve dikkatli bir şekilde kullanılması yer almaktadır (Misomali ve McEntire, 2008, s. 30). Afet risk yönetiminin temel bir unsuru olan erken uyarı sistemleri, bireyler, topluluklar ve kuruluşların bir tehdit karşısında zarar ya da kayıp olasılığını azaltmaya yönelik olarak uygun ve yeterli sürede hazırlıklı olmaları ve harekete geçmelerini sağlamak amacıyla zamanında ve geçerli uyarı bilgileri oluşturmak ve yaymak için gerekli olan sistemlerdir (United Nations, 2009, s. 12). Erken uyarı sistemleri, risklerin erkenden tespit edilerek önlem alınmasına olanak sağlamakta olup, afetlerin olumsuz etkilerinin azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır (Yore ve ark., 2023, s. 6). Söz konusu sistemler olası bir afet durumunda kırılğan grupların tahliye edilmesinde etkili olmaktadır (Carter, 2008, s. 205). Ancak, bazı grupların erken uyarı bildirim sürecinin dışında tutulması özellikle afet ve acil durumlar sırasında zaten yüksek risk altında olabilecek dışlanmış topluluklar için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, afet durumlarında engelli bireyler sesli veya görsel uyarılar ya da yardımcı teknolojiler gibi erişilebilir formattaki bildirimlere ihtiyaç duyarlar (Yore ve ark., 2023, s. 6). Ayrıca, etnik ayrımcılığa maruz kalan kişilerin erken uyarı sistemleri veya diğer önleyici önlemlere erişimleri sınırlı olabilmektedir. Bununla birlikte, dil, kültürel normlar ya da dini uygulamalar da dahil olmak üzere çeşitli faktörler birey veya grupların kırılğanlık durumunu ve afetlerle başa çıkma kapasitesini etkileyebilir. Örneğin, kadınlar, farklı kültürel normlara bağlı olarak, bir afet durumuyla ilgili erken uyarı almış olsalar bile erkek akrabaları veya eşlerinin izni olmadan evlerinden ayrılamayabilirler (Lovell ve le Masson, 2014, s. 5). Bu bağlamda, kapsayıcı erken uyarı sistemlerinin tasarlanması ve uygulanması, afetlere hazırlanmak ve müdahale etmek için çeşitli grupların farklı ihtiyaç ve kapasitelerinin dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Kapsayıcı erken uyarı sistemleri eşitliği destekleyerek ve kırılğanlıkları azaltarak can kaybının önlenmesine, afetlerin toplumlar üzerindeki etkisinin azaltılmasına ve uzun dönemli dirençliliğin artırılmasına yardımcı olabilir (Yore ve ark., 2023, s. 6).

Sonuç

Son yıllarda, afetlerin gerek sıklığının giderek artması, gerekse yarattığı fiziksel, sosyal ve ekonomik kayıplar nedeniyle afet ve afet yönetimi konusu tüm dünyanın gündeminde önemli bir yer edinmiştir. Afetler, etkilediği yerleşim yerlerindeki bireylerde, ailelerde ve toplumlarda ölüm ve ciddi yaralanmalara neden olma potansiyeli taşımanın yanı sıra, depresyon, geleceğe ilişkin güvensizlik, aile parçalanması, göç, süregelen yaşam biçimlerinin değişime uğraması, toplumsal bağların kopması, eğitimin aksaması, geçim kaynaklarının kaybı, işsizlik, yoksulluk gibi sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Bununla birlikte, engellilik, sağlık durumu, yaş, cinsiyet, etnik köken gibi faktörlerin yanı sıra, yoksulluk, biyolojik ve psikolojik farklılıklar ve önceden var olan koşullar kırılğan gruplardaki bireylerin afetlerin etkilerine karşı duyarlılığını artırmakta ve afet durumlarında nüfusun geri kalanına kıyasla daha savunmasız hale gelmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, söz konusu bireylerin afetlerin etkilerine ilişkin öngörme, başa çıkma, direnme ve iyileşme kapasitesindeki sınırlılıklar afetlerden orantısız bir şekilde etkilenmelerine yol açmaktadır. Bu bağlamda, afet durumlarında toplumdaki bireylerin kırılğanlık düzeyleri ve afetlerle başa çıkabilme kapasitelerine ilişkin farklılıklarının dikkate alınması önem taşımaktadır. Bununla birlikte, temelde insan haklarının korunmasının bir gereği olarak, afet yönetimi döngüsünün tüm aşamalarında çocuklar, engelliler, yaşlılar, kadınlar, göçmenler, yoksullar gibi kırılğan grupların korunmasının amaçlanması ve önceliklendirilmesi gerekmektedir. Afetlerin gerçekleşmesi halinde genel nüfusa kıyasla üzerinde çok daha ağır etkiler yaratma potansiyeline sahip olduğu bu grupların afetlerden en az düzeyde etkilenmelerini mümkün kılabilmek amacıyla kırılğan gruplara özgü afet yönetim stratejileri geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Kırılğan grupların afet yönetimi süreçlerine katılımının sağlanması ve afet durumlarında karşı karşıya kaldıkları zorluklar ve sahip oldukları özel gereksinimlerin dikkate alınması bu konuda elzem olmakla birlikte, toplumun tüm kesimlerinin afetlere dirençli kılınması bakımından da önemli bir işleve sahiptir.

Afet meydana gelmeden önce gerekli önlemlerin zamanında alınması ve afet öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gerekenler ile ilgili hazırlık çalışmalarının yapılmasının olası bir afetin olumsuz

etkilerinin en aza indirilmesindeki katkısı büyüktür. Afetten etkilenenlerin homojen bir grup olarak kabul edilmemesi ve sahip oldukları farklı koşullar ve gereksinimlerin göz önünde bulundurulması olası bir afetin olumsuz etkilerinin azaltılmasında önemli bir role sahiptir. Örneğin, afet sırası ve sonrasında fiziksel ve zihinsel engelli bireylerin karşılaşılabilecekleri güçlüklerin farklılık göstereceği dikkate alınarak bu bireylerin özel gereksinimlerini karşılayabilecek şekilde hazırlıkların yapılması, onlar açısından hem uygun ve yeterli hizmetin sunulmasına, hem de daha hızlı ve etkili bir iyileşme sürecine katkıda bulunabilir. Bununla birlikte, afet konusunda toplumun bilgi sahibi olması, bilinçlendirilmesi ve duyarlılığının artırılmasının afetlere karşı hazırlıklı olunması ve afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirilmesindeki etkisi büyüktür. Bu nedenle, afet zararlarının azaltılması ve toplumun afetlere karşı dirençli kılınmasının sağlanması için her bireyin özellikle de çocuklar, yaşlılar, engelliler gibi kırılgan gruplarda yer alan bireylerin bilgilendirilmesi ve afet bilincine sahip olmasına yönelik politikalar ile afetlere karşı hazırlık düzeylerinin artırılması elzemdir. Ayrıca, erken uyarı sistemlerinin tasarlanmasında özellikle engelliler, göçmenler, kadınlar gibi toplumdaki farklı kesimlerin sahip olduğu farklı ihtiyaçların göz önünde tutulması hem afet riskinin azaltılması açısından, hem de kırılgan grupların afetlerden görebileceği zararın en aza indirilmesi bakımından katkı sağlayabilir.

Çoğunlukla beklenmedik bir anda gerçekleşen afetlerde arama ve kurtarma çalışmaları sırasında can kaybının en aza indirilmeye çalışılmasının yanı sıra, gerek göçmen ayrımcılığı, gerekse cinsiyet ayrımcılığı içeren uygulamalardan kaçınılması ve zihinsel, bedensel, görme ve işitme engellilerin ihtiyacına uygun bir iletişim dilinin kullanılması özel bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte, kırılgan gruplardaki bireylerin de dahil olduğu afetten zarar görenlerin tümünün beslenme, barınma, korunma ve diğer hayati ihtiyaçlarının giderilmesi ve içinde buldukları olumsuz koşulların iyileştirilmesine yönelik sunulan sosyal hizmetler devletin temel yükümlülüklerinden olup, afetin olumsuz sonuçlarının azaltılmasında önemli işlevlere sahiptir. Ayrıca, afetten zarar gören kırılgan grupların geçici barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sunulan hizmetlerde kadınlar ve kız çocukları için afet sonrasında maruz kalabilecekleri cinsel istismar, şiddet gibi yeni riskleri azaltmaya yönelik güvenli barınma ortamlarının oluşturulması; yaşlı ve farklı engel gruplarındaki bireyler için erişilebilirlik kriterini sağlayan yeterli barınma olanaklarının sunulması öncelikli olarak gözetilmelidir.

Afet sırası kadar sonrası da kırılgan gruplar için çözülmesi gereken birçok sorunun ortaya çıktığı ve karşılanması gerekli farklı ihtiyaçların doğduğu bir süreçtir. Nitekim, afetler meydana geldiği bölgelerde can kayıplarına, yaralanmalara, üretimin aksaması veya durmasına, istihdamın azalmasına, çalışma koşullarının kötüleşmesine, sosyal korumaya duyulan gereksinimin artmasına neden olma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, afet nedeniyle engelli duruma gelen, aile üyelerini veya yakınlarını yitiren, evlerini ya da geçim kaynaklarını kaybeden, işsiz kalan, göç etmek zorunda kalan, psikolojik sorunlar yaşayan kırılgan gruplardaki bireylerin afet sonrasında yaşamlarını yeniden inşa etmeleri ve normal hayatlarına dönmeleri toplumun geri kalanına kıyasla çok daha zor olabileceği gibi uzun bir zaman alabilir. Tüm bu nedenler afet sonrasındaki süreçte de söz konusu grupların karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle başa çıkabilmelerini sağlamaya yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi ve uygulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, afetler kırılgan grupları yoksulluğa iten önemli bir faktördür. Bununla birlikte, yoksulluk afet öncesinde olduğu gibi afet sonrasında insanların hayatlarını yeniden inşa etmeleri aşamasında da önemli bir belirleyicidir. Bu bağlamda, yoksullar başta olmak üzere yaşlılar, engelliler, kadınlar, göçmenler gibi afetlerde çeşitli nedenlerle yoksullaşma riski artan diğer kırılgan grupların afet sonrasında ortaya çıkan kayıplarının telafi edilmesi ve yaşamlarının güvence altına alınması konularında destek sağlamaya yönelik devlet tarafından sağlanan sosyal yardım ve sosyal hizmetler afetlerin sonuçlarıyla mücadelede hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, afetten zarar gören göçmenlerin söz konusu yardım ve hizmetlere erişimde yaşadıkları zorluklar afet sonrası yaşam koşullarını daha da ağırlaştırmakta olup, sosyal korumadan yararlanmalarının sağlanması elzemdir.

Kaynakça

- Balaban, O., Özgür, B., & Sakar, B. (2021). İklim değışikliği, göç ve yerel yönetimler. RESLOG.
- Bhuiya, M.M.R., Shao, W., & Jones, S. (2023). Measuring accessibility of movement challenged persons during earthquake evacuation of Dhaka City, Bangladesh: A participatory GIS-Based approach. *Applied geography*, 156, 1-16.
- Bizzarri, M. (2012). Protection of vulnerable groups in natural and man-made disasters. In A. de Guttery, M. Gestri & G. Venturini (Eds.), *International disaster response law* (pp. 381-414). Netherlands: TMC Asser Press.
- Bozkurt, V. (2023). Depremın toplumsal boyutu. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 14(1), 89-111.
- Carter, W. N. (2008). *Disaster management: A disaster manager's handbook*. Philippines: Asian Development Bank.
- Çakır, Ö. ve Aydoğmuş Atalay, G. (2020). Afetlerde özel gereksinimli grup olarak yaşlılar. *Resilience Journal*, 4(1), 169-186.
- Dolatabadi, Z. A., Seyedin, H., & Aryankhesal, A. (2016). Policies on protecting vulnerable people during disasters in Iran: A document analysis. *Trauma mon.*, 21(3), 1-6.
- Donner, W., & Rodriguez, H. (2008). Population composition, migration and inequality: The influence of demographic changes on disaster risk and vulnerability. *Social Forces*, 87(2), 1089-1114.
- DPT. (2001). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı sosyal hizmetler ve yardımlar özel ihtisas komisyonu raporu*. DPT (2593-ÖİK: 605).
- Fothergill, A., & Peek, L.A. (2004). Poverty and disasters in the United States: A review of recent sociological findings. *Natural hazards*, 32, 89-110.
- Fountain, L., Tofa, M., Haynes, K., Taylor, M.R., & Ferguson, S. J. (2019). Older adults in disaster and emergency management: What are the priority research areas in Australia?. *International journal of disaster risk reduction*, 39, 1-11.
- Gentilini, U. (2005). Mainstreaming Safety Nets in the Social Protection Policy Agenda: A New Vision or the Same Old Perspective?. *Electronic Journal of Agricultural and Development Economics*, 2(2), 133-157.
- Gibson, M. J., & Hayunga, M. (2006). *We can do better: Lessons learned for protecting older persons in disasters*. Washington: AARP Public Policy Institute.
- Hemingway, L., & Priestley, M. (2006). Natural hazards, human vulnerability and disabling societies: A disaster for disabled people?. *Review of Disability Studies: An International Journal*, 2(3), 57-67.
- Hisamatsu, M. (2013). *Panel discussion on disaster resilience and disability: Ensuring equality and inclusion*. New York: UNDESA.
- Hoffman, S. (2008). Preparing for disaster: Protecting the most vulnerable in emergencies. *UC Davis Law Review*, 42, 1491-1547.
- Kuran, C. H. A., Morsut, C., Kruke, B. I., Krüger, M., Segnestam, L., Orru, K., ... & Torpan, S. (2020). Vulnerability and vulnerable groups from an intersectionality perspective. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 1-8.
- Lovell, E., & le Masson, V. (2014). *Equity and Inclusion in Disaster Risk Reduction: Building Resilience for all*. Climate and Development Knowledge Network and Overseas Development Institute.
- Makoka, D. ve Kaplan, M. (2005). Poverty and vulnerability - An interdisciplinary approach. Centre for Development Research, University of Bonn. 26 Haziran 2024, <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/6964/>.
- Marshall, J., Wiltshire, J., Delva, J., Bello, T., & Masys, A. J. (2020). Natural and manmade disasters: Vulnerable populations. In A. J. Masys., R. Izurieta., M. R. Ortiz (Eds.), *Global health security:*

- Recognizing vulnerabilities, creating opportunities* (pp. 143-161). Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Masozera, M., Bailey, M., & Kerchner, C. (2007). Distribution of impacts of natural disasters across income groups: A case study of New Orleans. *Ecological economics*, 63, 299-306.
- Mendis, K., Thayaparan, M., Kaluarachchi, Y., & Pathirage, C. (2023). Challenges faced by marginalized communities in a post-disaster context: A systematic review of the literature. *Sustainability*, 15(14), 1-22.
- Misomali, R., & McEntire, D. (2008). Rising disasters and their reversal: An identification of vulnerability and ways to reduce it. In J. Pinkowski (Eds.), *Disaster management handbook* (pp. 19-35). Boca Raton: CRC Press.
- Okay, N. ve İlkaracan, İ. (2018). Toplumsal cinsiyete duyarlı afet risk yönetimi. *Resilience Journal*, 2(1), 1-12.
- Okay, N. ve İnal, E. (2019). Kırılğanlıktan Kapasite Geliştirmeye. *Resilience Journal*, 3(1), 85-99.
- Özmete, E. ve Yılmaz, A. (2023). "6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler": Yaşlı dostu afet yönetimi. E. Özmete (Ed.), *Afet sonrası birey, grup ve toplum temelli psikososyal destek* içinde (s. 159-174). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Peek, L. (2008). Children and disasters: Understanding vulnerability, developing capacities, and promoting resilience -An introduction. *Children Youth and Environments*, 18(1), 1-29.
- Peek, L., Abramson, D. M., Cox, R. S., Fothergill, A., & Tobin, J. (2018). Children and disasters. In H. Rodriguez, W. Donner & J. E. Trainor (Eds.), *Handbook of disaster research* (pp. 243-262). Springer.
- Powell, S., Plouffe, L., & Gorr, P. (2009). When ageing and disasters collide: Lessons from 16 international case studies. *Radiation Protection Dosimetry*, 134(3-4), 202-206.
- Ray-Bennett, N.S. (2018). Disasters, deaths, and the Sendai goal one: Lessons from Odisha, India. *World Development*, 103, 27-39.
- Robles, C.P.Q. (2020). *Gender equality and women's empowerment in disaster recovery*. Washington: GFDRR.
- Stough, L.M., & Kang, D. (2015). The Sendai framework for disaster risk reduction and persons with disabilities. *International Journal of Disaster Risk Science*, 6, 140-149.
- Şener, T. (2023). Kırılğanlıktan yılmazlığa: Doğal afetlerde çocuk ve gençlerin görünmeyen gücü. E. Özmete (Ed.), *Afet sonrası birey, grup ve toplum temelli psikososyal destek* içinde (s. 65-77). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- ten Have, H. (2018). Disasters, vulnerability and human rights. In D. P. O'Mathúna, V. Dranseika, & B. Gordijn (Eds.), *Disasters: Core concepts and ethical theories* (pp. 157-174). Switzerland: Springer Nature Switzerland AG.
- Tomanbay, İ. (2000). Deprem, insan ve sosyal hizmetler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 12(1), 123-137.
- Thurston, A. M., Stöckl, H., & Ranganathan, M. (2021). Natural hazards, disasters and violence against women and girls: A global mixed-methods systematic review. *BMJ global health*, 6(4), 1-21.
- Trentin, M., Rubini, E., Bahattab, A., Loddo, M., Della Corte, F., Ragazzoni, L., & Valente, M. (2023). Vulnerability of migrant women during disasters: a scoping review of the literature. *International journal for equity in health*, 22, 1-22.
- Tuncay, T. (2004). *Afetlerde sosyal hizmet: 1999 yılı Marmara ve Bolu-Düzce depremleri sonrasında gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları*. Özbay Ofset Matbaacılık.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division.

- UN. (2016). *Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction*. United Nations (UN) (A/71/644). 10 Ekim 2023, <https://www.undrr.org/publication/report-open-ended-intergovernmental-expert-working-group-indicators-and-terminology>.
- UNISDR (2015). *The Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030*. United Nations Office for Disaster Risk Reduction, Geneva. Retrieved from http://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf.
- United Nations. (2009). *2009 UNISDR terminology on disaster risk reduction*. Geneva: United Nations International Strategy for Disaster Reduction.
- Ünür, E. (2021). Afet yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Doğal afetlerde cinsiyete dayalı zarar görülebilirlik farkı. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 351-381.
- Wickramasinghe, K. (2014). Role of social protection in disaster management in Sri Lanka. *Sri Lanka Journal of Social Sciences*. 35/36, 1-8.
- Winsemius, H. C., Jongman, B., Veldkamp, T. I. E., Hallegatte, S., Bangalore, M., & Ward, P. J. (2018). Disaster risk, climate change, and poverty: assessing the global exposure of poor people to floods and droughts. *Environment and Development Economics*, 23(3), 328-348.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. London: Routledge.
- Yore, R., Fearnley, C., Fordham, M., & Kelman, I. (2023). *Designing inclusive, accessible early warning systems: Good practices and entry points*. Washington: GFDRR.
- Zakour, M. J. (1997). Disaster research in social work. *Journal of Social Service Research*, 22(1-2), 7-25.
- Zhu, X., & Sun, B. (2017). Study on earthquake risk reduction from the perspectives of the elderly. *Safety science*, 91, 326-334.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

**Türkiye’de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik “İzin Politikalarının” “İş Kanunu” ve
“Devlet Memurları Kanunu” Perspektifinde İncelenmesi**

*Investigation of “Permission Policies” to Ensure Work-Life Balance in Turkey in the Perspective of
“Labor Law” and “Civil Servants Law”*

Dr. Bahar ALTUNOK

Bağımsız Araştırmacı, Elazığ, Türkiye

Independent Researcher, Elazığ, Türkiye

ORCID: 0000-0001-8106-3609 | Email: kayram_bahar@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Altunok, B. (2024). Türkiye’de iş-yaşam dengesini sağlamaya yönelik “izin politikalarının” “iş kanunu” ve “devlet memurları kanunu” perspektifinde incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 31-44.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30/10/2023 **Kabul Tarihi / Accepted:** 06/01/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 31-44

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bahar ALTUNOK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

İş yaşam dengesi; çalışanlar için yaşamın bileşenleri olan çalışma hayatında, bireysel hayatında ve aile hayatında dengeyi kurabilmesi demektir. Denge; bir nevi iyilik halidir ve bu iyilik halini sağlayabilen bireyler; hem bireysel hayatına hem aile hayatına hem de çalışma hayatına pozitif katkı sağlayabilmektedir. Çünkü denge; sağlık, mutluluk ve genel yaşam kalitesi açısından önemli bir faktördür. Ancak; günümüzde teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, çalışma hayatında yaşanan değişimler ve bireylerin yaşam tarzlarında görülen dönüşümler çalışanların bu dengeyi kurabilmesini zorlaştırmaktadır. Buna paralel olarak da iş-yaşam dengesini sağlamakta zorluk yaşayan bireylerin çalışma hayatı ve özel hayatı olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu bağlamda çalışanların iyilik halleri için iş-yaşam dengesini sağlayabilmeleri bir zorunluluk olmakla birlikte; bu bireylerin iş-yaşam dengesini sağlayabilmesine yönelik devlet tarafından yasal düzenlemeler ile geliştirilen politikalarca desteklenmesi ayrıca önem arz etmektedir. Günümüz çalışma hayatında önemli bir yere sahip olan iş-yaşam dengesi, bu çalışmada Türkiye özelinde “izin politikaları” perspektifinde incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda iş-yaşam dengesini sağlamaya yönelik politikaların işçi ve memur statüsünde çalışanlar arasında yasal hak olarak tanınan izin süreleri bakımından eşit olmadığı, bunun yanı sıra iş-yaşam dengesine yönelik politikaların spesifik olarak aile-yaşam dengesinin sağlanmasına yönelik olduğu, ancak haftalık izin ve yıllık izin sürelerinin cinsiyetsiz ve tüm çalışanları kapsayan nitelikte uygulamalar olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş-yaşam dengesi, iş kanunu, devlet memurları kanunu, memur, işçi, izin politikaları.

Abstract

Work-life balance means establishing balance in working, personal, and family life, which constitute the combination of life for a working individual. Balance is a state of well-being, and individuals who can achieve this state of well-being can make positive contributions to their personal life, family life, and working life because balance is an essential factor in health, happiness, and general quality of life. However, today, technological developments, changes in working life, and transformations in individuals' lifestyles make it difficult for the working individual to establish this balance. In parallel with this, the working and private lives of individuals who struggle to maintain work-life balance are negatively affected. In this context, it is a necessity for working individuals to maintain a work-life balance for their well-being, and it is also essential that these individuals are supported by legal regulations and policies developed by the state to ensure their work-life balance. Work-life balance, which has a critical place in today's working life, has been investigated in this study from the perspective of permission policies in Turkey. As a result of the study, it has been determined that the policies aimed at providing work-life balance are unequal regarding permission periods recognized as legal rights between workers and civil servants. In addition, policies for work-life balance are aimed explicitly at providing family-life balance. However, weekly and annual permission periods are genderless and include all employees.

Keywords: Work-life balance, labor law, civil servants law, civil servant, worker, permission policies.

Giriş

İş-yaşam dengesi, kavram olarak tarihsel süreçte sanayi toplumundan, sanayi ötesi topluma sonrasında ise bilgi toplumuna geçiş sürecinde çalışma hayatında gittikçe önemli hale gelen bir konudur. İlk zamanlarda iş gücüne artan talebe bağlı olarak kadınların çalışma hayatına katılımı ile kullanılmaya başlanılmıştır, çünkü kadınların çalışma hayatına girmesi ile birlikte hem çalışma hayatında hem de aile yaşamında bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümle birlikte kadın, aile içi rollerini ve çalışma hayatındaki rollerini birlikte yürütme sorunluluğunu almıştır. Kadınların çalışma hayatındaki istihdamının devamının sağlanabilmesi, iş yaşamı ve aile yaşamındaki rollerini yerine getirebilmesi için devlet ve örgütler destekleyici uygulamalar ve politikalar geliştirmiştir. Ancak, günümüzde bu kavram daha cinsiyetsiz ve tüm çalışanları kapsayarak daha genel bir niteliğe dönüşmüştür, çünkü günümüz çalışma hayatında yaşanan teknolojik ve sosyolojik gelişimlere ve dönüşümlere bağlı olarak işletmelerin verimliliğini artırmaya yönelik çeşitli uygulamalar geliştirilmiştir. Buna paralel olarak da çalışanların giderek daha yoğun çalışması bunun sonucunda ise fiziksel ve ruhsal bakımdan daha çok yıpranması kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla çalışanların kurumsal verimlilikleri yanında, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığı kaliteli yaşam açısından önem kazanmıştır (Akın vd., 2017, s.114). Ayrıca çalışanların iş, aile ve bireysel yaşamlarında dengeyi sağlayabilmeleri, işten çıkmaların, işe devamsızlığın, iş tatminsizliğinin, azalan verimliliğin vs. azaltılması örgütsel açıdan; aile ilişkilerinin zayıflamasının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin, nüfus sağlık sorunlarının vs. engellemesi yönünden ise toplumsal açıdan önemlidir. Bu önemlilik ile her devlet, sosyo-ekonomik yapısına bağlı farklılık göstermekle birlikte iş-yaşam dengesinin sağlanması hususunda çeşitli politikalar ve uygulamalar geliştirmiştir. Bu çalışmada ise bu politikalar arasında tarafımızca önemli görülen izin politikaları Türkiye özelinde incelenmiştir.

İzin politikaları, gerek çalışanın dinlenebilmesi gerekse çalışan tarafından ihtiyaç duyulması durumunda ya da zorunlu durumlarda çalıştığı örgütten izin alma ve kullanma süreçlerini koruyan ve düzenleyen uygulamalardır. İş-yaşam dengesinin sağlanabilmesi hususunda izin politikaları çalışanlar için ayrıca önemlidir çünkü bu politikalar, çalışanların iş stresinden uzaklaşarak dinlenmesini sağlayan, çalışanlara tatil yapma fırsatını sunan, diğer taraftan aile sorumluluklarını yerine getirme ve aile ile vakit geçirebilme olanağı sağlayan, ayrıca gerekli durumlarda sağlık sorunları ile başa çıkmada yardımcı olan uygulamalardır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle iş-yaşam dengesi teorik açıdan ele alınarak, bu dengenin sağlanmasında etkili olan faktörler incelenmiştir. Sonrasında ise iş-yaşam dengesizliğinin sağlanamaması durumunda bireysel ve örgütsel sonuçlarına yer verilerek iş-yaşam dengesinin önemi ortaya koyulmuştur. Bu önem doğrultusunda Türkiye’de iş-yaşam dengesi politikaları genel olarak ele alınmış ve iş-yaşam dengesinin sağlanmasında tarafımızca önemli görülen izin politikaları 4857 sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu çerçevesinde incelenmiştir.

1. İş-Yaşam Dengesi Kavramı

“İş-yaşam dengesi” kavramı 1986 yılında ortaya atılmış olmasına rağmen 1977 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde Rosabeth Moss Kanter’in “Work and Family in the United States: A Critical Review” adlı kitabı iş/yaşam dengesi konusu üzerine dikkatleri çekmiş ve 1980-1990 yıllarında şirketler iş/hayat programları sunmaya başlamıştır (Lockwood, 2003, s.2). Ancak iş-aile/yaşamı dengesine yönelik ilk politikaların Danimarka’da 1960’lı yıllarda yürürlüğe girdiği bilinmektedir. O dönem yürürlüğe giren bu politikaların amacı ise çocuk gelişimi desteklemek, cinsiyet eşitliğini sağlamak ve işgücüne katılımı niteliği ve sayıyı arttırmaktır. Daha sonra ise benzer amaçlar doğrultusunda 1970’li yıllarda Fransa’da, 1990’lı yıllarda İspanya’da ve Birleşik Krallık’ta benzer politikalar uygulanmaya başlanmıştır (Kablay ve Elma, 2018, s. 81).

İş-yaşam dengesi en genel ifade ile kişilerin çalışma hayatıyla kişisel hayatı arasındaki dengeyi sağlayabilme kabiliyetidir. Öte yandan literatürde iş yaşam dengesi kavramına ilişkin birçok tanımlama yapıldığını görmek de mümkündür. Örneğin bir tanımda iş-yaşam dengesi kavramı, “çalışanın iş-yaşam alanlarının dengede olması, her iki alandaki rollerine eşit zaman ve ilgi ayırması” demektir (Erben ve Ötgen, 2014, s.105). Lewis, Gamble ve Rapaport’a (2007) göre ise iş yaşam dengesi; iş, oyun ve sevgiyi içeren tatmin edici, sağlıklı ve üretken bir yaşamdır; ayrıca iş-yaşam dengesi bireyin kendisine, kişisel ve ruhsal gelişimine dikkat ederek çeşitli yaşam aktivitelerini bütünleştirebilmesi ve kendisine özgü istekleri, ilgi alanlarını ve değerleri arasındaki dengeyi sağlayabilmesidir. Greenhaus ve Beutell’se göre iş-yaşam dengesi (1985), çalışan bir kişinin çalışma

hayatı ve özel hayatındaki talepler arasında çatışmanın olmamasıdır (Aktaran: Mitra, 2012, s. 83). Lockwood (2003), ise iş-yaşam denge kavramının farklı gruplar için farklı anlamlar ifade ettiğini ve bunun bu grupların bakış açısına göre değiştiğini belirtmiştir. Buna göre çalışan bakış açısına göre iş yaşam dengesi, “bireyin çalışma hayatındaki sorumluluklarını ve kişisel/aile sorumluluklarını yönetme ikilemi iken işveren açısından iş-yaşam dengesi, çalışanların isteyken işlerine odaklanabilecekleri destekleyici bir şirket kültürü yaratmanın” zorluğudur (s. 3). Greenhaus, vd. (2003), ise iş yaşam dengesinde farklı bir noktaya dikkat çekmiştir. Buna göre iş yaşam dengesini iş-aile dengesi şeklinde daraltmış ve iş-aile dengesini bireyin iş rolü ile aile rolü arasında eşit ilgilenmesi ve bunlarda eşit derece de tatmin olması şeklinde tanımlanmıştır. Yani zaman dengesi, katılım dengesi ve memnuniyet dengesi olarak üç dengeden söz etmiştir. Zaman dengesi; iş ve aile rollerine ayrılan zamanın eşit olması iken katılım dengesi, aile ve iş rollerine eşit düzeyde psikolojik katılımıdır. Memnuniyet dengesi ise iş ve aile rollerinden eşit düzeyde tatmin olunmasıdır (s. 513). Ancak, Lockwood’a göre, iş-aile dengesi şeklindeki kullanım artık iş-yaşam dengesi şeklindeki kullanıma dönüşmüştür çünkü günümüz çalışma hayatında kavramın tüm çalışan bireyleri çatısı altında toplaması kapsamının giderek genişlemesine neden olmuştur (Lockwood, 2003, s.7).

İş-yaşam dengesi kavramının çeşitli tanımlamaları incelendiğinde çalışan bir birey için yaşam; çalışma hayatı, bireysel hayatı ve aile hayatının birleşimidir ve çalışan bir bireyin bu üç yaşam boyutu arasında dengeyi kurması zorunludur. Nitekim denge bir nevi iyilik halidir ve bu iyilik halini sağlayabilenler, hem bireysel ve aile hayatına hem de çalışma hayatına pozitif katkı sağlayabilecektir. Diğer bir deyişle birey hem çalışma hayatında hem de özel hayatında bu dengeyi, uyumu sağlayabilirse daha sağlıklı, tatmin edici bir hayat sürdürecektir ve buna bağlı olarak da uzun vadeli refaha ve kaliteli bir yaşama erişecektir.

2. İş-Yaşam Dengesini Etkileyen Faktörler

Teknolojinin çalışma hayatında yoğun kullanımı, çalışma koşullarındaki esneklik uygulamalarının, iş kavramının ve işgücünün niteliklerinde bir değişim ve dönüşüm yaratmıştır. Bu değişim ve dönüşüm ise farklı işgücü ve işletme yapılarına neden olduğu gibi aile içerisinde de yeni rol dağılımlarını beraberinde getirmiştir. Erkeklerin çalıştığı ataerkil aileler günümüzde yerini hem kadının hem de erkeğin çalıştığı çift gelirli ailelere bırakmıştır. Kadının ve erkeğin iş ve aile yaşamında sorumluluklarını eksiksiz gerçekleştirme arzusu denge kurulmasını zorunlu hale getirmiştir (Doğrul ve Tekeli, 2010, s.13). Ancak bu dengenin kurulmasını etkileyen faktörler de vardır. İş-yaşam dengesini etkileyen faktörler; bireysel ve örgütsel olarak sınıflandırılmaktadır. Bireysel faktörler bireylerin sahip olduğu özelliklerden kaynaklı olup; cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk bakımı ve eğitim iken örgütsel faktörler ise örgütte uygulanan mevcut stratejilerden meydana gelen rol çatışması, rollerin belirsizliği, aşırı iş yükü, yönetime katılımı gibi faktörlerdir (Ekinci ve Sabancı, 2019, s.154; Ay, 2023, s.17-19).

Bireysel faktörler iş-yaşam dengesini şu şekilde etkilemektedir:

Cinsiyet, kadının toplumdaki yerini ve kariyer seçimini etkileyen faktördür. Toplumsal cinsiyet normları, iş yerindeki eşitsizlikler ve aile içi rol dağılımları gibi faktörler, kadınlar ve erkekler arasında iş-yaşam dengesini farklı şekillerde etkileyebilir. Örneğin, kadın ve erkeklerin seçtikleri meslekler cinsiyet durumuna bağlı olabilmektedir ya da toplumsal cinsiyet normları nedeniyle kadın, aile yaşamı içerisinde üstlenmesi zorunlu olan rolleri de göz önünde bulundurmaktadır. Dolayısıyla cinsiyet faktörünün içeriği göz önünde bulundurulduğunda iş-yaşam dengesini kurmakta kadınların erkeklere kıyasla daha çok zorluk yaşadıklarını söylemek mümkündür (Gürel, 2018, s.33/İrge, 2021, s. 325).

Yaş faktörü, iş-yaşam dengesi üzerinde etkili olan bir diğer faktördür. Şöyle ki, farklı yaş gruplarındaki bireylerin iş-yaşam denge ihtiyaçları ve tercihleri farklılık göstermektedir. Örneğin, genç çalışanlar kendilerinden yaşça büyük çalışanlara göre daha fazla iş-yaşam dengesizliği yaşamaktadırlar çünkü daha az deneyim sahibi olmaları, kariyerleri ilgili kişisel endişeleri, kariyerlerinde yükselme hedefleri gibi nedenlerle yoğun çaba sarf etmekte ve eve daha fazla iş götürme eğilimindedirler. Buna karşın kariyerlerinde belirli bir aşamaya ulaşan çalışanlar, dengesizliğe karşı daha düşük toleransa sahiptirler (Ay, 2023, s.17).

Eğitim, bireylerin iş-yaşam dengesi üzerindeki etkilerini çeşitli şekillerde şekillendirebilir çünkü eğitim seviyeleri yüksek bireyler için kariyer seçimi ve kariyer planlaması ayrıca önem arz

etmektedir. Birey, almış olduğu eğitimle alakalı bir işte çalışıyorsa motivasyonunda artış olur. İşletmelerde eğitimi yüksek çalışanlardan beklenen daha çok çözüm ve sorumluluk bireylerin stres yaşamalarına dolayısıyla yaşamış oldukları stresi de özel yaşamlarına yansıtmaları ve bu kişilerin, iş-aile yaşam dengesi kurmakta zorluk çekme olasılıkları yüksektir (İrge, 2021, s.325).

Medeni durum, diğer bir deyişle kişilerin, evli, bekar ya da boşanmış olması iş yaşam dengesini farklı şekillerde etkileyen bir faktördür. Evli çalışanlar için özel yaşam daha fazla önem arz ettiğinden evli çalışanlar, iş yaşam dengesini sağlamakta daha fazla zorlanmaktadırlar (Ay, 2023, s.17). Nitekim evli bireyler, evliliğin getirmiş olduğu sorumlulukları da yerine getirme gayretinde iken bekar çalışanların böyle bir sorumluluk altında olmamaları onları daha esnek yapmakta ve iş-yaşam dengesini daha kolay sağlayabilme avantajını kendilerine vermektedir.

Çocuk sahibi olma, iş-yaşam dengesi konusunda önemli bir diğer kişisel faktördür. Çocuk sahibi olan çalışanların çocukların bakımları, gelişimi ve eğitimi ile ilgilenmek zorunda olmaları iş-yaşam dengesinin sağlayabilmeleri konusunda kendilerine ekstra zorlukları da beraberinde getireceği bir gerçektir. Ancak, Greenhaus ve Beutell (1985) yapmış oldukları çalışma da ebeveynlerin çocuk sahibi olmayanlara göre daha fazla iş-yaşam çatışması yaşayabileceğinin beklendiğini fakat bu beklentiye dair sonuçların karma olduğunu ifade etmiştir (Aktaran: Gürel, 2018, s.34). Bunun sebebi ise çocuğun yaşına göre bu durumun değişkenlik göstermesidir. Çünkü küçük çocuk sahibi ebeveynlerin, yaşları daha büyük çocuklara sahip olan ebeveynlere göre daha çok çatışma yaşadığı araştırmalarda tespit edilmiştir. Zira “Yaşam döngüsü yaklaşımı, “evlilik ve çocuk gibi yaşam değişimlerinin başlamasıyla çatışmanın artacağını ve en küçük çocuğun büyümesiyle azalacağını kabul eder” (Gürel, 2018, s.34).

İş-yaşam dengesini etkileyen örgütsel faktörlerden biri çalışan bir kişinin aynı anda farklı rolleri üstlenerek bu rollerin gerekliliklerini ve beklentilerini yerine getirirken ortaya çıkan uyumsuzluk neticesindeki rol çatışmasıdır. İş ve özel hayattaki rol baskıları her iki alan içinde rollerin gerçekleştirilmesini zorlaştırır. Dolayısıyla bir kişinin hem eş hem ebeveyn hem de çalışan rolü gibi iki veya daha fazla rolü yerine getirme çabası iş-yaşam dengesinin kurulmasında engel bir faktör olacaktır (Araslan, 2021, s.24).

Öte yandan çalışanın iş yerinde iş tanımının ya da görevlerinin net olmama sorunu olan *rol belirsizliği* iş-yaşam dengesini ayrıca etkileyen bir diğer faktördür. Özellikle kuruma yeni katılan bireylerde görülen rol belirsizliğinin yaşanması durumunda, birey; yaptıkları işin amacını tam olarak anlayamamakta ve yaptığı işlerin bütün içerisinde ne anlam taşıdığından bihaber olmaktadır. Dolayısıyla kurumuna entegre olamamakta ya da entegre olabilmeye zorlanmaktadır. Bu durum ise çalışanların işlerini etkili bir şekilde planlamalarını, organize etmelerini ve iş-yaşam arasında denge kurmalarını zorlaştırabilmektedir. Nitekim bu belirsizlik içinde olan bireyler gerilim yaşayarak işinde huzurlu olamayacaktır ve bu huzursuzluğu özel yaşamına da yansıtacaktır (Ay, 2023, s.19).

Aşırı iş yükü faktörü ise iş-yaşam dengesini etkileyen belki de en önemli örgütsel faktördür. İş-yaşam dengesi, iş ve özel yaşam arasındaki dengeyi sağlama kabiliyeti iken bir tarafta ağır bir yükün olması bu dengeyi bozabilmektedir. “Uzun çalışma saatleri, esnek olmayan çalışma programı, insani olmayan ağır iş yükü, iş seyahatleri, iş nedeniyle taşınma” gibi durumlar bir birey için aşırı iş yüküdür. Birey çalışma hayatındaki bu görevlerini yerine getirirken aile içindeki rollerini ve işlevlerini tam olarak yerine getiremeyecek dolayısıyla iş-yaşam dengesini sağlamakta zorlanacaktır (Araslan, 2021, s. 24).

Son olarak önemli görülen örgütsel faktörlerden bir diğeri *yönetime katılım faktörüdür*. Yönetime katılım iş görenin bağlı olduğu örgütte yönetime katılma isteği ile ilgilidir. Çalışanların basit birer iş gören olarak görüldüğü örgütlerden ziyade çalışanlarını iş süreçlerine, karar verme süreçlerine ve örgütün yönetimine aktif bir şekilde katılımını sağlayan örgütler; çalışanların benlik gereksinimlerinin tatminini sağlamak ve psikolojik bir yakınlaşma özelliği göstermektedir. Bu durum ise bireyin hem iş yaşamına olumlu katkı sağlayacak hem de özel yaşamını da pozitif yönde etkileyecektir (Ay, 2023, s.19).

3. İş Yaşam Dengesizliğinin Sonuçları

Neoliberalizm ile gelen serbest piyasa ekonomisinde işletmeler; pazar paylarını büyütme, var olan müşterilerini elde tutmak ya da müşteri sayısını arttırmak, daha fazla kar etmek gibi hedefleri ile çalışma hayatında aşırı iş baskısı, zamana dayalı hedefler, belirsizlikler, uzun ve standart dışı çalışma

saatleri gibi sorunların oluşmasına neden olmuşlardır. Diğer taraftan zaman baskısı ve verimliliği ve üretkenliği artırmaya yönelik bu değişiklikler ve bunun yanı sıra teknolojide yaşanan büyük dönüşümler kişisel ve profesyonel yaşam arasındaki dengeyi bozarak kafa karışıklığına, strese ve birçok baskıya yol açmaktadır. Bu değişiklikler çalışanların kişisel ve sosyal yaşamlarını olumsuz etkilemekte, işin eve, evin işe olumsuz yayılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla çalışanların iş-yaşam kalitesinden ödün veren dengesiz bir yaşam tarzı da kaçınılmaz olmaktadır (Panda ve Sahoo, 2021, s.104).

Bu bağlamda iş-yaşam dengesizliğin getirmiş olduğu sonuçları örgütsel sonuçlar ve bireysel sonuçlar şeklinde iki kategoride incelemek mümkündür. İş-yaşam dengesinin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan bireysel sonuçlar; “davranışsal, fiziksel ve psikolojik” olarak üç ana başlık altında incelenmektedir (Ekinci ve Sabancı, 2021, s.154). Davranışsal sonuçlar; iş-yaşam dengesizliğinin kişinin üzerinde yaratmış olduğu baskı ve bu baskı sonucu oluşan davranış bozukluklarıdır. Bu bozuklukların bireyde kendini göstermesi ile sadece kişinin kendisi değil, ailesi, yakın çevresi ve iş ortamı etkilenmektedir. Öncelikle ailede görülen bu negatif etki daha sonraları iş ortamına da yansımakta dolayısıyla ne aile yaşamında ne de iş ortamında kişiden verim alınmamaktadır. Psikolojik sonuçlarda ise iş-yaşam dengesini sağlayamayan birey, yaşadığı stres sonucunda hem özel hem de iş hayatını kapsayacak şekilde derin bir duygusal boşluğa düşmektedir. Bu stres ve duygusal boşluk sonucunda ise kişi depresyon ve tükenmişlik hissi yaşamaktadır. Her iki tarafta kişinin dengesizliği azaltamaması nedeniyle kişi tamamen sosyal olarak izole olmaktadır. Bireysel sonuçların bir diğeri olan fiziksel sonuçlar ise davranışsal ve psikolojik sonuçların ilerlemesi ile kişinin tıbbi anlamda ciddi sağlık sorunları yaşamasıdır. Bu evrede kişi artık ne ailesine ailesine gereken değeri verebilmekte ne de iş hayatına devam edebilmektedir (Gürel, 2018, s.34-35).

Örgütsel sonuçlarda ise yaşanan dengesizlik doğrudan işletmeyi etkilemekte ve bu etkinin sonuçları işletmeyi zarara sokabilmektedir. Bu zararlar arasında “devamsızlık, işçi devri, grev, iş yavaşlatma, artan işten ayrılmalar, düşük verimlilik, iş kazaları, işe yönelik istek azalması, örgütsek bağlılıkta azalma” gibi eylemler gösterilebilir (İrge, 2021: 326).

Sağlıklı bir iş-yaşam dengesi, bireyin psikolojik refahı için önemlidir; burada yüksek özsaygı, tatmin ve yaşamdaki genel uyum duygusu, iş ve aile rolleri arasında başarılı bir dengenin göstergeleri olarak kabul edilebilir. Kişilik, motivasyon, algı, değer, tutum ve öğrenme açısından psikolojik uyum, iş ve aile dengesini sağlamada en önemli husustur. Ayrıca bireylerin psikolojik iyi oluşları, yüksek benlik saygısı, tatmin ve yaşamdaki genel uyum duygusunu içermektedir dolayısıyla bireyin iş-yaşam dengesini sağlayabilmesi için devletlerin ve örgütlerin politika ve uygulamalarını gözden geçirmesi, çalışan sağlığı için gerekli önlem ve tedbirler alması önemlidir (Panda ve Sahoo,2021, s.104).

4. Türkiye’de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik Politikalar

İş-yaşam dengesine yönelik ilk uygulamaların, kadınların çalışma hayatına dahil olması ile birlikte ilk dönemlerde iş-aile yaşam dengesi niteliğinde ve çocuklu kadınları desteklemek amacıyla geliştirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak günümüzde bu politikalar, kadın ve ailenin yanı sıra diğer taahhütleri de dikkate almaktadır (Lockwood, 2003, s.2). Bu değişimin sebebi ise teknolojinin gelişimi ile birlikte çalışma hayatında farklı sorunların belirmeye başlamasıdır. Örneğin, cinsiyet farkı olmadan çalışma hayatına dâhil olan kişiler; teknoloji ile birlikte işleri ile ilgili konulara, iş yeri dışında da vakit ayırma olanağına sahip olmuştur. Buna bağlı olarak da çalışma hayatı ve özel hayat birbirine geçmiştir. Bu geçiş ise çalışan bireylerde iş yaşamı ile özel yaşamı arasında denge kuramama sorunu ortaya çıkarmıştır (Özcan ve Bayarçelik, 2020, s.57). İş yaşam dengesi, bu yeni ortaya çıkan durumlar ve bir önceki bölümde bahse konu edilen nedenlerle çalışma hayatı ve bireysel hayatı arasında dengeyi kurabilmekte zorlanan bireylerin bu dengeyi kurabilmesine yönelik geliştirilmiş olan politikalar ve uygulamalardır. Bu bağlamda iş yaşam dengesi politika ve uygulamalar; “aile hayatı, bireysel hayatı ile iş hayatı arasında denge kurmayı hedef alan, iş ile aile yaşamı arasındaki çatışmayı; iş organizasyonu, iş süreleri, işyeri uygulamaları ve işyeri kültüründe değişiklik yaparak çözmeye çalışan programlar olarak” tanımlanmaktadır (Kablay ve Elma, 2018, s.81). Literatürde çoğu zaman aile dostu politikalar olarak da geçen bu uygulamaları Türkiye düzeyinde incelendiğinde İzin Politikaları, Bakım Politikaları ve Esnek Çalışma Politikaları olarak üç ana başlık altında incelemek mümkündür.

Tablo 1.

Türkiye’de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik Politikalar

İzin Politikaları	Bakım Politikaları	Esnek Çalışma Politikaları
-Analık (Doğum) İzni	-Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurdu	-Kısmi Süreli Çalışma
-Analık (Doğum) Sebebiyle Ücretsiz İzin	-Erken Emeklilik Hakkı	-Uzaktan Çalışma
-Mazeret İzni		-Yoğunlaştırılmış İş Haftası
-Süt izni		-İş Paylaşımı
-Hafta Tatili İzni		-Kayan İş Süreleri
-Yıllık İzin (Tatil İzni)		-Belirli Süreli Çalışma

Tablo 1’de görüldüğü üzere izin politikaları; “analık izni, analık nedeni ile ücretsiz izin, mazeret izni, süt izni, hafta tatili izni ve yıllık izinlerdir.” Kanunlarla koruma altına alınan bu politikalar, çalışanların izin alma haklarına yönelik olup, çalışanların izin alma ve kullanma süreçlerini koruyucu ve düzenleyici niteliğindedir. İş-yaşam dengesini sağlamaya yönelik bakım politikaları ise “emzirme odaları ve çocuk bakım yurdu, erken emeklilik hakkıdır.” Bakım politikaları, çalışanların ebeveyn yükümlükleri doğrultusunda hane halkı içinde bakım desteği duyan üyelerinin bakım gereksinimlerini karşılayabilmeleri için destekleyici geliştirilmiş olan politikalarlardır. Son olarak esnek çalışma politikaları ise görüldüğü üzere (Tablo 1), “kısmi süreli çalışma uzaktan çalışma yoğunlaştırılmış iş haftası, iş paylaşımı, kayan iş süreleri, belirli süreli çalışma” şeklindeki uygulamalardır. Esnek çalışma politikaları, geleneksel çalışma saatlerinin dışında çalışanlara alternatif çalışma saatlerinde çalışma olanağını sağlayan ve işveren ile çalışanların ihtiyaçlarına göre çalışma saatleri şekillenebilen uygulamalardır.

Bu çalışmada izin politikaları ele alınmış ve incelenmiştir.

4.1. Türkiye’de İş-Yaşam Dengesini Sağlamaya Yönelik İzin Politikaları

Türkiye’de iş-yaşam dengesinin sağlanmasına yönelik izin politikaları, “4857 Sayılı İş Kanunu” ve “657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu”nda düzenlenmiş olup, aşağıda bu izinlerin niteliği ve içeriği incelenmiştir.

4.1.1. Analık (Doğum) İzni

Doğum izni kadın işçiye yönelik 4857 Sayılı İş Kanunu Madde 74’de, kadın memura yönelik ise 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun Madde 104’ünde düzenlenmiş olup her iki kanunda da benzer niteliktedir. Buna göre (Resmi Gazete, 2016; Sayı : 29683, Resmi Gazete, 2016; Sayı : 29882):

“Doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmaması,”

“Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenebilmesi ancak, sağlık durumunun uygun olduğunun doktor raporuyla belgelendirilmesi hâlinde kadın işçinin isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilmesi böyle bir durumda ise kadının çalıştığı sürelerin doğum sonrası sürelerle eklenmesi,”

“Kadın çalışanın erken doğum yapması hâlinde ise doğumdan önce kullanamadığı çalıştırılmayacak sürelerin, doğum sonrası sürelerle eklenmek suretiyle kullanılması,”

“Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü hâlinde, doğum sonrası kullanılamayan sürelerin babaya kullanılması,”

“Üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine veya evlat edinen kişiye, çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta analık izni kullanılması,”

“Analık izninde belirtilen sürelerin doktor raporu ile işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre doğumdan önce ve sonra gerekirse artırılabilmesidir.”

4.1.2. Analık (Doğum) Sebebiyle Ücretsiz İzin

Doğum sonrası izin ise doğum ile biten izin sonrası talep eden kadın işçi ya da kadın memura verilen izinlerdir. Buna göre (Resmi Gazete, 2016; Sayı : 29683, Resmi Gazete, 2016; Sayı : 29882):

“Analık izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri hâlinde birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilir.”

“Çoğul doğum hâlinde bu süreler otuzar gün eklenir.”

“Çocuğun engelli doğduğunun doktor raporu ile belgelendirilmesi hâlinde bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanır.”

“Kadın işçiye, analık izninin bitiminden itibaren isteği hâlinde altı aya kadar ücretsiz izin verilir.” şeklinde düzenlenmiştir.

Bu izin memur statüsündeki çalışanlar için ise kanunda şu şekilde düzenlenmiştir:

“Doğum sonrası analık izni süresi sonunda kadın memur, isteği hâlinde çocuğun hayatta olması kaydıyla analık izni bitiminde başlamak üzere ayrıca süt izni verilmeksizin birinci doğumda iki ay, ikinci doğumda dört ay, sonraki doğumlarda ise altı ay süreyle günlük çalışma süresinin yarısı kadar çalışabilir. Çoğul doğumlarda bu süreler birer ay ilave edilir. Çocuğun engelli doğması veya doğumdan sonraki on iki ay içinde çocuğun engellilik durumunun tespiti hâllerinde bu süreler on iki ay olarak uygulanır...”

“Doğum yapan memur ile eşi doğum yapan memura istekleri üzerine yirmi dört aya kadar aylıksız izin verilir.”

Bu kanunlarla çalışan kadına bir seçim hakkı tanınmıştır. Kadın isterse çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin talep edecek ya da altı ay tam gün ücretsiz izin kullanabilecektir. Ayrıca ücretsiz izin hem memur statüsündeki çalışanlara hem de işçi statüsünde çalışanlara üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinmeleri hâlinde eşlerden birine veya evlat edinene verilmektedir.

4.1.3. Süt İzni

Çalışan anneye tanınan bir diğer ücretli izin hakkı ise süt iznidir. 4857 İş Kanunu Ek fıkra: 29.01.2016-6663/22 md.’ne göre işçi statüsünde çalışan kadına “bir yaşından küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaç bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Bu süre günlük çalışma süresinden sayılır” denilmiştir. Bu hak memur statüsünde çalışan kadına da verilmiştir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu 104. Maddesinin D bendinde bu hak, “Kadın memura, çocuğunu emzirmesi için doğum sonrası analık izni süresinin bitim tarihinden itibaren ilk altı ayda günde üç saat, ikinci altı ayda günde bir buçuk saat süt izni verilir. Süt izninin hangi saatler arasında ve günde kaç kez kullanılacağı hususunda, kadın memurun tercihi esastır.” şeklinde düzenlenmiştir.

4.1.4. Mazeret İzni

Türkiye’de eşi doğum yapan babaya verilen babalık izni bu kategoride değerlendirilebilir. Babalık izni, 2015 yılına kadar sadece memur statüsündeki babalara yönelik bir uygulama iken 2015 yılında yapılan bir değişiklikle işçi statüsünde çalışan babalara da bu izin vermeye başlanılmıştır. Buna göre işçi statüsündeki babalara, eşinin doğum yapması halinde beş gün ücretli izin verilirken; 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda memur statüsündeki babalara on gün babalık izni verilmektedir (Polat, 2019, s.63).

Bir diğer mazeret izni ise refakatçi iznidir. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun “ Hastalık ve refakat izinleri “ başlıklı 105. Maddesinin son fıkrasına göre refakatçi izni “...talebi üzerine; bakmakla yükümlü olduğu ana, baba, eş ve çocuklarından birinin veya bakmakla yükümlü olmamakla birlikte refakat edilmediği takdirde hayatı tehlikeye girecek ana, baba, eş ve çocuklarıyla kardeşlerinden birinin, ağır bir kaza geçirmesi veya tedavisi uzun süren bir hastalığı bulunması ve aynı kişi için aynı tarihte başka bir memurun refakat izni kullanmıyor olması hallerinde aynı kişi ve aynı vakaya dayalı olarak...” verilen izindir (Resmi Gazete, 2011; Sayı: 28099) . En fazla üç ay verilen bu

izin gerekli görülmesi halinde üç ay daha uzatılabilmektedir. Bu izin sadece 657 sayılı kanuna tabi olan devlet memurları için geçerli bir kanundur.

Bir diğer mazeret izni ise 04.04.2015 tarihli ve 6645 sayılı Kanunla 4857 sayılı İş Kanununa getirilen ek madde 2’de düzenlenen izindir. Bu kanuna göre işçi statüsünde çalışanların evlenmeleri durumunda üç güne; anne veya babalarının, eşlerinin, kardeş veya çocuklarının ölümünde ise üç gün ücretli izin verilmektedir. Ayrıca “en az yüzde yetmiş oranında engelli veya süregelen hastalığı olan çocuğunun tedavisinde, hastalık raporuna dayalı olarak ve çalışan ebeveyninden sadece biri tarafından kullanılması kaydıyla, bir yıl içinde toptan veya bölümler hâlinde on güne kadar ücretli izin verilmesi” bir diğer çalışma ve iş yaşam dengesini sağlamaya yönelik yürürlüğe koyulan bir kanundur. Bu izinler memur statüsündeki çalışanlar içinde geçerlidir. Ancak memur statüsünde çalışan bir kişi yüzde yetmiş beş engelli veya süregelen hastalığı olan çocuğunun tedavisi için işçi statüsünde çalışan ile aynı şartlara tabi iken evlenmesi durumunda ve de “anne veya babalarının, eşlerinin, kardeş veya çocuklarının ölümünde”⁷ günlük mazeret izin hakkına sahiptir. Bu izinlerin dışında ise zorunlu sebeplerle 10 günlük / zaruret halinde ise ayrıca 10 günlük ikinci kez kullanabilmektedir. Ancak ikinci kez kullanması takdirde kendisine verilen bu izin yıllık izninden düşmektedir (Resmi Gazete, 1965: Sayı: 12056).

4.1.5. Hafta Tatili İzni

Hafta tatili izni 4857 sayılı İş Kanunu ve 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda işçi memurlara farklı sürelerde belirlenmiştir. Memur çalışanlar için Cumartesi ve Pazar olmak üzere haftada iki gün iken (Resmi Gazete, 1965: Sayı: 12056), işçi çalışanlar için haftada bir gündür ve bu bir gün 24 saatten az olmamak koşuluyla işverence belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2003: Sayı: 25134).

4.1.6. Yıllık İzin

4857 Sayılı İş Kanunu’nun 53.maddesine göre (Resmi Gazete, 2003: Sayı: 25134):

“İşyerinde işe başladığı günden itibaren, deneme süresi de içinde olmak üzere, en az bir yıl çalışmış olan işçilere yıllık ücretli izin verilir.”

“Yıllık ücretli izin hakkından vazgeçilemez.”

“Niteliklerinden ötürü bir yıldan az süren mevsimlik veya kampanya işlerinde çalışanlara bu Kanunun yıllık ücretli izinlere ilişkin hükümleri uygulanmaz.”

Buna göre;

“Bir yıldan beş yıla kadar (beş yıl dahil) olanlara on dört günden,”

“Beş yıldan fazla on beş yıldan az olanlara yirmi günden,”

“On beş yıl (dahil) ve daha fazla olanlara yirmi altı günden, az olamaz. (Ek cümle: 10.9.2014-6552/5 md.) Yer altı işlerinde çalışan işçilerin yıllık ücretli izin süreleri dörder gün artırılarak uygulanır.”

“Ancak on sekiz ve daha küçük yaştaki işçilerle elli ve daha yukarı yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi yirmi günden az olamaz.”

“Yıllık izin süreleri iş sözleşmeleri ve toplu iş sözleşmeleri ile artırılabilir.” şeklinde düzenlenmiş olup ayrıca kanunda bu izin sürelerinin bu sözleşmelerde artırılabilmesine yer verilmiştir. Ancak, bu izinden faydalanabilmek için çalışanların “aynı işverenin bir veya çeşitli işyerlerinde çalıştıkları süreler birleştirilerek göz önüne alınmaktadır”.

Devlet Memurları Kanunu 102. maddesinde (Değişik: 31/7/1970 - 1327/46 md.);

“Devlet memurlarının yıllık izin süresi, hizmeti 1 yıldan on yıla kadar (On yıl dâhil) olanlar için yirmi gün, hizmeti on yıldan fazla olanlar için 30 gündür. Zorunlu hallerde bu süreler gidiş ve dönüş için en çok ikişer gün eklenebilir.”

“Hizmetleri sırasında radyoaktif ışınlarla çalışan personele, her yıl yıllık izinlerine ilaveten bir aylık sağlık izni verilir.”

“Öğretmenler yaz tatili ile dinlenme tatillerinde izinli sayılırlar. Bunlara, hastalık ve diğer mazeret izinleri dışında, ayrıca yıllık izin verilmez.” şeklinde düzenlenmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

İş yaşam dengesi bugün çalışma hayatında giderek önemini koruyan kavramdır. Özellikle kadınlar toplum tarafından kendilerine yüklenmiş rollerle ve kendilerinin de kabullenmiş oldukları bu rolleriyle erkeklere göre daha dezavantajlı durumdadırlar. Dolayısıyla iş-yaşam dengesini sağlama konusunda daha da zorlanabilmektedirler. Özellikle de evli kadınlar bu dengeyi sağlayamadıklarında aile hayatında ve iş hayatında sorunlar yaşayacak ve bu sorunları evden işe işten eve taşıyacaklardır. Çalışmanın başında da belirttiğimiz üzere iş yaşam dengesini sağlayabilmek bir kabiliyettir ancak, bunun sağlanmasında bireysel çabanın yanı sıra devletin ve örgütlerin desteği yadsınamaz önemli düzeydedir. Devlet bu desteği yasalar ve kanunlarla çalışma hayatında çalışanı koruyacak; örgütler ise bu kanun ve yasaları destekleyerek daha sağlıklı çalışanlar ile üretime katkı sağlayacaktır. Nitekim çalışma hayatı ve özel hayatı arasında dengeyi kaybeden çalışanların öncelikle kendisine, sonrasında ise çalışma ortamına ve yakın çevresine yaratabileceği olumsuz etkiler bu çalışmada incelenmiştir. Bu bağlamda iş yaşam dengesine yönelik politikalar arasında izin politikalarının önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü dinlenme ve kendine zaman ayırma fiziksel ve ruhsal sağlığın olmazsa olmazıdır. Dolayısıyla dinlenme ya da izin süreleri bireysel ihtiyaçları destekleyici olmakla birlikte iş-aile yaşam dengesini de sağlayan nitelikte olmalıdır. İş yaşam dengesinin sağlanmasında önemli bir araç olarak görülen izin politikaları Türkiye özelinde incelendiğinde;

-Analık doğum izni kadınların aile içi rolleri düşünüldüğünde kadının çalışma ve aile hayatındaki dengeyi sağlamaya yardımcı olabileceği gibi kadının çalışma hayatına katılımını kolaylaştıran aynı zamanda çalışma hayatında olan kadının doğum nedeni ile işten ayrılmasını engelleyen bir uygulamadır. Öte yandan bu uygulama doğum sonrası annenin kendisini sağlık açısından toparlanmasını ve sağlıklı bir şekilde çalışma hayatına dönerek stressiz bir çalışma ortamını kendisine yaratmasında katkı sağlayıcı olması için geliştirilmiştir. Ancak, günümüz şartları ve çocuk bakım maliyetleri düşünüldüğünde ekonomik açıdan çalışmak zorunda kalan bir annenin, mevcut uygulamada bebek 4 aylıkken çalışmak durumunda kalmasını kaçınılmaz kılacaktır. Diğer taraftan kadınların çalışma hayatına katılımı ile birlikte doğum oranlarının düşmesi göz önüne alındığında doğurganlığı artırmayı hedefleyen demografik politikalara önem verilen bir ülkede 16 haftalık ücretli izin süresi, bu politikaları destekleyemeyecektir. Dolayısıyla analık doğum izni ile verilen 16 haftalık ücretli izin süresinde anne-çocuk ilişkisinin ne kadar gelişebileceği tartışmaya açık bir konu olmakla birlikte; bu izin süresi, hem kadının çalışma hayatına katılımını kolaylaştırmak için hem kadını çalışma hayatında tutmak için hem de doğurganlığı arttırmaya yönelik geliştirilen politikaların etkinliği için yetersiz niteliktedir.

-Analık (doğum) sebebiyle ücretsiz izin, doğumdan sonra annelerin kendilerine ve bebeklerinin bakımına daha fazla zaman ayırmaya olanak sağlayan bir uygulamadır. Ayrıca doğum sonrası annelerin sağlıklarını korumalarına, bebeklerine daha iyi bakmalarına olanak sağlayan bu uygulama çalışma hayatına dönen ebeveyn için çalışma ortamında işlerini daha iyi dengelemesine yardımcı olabilir. Bu uygulamanın daha iyi yanı ise hangi iznin seçileceği ebeveynlere bırakılması ve kendilerine uygun olan seçimleri ile iş-yaşam dengesini sağlamalarına destekleyici olmasıdır.

-Süt izni diğer adıyla emzirme izni doğum yapan kadınlarda iş yaşam dengesini sağlaması açısından önemli bir uygulamadır. Annelere ve yeni doğan bebeklerinin sağlığı için gerekli olan bu uygulama anne sütü ile beslenen sağlıklı nesillerin yetişmesine de ayrıca katkı sağlamaktadır. Özellikle özel sektörde örgütler kadınları destekleyerek, bu haklarının kullanımında problem çıkarmayarak; kadın çalışanların işten ayrılmalarının önüne geçmiş olacaktır. Ayrıca çalışanın kendini güvende hissettiği işini kaybetme korkusu yaşamayacağı bir ortam olacağı için örgütsel bağlılığı da sağlayacağı düşünülmektedir. Ne var ki toplumsal cinsiyet rollerinin kadına yüklendiği ve doğanın kanunu gereği emzirmenin de bizzat kadın tarafından yapıldığı düşünüldüğünde memur statüsünde ve işçi statüsünde çalışan kadınların bu haklarını eşit derece kullanamadığı ve yasalarca bu hakkın eşit dağıtılmadığı görülmektedir. Eşit dağıtılmayan bu hak, işçi statüsünde çalışan kadınlara yapılan haksızlığın yanı sıra bebelere de yapılan bir haksızlıktır. Çünkü ilk altı ay sadece anne sütünün verilmesi gereken bir dönemde, bir taraf daha çok süre ile anne sütüyle beslenebilme olanağına sahipken; işçi statüsünde çalışanın bebeği daha az anne sütü ile beslenmektedir. Öte yandan kanunları bilen bir bireyin bu haksızlığı düşünmesi, farkında olması, iş yaşam dengesini negatif yönde

etkileyebilecek bir durum olup onu çalışma hayatından uzaklaştıracağı da muhtemeldir. Dolayısıyla bir bireyin daha bebek iken eşitsizliğe maruz kalması ve bu eşitsizliğin kanunlarda yasalaştırılması tarafımıza uygun görülmemektedir. Nitekim kadınların çalışma hayatına katılımını sağlamak ve sağladıktan sonra doğanın kanunu olarak kendisine yüklenen emzirme rolünü bebeği için daha sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi için bunun öncelikle yasalarda düzeltilmesi daha sonra ise işverenlerin desteklemesi gerekmektedir.

-Mazeret izni başlığı altında bahsettiğimiz babalık izni öncelikle çocuk sorumluluğunun sadece anneye değil babaya da paylaşılması yönünde pozitif bir uygulamadır. Yeni baba olmuş bir çalışanın iş hayatına devam etmesi durumunda aklının yeni doğum yapan eşinde ve çocuğunda olduğu düşünüldüğünde çalışma ortamında; dikkat eksikliğine, motivasyon düşüklüğüne, strese dolayısıyla performans düşüklüğüne yol açacağı muhtemeldir. Dolayısıyla örgütler de bu konuda erkek çalışanları destekleyerek bu izni çalışanlarının kullanmasını teşvik ederek iş-yaşam dengesinin sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

-Bir diğer mazeret izinleri arasında yer alan ve çalışan statüsüne göre süre bakımında değişkenlik gösteren izin ise evlenme ve birinci derece yakını kaybetme durumunda verilen izinlerdir. Bir insan yaşamında önemli iki durum olarak karşımıza çıkan evlenme ya da yakını kaybetme durumunda verilen bu izinler çalışanların iş yaşam dengesi konusunda gereksinimlerini karşılayabilecek izinlerdir. Dolayısıyla bu tür izinlerin sağlanması ve yasal olması işten çıkmaları engelleyebileceği gibi kişisel yaşamlarını da dengede tutmaya yardımcı olacak izinlerdir. Ancak bu uygulamaların eksik yönü memur ve işçi statüsüne göre ücretli iznin farklılık göstermesi ve eşit olmamasıdır. Uygulamalar statüye göre incelendiğinde işçi çalışandan evlenmesi durumunda mutluluğunu daha hızlı şekilde yaşayarak işe dönmesi diğer taraftan birinci derece yakını kaybetmesi durumunda ise acısını daha hızlı dindirerek çalışma hayatına dönmesi beklendiği görülmektedir. Oysaki böyle durumlarda insanın her koşulda ve her durumda eşit olduğu göz önünde bulundurularak aynı izinlerin verilmesi ve yasalarla güvence altına alınması gerekmektedir. Özel sektörde ebetteki uzun süreli izin demek işverene gelir kaybı verimlilik kaybı vs. demektir. Fakat evlenme ve ölüm gibi durumlar olağan durumlar olmadığından böyle durumlarda işverenin olası üretim/gelir kaybı vs. devlet desteği ile giderilerek çalışanlar arasında statü farkı gözetmeksizin acıyı da sevinci de eşit yaşamları sağlanabilir.

-Bir diğer mazeret izni ise refakatçi iznidir. Bu iznin uygulamada sadece memur statüsündeki çalışanları kapsadığı; işçi statüsünde çalışanları kapsamadığı görülmüştür. Oysaki böyle bir durumla karşı karşıya kalacak olan işçi statüsünde çalışan; iş-yaşam dengesi arasında ki dengeyi muhtemelen kuramayacaktır. Dolayısıyla ya zorunlu olarak çalışma hayatını sonlandırma kararı alacak ya da bakım yükümlülüklerini yerine getiremeyecektir. Bunun sonucunda ise iş-yaşam dengesini sağlayamamış bir birey stres ve baskı altında kendisini hissederek ya çalışma ortamına ya yaşamına ya da her iki yaşamına istemsiz olarak bu durumu yansıtacaktır. Bu bağlamda bu düzenlemenin 4857 sayılı kanuna tabi çalışanlar içinde yasal bir hak haline getirilerek çalışanın iş-yaşam dengesini sağması bağlamında destek olunması gerekmektedir.

-Hafta tatili bir iş-yaşam denge aracı olarak çalışanın; çalışma hayatı dışında özel hayatında kendisine, yakınlarına ya da ailesine vakit ayırabilmesini sağlayan çalışma hayatında ise sürekli çalışarak dinlenememesinin önüne geçen bir uygulamadır. Ancak, kanunlar incelendiğinde yine çalışanların memur ve işçi olma statülerine göre eşit olmadığı görülmektedir. Şöyle ki daha az maaşla, daha çok çalışıp, daha az dinlenen işçi çalışana karşın; daha yüksek maaşla, daha az çalışıp, daha çok dinlenen memur çalışan söz konusudur. Diğer bir deyişle eşit olmayan ve verilen emeğin hak edişine dengelenememiş bir hafta tatili söz konusudur. Oysaki Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında dinlenme çalışanların bir hakkı olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu hakkın eşit verilmesi ve kanunlarla düzenlenmesi gerekmektedir (T.C. Anayasası, Madde 50).

-Bir diğer izin politikalarından olan yıllık izin uygulaması, çalışan bir bireyin dinlenebilmesi için bir ihtiyaçtır. Birey hangi kanuna bağlı olarak çalışırsa çalışsın, bu ihtiyaç yasal bir çerçevede düzenlenirken çalışanın hangi kanuna tabi olarak çalıştığı değil, insan olduğu göz önünde bulundurulurken düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye’de bu izin, her iki kanuna bağlı çalışanlara yasal bir hak olarak verilmiştir.

Genel olarak Türkiye düzeyinde iş-yaşam dengesine yönelik izin politikaları incelendiğinde bunların kanunlarla korunduğu ancak; çalışanın işçi ya da memur statüsünde olmasına göre süreler

bakımından değişkenlik ve eşitsizlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Öte yandan iş-yaşam dengesine yönelik izin politikalarının genelde spesifik ve iş-aile dengesinin sağlanmasını destekleyen uygulamalar olduğu görülmüştür. Ancak, izin politikaları arasına yer alan haftalık izin ve yıllık izin uygulamalarının ise cinsiyet, medeni durum ve çocuk sahibi olma kıstaslarında şekillenmediği ve genel anlamda iş-yaşam dengesinin sağlanmasında tüm çalışanları kapsar nitelikte olduğu tespit edilmiştir. İş-yaşam dengesi kavramının her ne kadar nitelik olarak ilk çıkış nedeni çalışan kadın olsa da günümüzde kavram dönüşüm yaşamış ve cinsiyetsiz bir hal almıştır. Dolayısıyla günümüzde teknolojinin gelişimi ile birlikte çalışma hayatının güncel bir sorunu haline gelen eve iş götürme durumuna karşın bir uygulama gözlemlenmemiştir. Diğer bir deyişle aşırı iş yükü altında çalışanlar, iş yerinde bitiremedikleri işlerini çalışma hayatının dışına artık taşımaktadır. Öte yandan işverenlerin, teknoloji aletlerindeki yaygın kullanıma bağlı olarak çalışanlarına daha kolay erişebilmesi ya da mesai saatlerinde ulaşabilmesi ayrıca çalışma hayatında bir sorun haline gelmiştir ancak, bu durumu engelleyen düzenlemelerin olmadığı da gözlemlenmiştir. Bu düzenlemelerde yapılarak çalışanın mesai saatleri dışında kalan zamanının koruma altına alınması ve böylece çalışanların her yönden iş-yaşam dengesine katkı sağlanması bir gereklilik olarak tarafımızca görülmektedir.

Kaynakça

- Akın, A., Ulukök, E., & Arar, T. (2017). İş-yaşam dengesi: Türkiye’de yapılan çalışmalara yönelik teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 113-124. DOI NO: 10.5578/jeas.57176
- Araslar, A. (2021). *İş yükü ile iş-yaşam dengesinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi*. (Tez No. 660740) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Ay,D. (2023). *Öğretmenlerin iş yaşam dengesi algılarının psikolojik sözleşmeye uyma düzeylerindeki rolü*. (Tez No. 804407) [Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Bayarçelik, E. B., & Hıdır, A. (2020). Kuşaklara göre iş tatmini, tükenmişlik ve iş yaşam dengesi. *International Journal of Management and Administration*, 4(7), 54-70. DOI Number: 10.29064/ijma.665688
- Doğrul, B. Ş., & Tekeli, S. (2010). İş-yaşam dengesinin sağlanmasında esnek çalışma. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-18. ISSN: 1309 -8012
- Ekinci, H., & Sabancı, A. (2021). İş-yaşam dengesi ölçeği’nin türkçeye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 151-163. Doi:10.24315/tred.690816
- Erben, G. S., & Ötken, A. B. (2014). Paternalist liderlik ve işe bağlı mutluluk ilişkisinde iş-yaşam dengesinin rolü. *Journal of Management and Economics Research*, 12(22), 103-121. Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/JMER192>
- Greenhaus, J. H., Collins, K. M., & Shaw, J. D. (2003). The relation between work–family balance and quality of life. *Journal of vocational behavior*, 63(3), 510-531.
- Gürel, P. A. (2018). İş-yaşam dengesini sağlayan faktörlerin kadın akademisyenler için belirlenmesi: lojistik regresyon analizi. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (16), 31-44.
- İrge, N. T. (2021). İş-yaşam dengesini etkileyen risk faktörleri. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(3), 322-333. E-ISSN: 2757-573X
- Kablay, S., & Elma, Y. (2018). İş-aile yaşamı dengesi ve bunu sağlamaya yönelik ülkemizdeki uygulamalar. *Politik Ekonomik Kuram*, 2(2), 77-94.
- Lockwood, N. R. (2003). Work/life balance. challenges and solutions, *SHRM Research*, USA, 2(10). 1-10.
- Debabrata, M. (2012). The role of work-life balance as a work-force management tool. *The Indian Journal of Commerce*, 65(2), 83-94.
- Panda, A., & Sahoo, C. K. (2021). Work–life balance, retention of professionals and psychological empowerment: an empirical validation. *European Journal of Management Studies*, 26(2/3), 103-123. DOI 10.1108/EJMS-12-2020-0003
- Polat, K. (2019). *Türkiye’de iş-yaşam dengesi: akademisyenler üzerine bir araştırma*. (Tez No. 583948) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi
- Resmi Gazete, (1965). 657 Devlet Memurları Kanunu, Sayı: 12056, 23.7.1965.
- Resmi Gazete, (2011). Devlet Memurlarına Verilecek Hastalık Raporları ile Refakat iznine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkındaki Yönetmeliği, Sayı: 28099. 29 Ekim 2011
- Resmi Gazete, (2016). Analık İzni veya Ücretsiz İzin Sonrası Yapılacak Kısmi Süreli Çalışmalar Hakkında Yönetmelik, Sayı: 29882, 8 Kasım
- Resmi Gazete, (2016). Kamu Personeli Genel Tebliği, Sayı: 29683, 13 Nisan 2016.
- Resmi Gazete, (2003). İş Kanunu, Sayı: 25134, 10.6.2003.
- TC. Anayasası,1982.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

28 Şubat Postmodern Darbesinin İç ve Dış Nedenleri Üzerine Notlar

Notes on the Internal and External Reasons of the February 28 Postmodern Coup

Dr. Muhittin IŞIK

Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye

Ministry of Justice General Directorate of Prisons and Detention Houses, Ankara, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8477-4622 | Email: muhittin.isik.kou@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Işık, M. (2024). 28 Şubat postmodern darbesinin iç ve dış nedenleri üzerine notlar. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 45-62.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08/05/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 28/06/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 45-62

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Muhittin IŞIK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışma, Türkiye'yi 28 Şubat sürecine götüren hususları ana hatlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. 28 Şubat süreci hakkında çok sayıda çalışma olmasına rağmen sürecin iç ve dış boyutlarını birlikte irdeleyen çalışmalar konusunda literatürde eksiklik söz konusudur. Bu çalışma ise bahsi geçen eksikliği önemli ölçüde giderme iddiasındadır. Geniş bir literatür taramasının ürünü olan bu çalışmada sürecin iktisadi, toplumsal, politik, hukuki ve askeri boyutları ayrı başlıklar altında incelenmeyip iç ve dış nedenler içerisinde bir bütün halinde incelenmiştir. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinin nedenleri iç ve dış nedenler olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Türkiye'yi 28 Şubat'a götüren iç nedenler; devlet-siyaset-mafya arasındaki karanlık ilişkiyi gündeme taşıyan Susurluk krizi, dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan tarafından Başbakanlık Konutu'nda tarikat önde gelenlerine verilen iftar yemeği, Refah Partili Kültür Bakanı İsmail Kahraman'ın Taksim camii yapımı için onay vermesi, Refah Partili Sincan Belediye Başkanı tarafından organize edilen Kudüs Gecesi etkinliği, Refah Partisi'ne yakınlıkları ile bilinen Aczimendilerin laiklik karşıtı söylem ve eylemleri, Erbakan'ın havuz sistemini uygulamaya koymasıyla büyük sermaye çevrelerinin çıkarlarının zedelenmesi, Refah Partisi'nin önde gelen temsilcilerinin laiklik karşıtı eylemleri olarak ifade edilebilir. Sürecin dış nedenleri ise Erbakan'ın İran ve Libya gezileri, D-8 girişimi olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, postmodern darbe, 28 Şubat, 28 Şubat sürecinin sebepleri, irtica.

Abstract

This study outlines the issues that led Turkey to the February 28 process. Although there are many studies on the February 28 process, there needs to be more literature on studies that address the internal and external dimensions of the process together. This study claims to address this deficiency significantly. In this study, which is the product of an extensive literature review, the process's economic, social, political, legal, and military dimensions are not examined under separate headings. Still, they are examined as a whole for internal and external reasons. In this context, the reasons for the February 28 process were reviewed internally and externally. Internal reasons that led Turkey to the February 28 process: The Susurluk crisis, which brought the dark relationship between state-politics-mafia to the agenda, the iftar dinner given to the leaders of the sect by the then Prime Minister Necmettin Erbakan at the Prime Minister Residence, the approval of the Welfare Party's Culture Minister İsmail Kahraman for the construction of the Taksim mosque, the Welfare Party Sincan Mayor's decision the organized Quds Night event, the anti-secular discourse and actions of the Aczimendis who have known for their closeness to the Welfare Party the damage to the interests of big capital circles by Erbakan's implementation of the pool system and the anti-secular actions of the leading representatives of the Welfare Party. External reasons for the process can be listed as Erbakan's trips to Iran and Libya and the D-8 initiative.

Keywords: Coup, postmodern coup, 28 February, the causes of the February 28 process, fundamentalism.

Giriş

Farklı şekillerde tanımlanan bir kavram olarak darbe, en geniş anlamıyla, ülkede bir grup tarafından örgütlü bir şekilde, silah zoruyla baskı kurularak ya da seçim haricindeki demokratik esaslar suiistimal edilerek mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek şekilde yönetime el koyma durumudur (Türk Dil Kurumu, 2023). İnsanlık tarihi süresinde ordular elinde bulundurduğu silahlı güç aracılığıyla fiili yönetime karşı sıklıkla darbe yapmışlardır. Silahlı güçler bazı ülkelerde yönetimi ele geçirip ülkeyi yıllarca idare etmişken, bazı ülkelerde bile az bir süre iktidarda kalıp sonrasında ülke yönetimini sivillere bırakmıştır. Darbelerin tarihi incelendiğinde Roma imparatoru Sezar'ın darbeye maruz kaldığı ve 1799'da Napolyon'un darbe yaparak iktidarı ele geçirdiği müşahede edilmektedir. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise darbelerin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha çok meydana geldiği görülmektedir. Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde, Avrupa'da İspanya, Portekiz, Yunanistan, Türkiye vb. ülkelerde darbeler sıkça rastlanılmıştır (Çelik, 2017, s. 39). Böylelikle insanlık tarihinin neredeyse her döneminde rastlanılan darbeler farklı sebepler, araçlar, yöntemler, derinlik ve etkilerle ortaya çıkmıştır (Eren ve Kahraman, 2017, s. 108). Farklı sebepler ve yöntemlerle vuku bulan darbeler Türkiye'ye has bir durum olmamakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti devletinin tarihini bir tür darbeler tarihi olarak resmetmek de mümkündür (TBMM, 2012, s. 915). Türkiye Cumhuriyeti tarihinde tek partili yıllarda (1923-1945) fiili bir askeri müdahaleye rastlanılmamışsa da ilerleyen süreçte neredeyse her 10 (on) yılda bir darbeye karşılaşılmıştır. Bu çerçevede 27 Mayıs 1960 Darbesi, cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olarak tarihteki yerini almışken bunu sırasıyla; Albay Talat Aydemir'in 1962 ve 1963 yılındaki iki başarısız darbe girişimi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Postmodern Darbesi, 27 Nisan 2007 E-Muhtırası, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi izlemiştir.

Türk siyasal hayatında bir kırılmaya yol açan (Işık, 2023a, s. 10) 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin diğer darbelerden sebep, yöntem, araç, derinlik ve etki itibarıyla farklılık gösterdiği ifade edilebilir. Bundan dolayı "postmodern" ifadesiyle açıklanmaktadır (Işık, 2018, s. 42). Ancak 28 Şubat sürecinin karmaşık bir yapıya haiz olduğu da ileri sürülebilir. Sürecin karmaşık özelliğini önemli ölçüde açıklığa kavuşturmanın yollarından biri de siyasal İslâm'ın (İslâm'ın siyasal alanda görünür olması) yükselişe geçtiği 1990'larda yaşanan iç ve dış gelişmeleri irdelemektir. Böylelikle Türk siyasal hayatının tartışmalı bir süreci ve toplumsal etkileri yüksek olan 28 Şubat sürecinin arka planı daha net bir şekilde ele alınmış olacaktır.

28 Şubat sürecinin temelde arka planının ve sebeplerinin ortaya konduğu bu çalışmada ağırlıklı olarak koalisyon ortağı Refah Partisi'nin (RP) önde gelen isimlerinin faaliyetleri üzerinde durulmuş, söz konusu söylem ve eylemlerinin 28 Şubat'a giden süreci tetiklediği öne sürülmüştür. Literatürde 28 Şubat konusunda çok sayıda kitap, tez, makale bulunmakla birlikte 28 Şubat'a götüren iç ve dış faktörleri detaylı olarak olay-kurgu örgüsü üzerinden ve müstakil başlıklar üzerinden irdeleyen spesifik bir makaleden söz etmek son derece güçtür. Bundan dolayı bu çalışmanın literatürdeki boşluğun doldurulmasına bir ölçüde katkı sunacağı öngörülmüştür. Araştırmada özellikle gazete haberlerinden yararlanılarak olay-kurgu örgüsünün daha net bir şekilde kavranacağı düşünülmüştür. Bu araştırmanın temel argümanı, 28 Şubat postmodern darbesinin yaşanmasında yalnızca iç etkenlerin değil, dış faktörlerin de etkili olduğu tezine dayandırılmıştır. Araştırma tek bir metotla sınırlandırılmamıştır. Bu kapsamda 28 Şubat'a götüren olaylar silsilesi yoğunlukla tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri üzerinden irdelenmişken, RP yetkililerin açıklamaları söylem analizi tekniği aracılığıyla değerlendirilmiştir. Araştırmada arşiv araştırmasından da yararlanılmıştır. Bu çerçevede konuyla yakından ilgili bazı makale, tez, kitap, gazete yazıları incelenmiştir.

1. 28 Şubat Sürecinin Sebepleri

Türkiye'de gerçekleşen darbelerin gerekçesi olarak demokratik siyasi kültürün zayıf olması, sivil yönetimlerin başarısızlığı, Atatürk ilke ve inkılaplarından sapma eğilimi, ordu-sivil yönetim ilişkilerinin doğru tesis edil(e)memesi ve dış faktörler (ABD, CIA, İsrail vb.) öne sürülmektedir (Üzümcü, 2022, s. 78). Siyasal İslâm'ın güçlendiği 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında tezahür eden gelişmeler müşahade edildiğinde muhafazakâr politikacıların güç kazanmasına koşut olarak ordunun daha görünür olduğu, daha çok demeç verdiği, daha fazla sorumluluk alarak kamuoyunu etkileme gayretinde olduğu ileri sürülebilir (Yiğit vd., 2023, s. 2151). Ordunun en etkili olduğu ve etkileri günümüzde de devam eden dönemlerden biri olan (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022, s. 11; Ünay, 2018) 28 Şubat süreci, 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu (MGK) toplantısında

ordunun öncülüğünde “irtica”¹ ile mücadele amacıyla hazırlanan 18 maddelik bildirinin kabul edilmesi ve alınan kararların uygulamaya konulmasıyla resmen başlayan döneme işaret etmekle birlikte (Benek, 2016: 138) aynı zamanda söz konusu sürecin öncesinde Doğru Yol Partisi (DYP) ve RP arasında 8 Temmuz 1996 tarihinde kurulan koalisyon hükümetiyle birlikte peyderpey yaklaşılan bir süreç olarak ifade edilebilir. Refahiyol hükümetinin kuruluşunu izleyen zaman diliminde hükümetin, özellikle RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın bir dizi tercihleri, 28 Şubat sürecinin başlamasının sebepleri olarak gösterilmektedir (Dilaveroğlu, 2012, s. 61). Bu doğrultuda Necmettin Erbakan’ın Başbakan, Tansu Çiller’in Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak görev aldığı koalisyon hükümeti “rejimi tehdit ettiği” iddiasıyla süreç boyunca tartışmaların odağı haline gelmiştir (Tosun, 2022). Bu çerçevede 28 Şubat darbesinin esas gerekçesini teşkil eden “irtica tehlikesi” daha çok dini hassasiyetleri yüksek Müslümanların kamudaki görünürlüğüünün artışıyla ilişkilendirilmişse de (Gencer, 2023) bu süreçte irtica kavramı koalisyon ortağı RP ve RP ile yakın teması bulunan vakıf, dernek, cemaat, tarikat, imam hatip okulları gibi yapıların tamamını kapsamıştır.

RP’nin irtica ile özdeşleştirilmesinde 1990 sonrası yapılan seçimlerde elde ettiği başarısının etkisi büyüktür. Bu çerçevede 1991 genel seçimlerinde %10 barajı engelini aşmak için Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile seçim ittifakı kurarak parlamentoya girmeyi başarabilen RP, 1994 mahalli seçimlerinde başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Türkiye genelinde çok sayıda il, ilçe ve belde belediyesi kazanarak Anavatan Partisi’nden sonra (ANAP) seçimlerden ikinci parti olarak çıkmıştır. RP’nin siyasi yaşamında en fazla oy aldığı seçim 1995 genel seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde % 21 küsur oy alan RP aynı zamanda seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak bu seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümet kurma görevini RP lideri Necmettin Erbakan’a değil, ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz’a vermiştir. Yılmaz’ın girişimleriyle ANAP ve DYP arasında “Anayol Hükümeti” (6 Mart 1996-28 Haziran 1996) kurulmuştur. Kısa süreli bu hükümetten sonra Refahiyol koalisyon hükümetinin kurulması üzerine “irtica” tehlikesi algısı başta ordu ve medya olmak üzere toplumun bazı kesimleri kanalıyla oluşturulmuştur.

Öte yandan 1990’ların öncesinde irtica tehdidi yerine bölücü terör (PKK) tehdidinin altı çizilmiş olmakla beraber 1990 sonrasında irticanın terörden daha tehlikeli olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya 28 Şubat MGK toplantısının gerçekleşmesinin 4 gün öncesinde “İrtica PKK’dan daha büyük bir tehlikedir” diyerek (Likoğlu, 2023) irticayı yeni bir “iç düşman” olarak lanse etmiştir (Miş, 2021). Buna ilave olarak “iç düşman” söylemi ordunun gündemini belirlediği 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında açıkça tecessüm etmiştir.

18 maddelik MGK bildirisinde esas itibariyle üç büyük tehlikeye vurgu yapılmıştır. Bu çerçevede tehlikelerden ilki, devletin birçok kurumunda yapılanmış “irticacı” kadrolaşmaydı. Bu tehlikenin ortadan kalkmasının yolu ise kamu kurumlarındaki ihraçlardan geçmekteydi. Tehlikelerden ikincisini “İmam Hatip Liseleri” teşkil etmekteydi. Bu süreçte oluşturulan algıya göre şayet imam hatip okullarının önüne geçilmezse Türkiye rejim açısından İran gibi olacaktı. Üçüncü büyük tehlike olarak tarikat ve cemaatler gösterilmiştir. Tarikat ve cemaatlerin de tıpkı imam hatipler gibi şeriat devletini kurma amacı güttüğü iddia edilmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014, s. 12). İstanbul sermayesinin yanında kendilerine alan açmaya çabalayan ve bu konuda büyük ölçüde başarı kaydeden “Anadolu Kaplanları”nın neredeyse tamamı “irticacı” olarak 28 Şubat sürecinde fişlenmiştir (Balcı, 2012, s. 47). Bu süreçte Batı Çalışma Grubu (BÇG), Emniyet Asayiş Yardımlaşma Protokolü (EMASYA), Milli Askeri Stratejik Konsept (MASK) gibi istihbarat yönü ağır basan yapılar “fişleme” işlevini üstlenmiş, MGK kararlarının uygulamaya geçirilmesi için söz konusu oluşumların çok sayıda kişi ve kurumu fişlediği iddia edilmiştir (Işık, 2019, s. 125-126).

Öte yandan fişleme vakasının yoğun yaşandığı 28 Şubat sürecinin yalnızca iç aktörler eliyle şekillenmediği ifade edilebilir. Başka bir anlatımla 28 Şubat sürecinde iç dinamiklerin yanı sıra dış dinamiklerin de etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu anlamda Refahiyol hükümetinin, özellikle Başbakan Necmettin Erbakan’ın, izlemiş olduğu politika ve stratejilerin gerek ülke içinde ordunun yanında yer alan muhalif kanadın (laik medya, bazı muhalefet partileri, bürokrasi, yargı organları, sivil toplum

¹ 28 Şubat sürecinin üzerine bina edildiği “irtica” kavramının köklerinin çok eskilere dayandığı ileri sürülebilir (Işık, 2023b, s. 367). Etimolojik açıdan “geriye dönüş” anlamına gelen irticanın zamanla etimolojik anlamından uzaklaştığı ifade edilebilir. Bu bağlamda ilk zamanlarda taassup sahibi kesime karşılık gelmiş olmakla birlikte ilerleyen süreçte dinsel bir kavramdan politik bir söyleme evrilmiştir (Ayдын, 2012, s. 64-65).

kuruluşları, YÖK, üniversiteler vb.) gerekse ülke dışındaki bazı aktörlerin (ABD, İsrail, NATO, AB, AİHM) tepkisini çektiği iddia edilmiştir. Ancak söz konusu aktörlerin 28 Şubat darbesini destekledikleri iddiası ispatlanamamış olmakla birlikte dış aktörlerin diğer darbelerde olduğu gibi 28 Şubat darbesini dolaylı olarak desteklediğine ilişkin bir algı mevcuttur. Araştırmada ağırlıklı olarak dış aktörlerin değil, dış faktörlerin üzerinde durulmuştur. Bundan hareketle 28 Şubat postmodern darbesini meydana getiren sebepleri iç ve dış sebepler şeklinde iki ana başlık altında irdelemenin konu bütünlüğü açısından daha yararlı olacağı düşünülmüştür.

1.1. 28 Şubat Sürecine Götüren İç Sebepler

Bilindiği üzere Refahiyol koalisyon hükümeti yoğun tartışmalara rağmen kurulabilmiştir. Gündemi meşgul eden bu tartışmaların seyrinde özellikle ordu, basın ve siyasetçiler arasında büyük ihtilaflar belirmiştir. Yoğun ihtilafların yaşandığı bu zorlu süreçte ülke gündemini yolsuzluk vakaları, Yüce Divan endişesi, medya ve hükümet arasındaki çatışmalar, ordu ve politikacılar arasındaki çekişmeler belirlemiştir. Refahiyol Hükümeti'nin, özellikle de RP mensuplarının, rejim karşıtı söylem ve eylemlerde buldukları ve bu durumun tartışma ortamını gerginleştirdiği iddia edilmiştir. Susurluk krizi gibi kirli hadiselerin vuku bulması, Başbakanlık Konutu'nda verilen iftar yemeği, Taksim ve Çankaya'ya cami inşa etme projesi, Kudüs gecesi ve Sincan'daki askeri manevralar, Refahiyol Hükümeti'ni 28 Şubat'a götüren iç sebepler olarak açıklanabilir (Gürkan, 2011, s. 31; Işık, 2023c, s. 201; Işık, 2023d, s. 215). Bu çalışmada 28 Şubat sürecine götüren iç sebepler; Susurluk skandalı, Başbakanlık Konutu'nda iftar yemeği, Taksim'e cami projesi, Kudüs gecesi etkinliği, Aczimendiler grubunun eylemleri, RP mensuplarının laiklik karşıtı söylem ve eylemleri, Anadolu sermayesinin yükselişi ve son olarak DYP kanadından toplu istifalar şeklinde sıralanmıştır.

1.1.1. Susurluk Skandalı

3 Kasım 1996'da Balıkesir'in Susurluk ilçesinde vuku bulan trafik kazası ile Cumhuriyet tarihinin en büyük skandallarından biri açığa çıkmıştır. Kamyonun arkadan çarpması sonucu Mercedes otomobilde bulunan, 12 Eylül müdahalesinden önce 7 (yedi) Türkiye İşçi Partisi (TİP) mensubu öğrencinin ölümünden sorumlu tutulan ve İnterpol tarafından aranan ülkücü Abdullah Çatlı, sevgilisi Gonca Us ve emniyet müdürü Hüseyin Kocadağ kaza mahâlinde yaşamını yitirmişken DYP Şanlıurfa milletvekili ve korucubası Sedat Bucak ise ağır şekilde yaralanmıştır (Akpınar, 2001, s. 126). Kazanın sonrasında devlet-mafya-siyaset ilişkilerine dair ciddi tartışmalar gündemi meşgul etmiştir. Bu çerçevede suç örgütü lideri, milletvekili ve emniyet müdürünün aynı arabada ne aradığı kamuoyu tarafından sorgulanmıştır (Baltacı, 2023). Bu hadise otomobilde bulunan kişilerin kimliği sebebiyle Türkiye'de "derin devlet" kavramının belirmesine ve günümüzde de etkilerinin yaşandığı bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Böylelikle devletin içerisinde uzun yıllardır bir çetenin varlık gösterdiği ve özellikle 1990'lı yıllarda PKK ile mücadele için oluşturulan özel birimlerin ilerleyen süreçte faili meçhul cinayetler, mafya hesaplaşmaları, uyuşturucu kaçakçılığı vb. suçlara karışan bir yapıya evrildiği yönünde ciddi iddialar ortaya atılmıştır (BBC News Türkçe, 2022).

Susurluk krizine yönelik ismi adeta derin devlet ile özdeşleştirilen Abdullah Çatlı için "bu devlet için kurşun sıkın da yiyen de şereflidir" açıklamasında bulunan dönemin Başbakan Yardımcısı Çiller, bu krizden sorumlu tuttuğu dönemin DYP'li İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'dan görevi bırakmasını istemiş, kendisi Çiller'in bu talebini kabul etmiştir. Ağar'dan sonra İçişleri Bakanlığı görevi DYP İstanbul milletvekili Meral Akşener'e tevdi edilmiştir. Böylelikle cumhuriyet tarihinde ilk kez İçişleri Bakanlığına bir kadın getirilmiştir (Gürses, 2012, s. 40). Akşener'in İçişleri Bakanlığı döneminde ordu-emniyet arasında da bir rekabet yaşanmıştır. Bunun en somut örneklerinden biri kamuoyunda "köstebek davası" olarak bilinen olaydır. Bu olay Emniyet İstihbarat Daire Başkanlığı'nda görevli Onbaşı Kadir Sarmusak'ın darbe planını deşifre etme maksatlı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın İstihbarat Dairesi'ndeki bozuk bir dinleme cihazının tamiriyle başlamıştır. Dönemin Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu ve Başkan Yardımcısı Hanefi Avcı, Sarmusak'ın tamir işi tamamlandıktan sonra askeriyedeki görevine devam etmesini istemiştir. Sarmusak, 1996'da Deniz Kuvvetleri'nde bünyesinde pek çok yasadışı dinleme yapıldığına tanık olmuş, Batı Çalışma Grubu belgelerinin Deniz Kuvvetleri Komutanı Güven Erkaya'nın talimatıyla hazırlandığını ileri sürmüştür. Ordunun gizli bir darbe hazırlığı içerisinde olduğuna ilişkin istihbaratlar, Bülent Orakoğlu'nun Batı Çalışma Grubu bünyesinde hazırlanan bir taslağı İçişleri Bakanı Akşener'e vermesiyle ortaya çıkmıştır (Ünlü, 2016).

Öte yandan Susurluk skandalını araştırmak için oluşturulan Meclis Araştırma Komisyonu'nun başkanı RP'li Mehmet Elkatmış, "Susurluk'un arkasında JİTEM'in olduğunu" iddia etmişken dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ise "Susurluk hakkında belgelere sahip olduğunu" ifade etmişse de (Birand ve Yıldız, 2012, s. 169-170) söz konusu belgeler hiçbir zaman kamuoyu ya da devletin ilgili birimleriyle paylaşılmamıştır. Susurluk'taki hadise ve sonrasında yaşanan olayların üzerine gidilmediği görüşünde olan yurttaşlar ise "Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi" adlı inisiyatifin öncülüğünde bir araya gelerek bir tepki ya da bir sivil itaatsizlik eylemi olarak "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemini başlatmıştır (Şanlı, 2022, s. 24). Bu doğrultuda her gece saat 21:00'de evlerin ışıkları kapatılıp açılmıştır. Sonrasında ise bazı vatandaşlar balkonlarda tencere tava çalmış, ellerinde mumlarla sokağa çıkmıştır. Eylemlerin hedefindeki RP mensuplarının bu eylemlere tepkisi gecikmemiştir. Başbakan Erbakan'ın eylemcilere yönelik "gulu gulu dansı" ve "ışıklarını kapatanlar fesatlar" açıklaması ve RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın "Mum söndü oynuyorlar" yorumu yoğun tepkileri beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda Alevi vatandaşların da katılımıyla yurt içi ve yurt dışında protestolar düzenlenmiştir (İnce, 2014). Tüm bunlardan hareketle söz konusu eylemlerin Refahiyol hükümetini yıpratma amacını taşıdığı savunulabilir (Cömert, 2008). Son tahlilde Susurluk skandalının devletten çok siyaset kurumunun yıpranmasına yol açtığı, böylelikle askeri vesayet sistem üzerindeki etkisinin artmasına paralel olarak RP-ordu arasındaki gerilimlerin de bu çerçevede yoğunlaştığı ileri sürülebilir (Bayramoğlu, 2007, s. 97).

1.1.2. Başbakanlık Konutu'nda İftar Yemeği

11 Ocak 1997'de cumhuriyet tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Başbakan Erbakan tarafından laiklik yanlısı olmayan Nurcu, Kadiri, Nakşibendi, Menzil cemaatlerinin önde gelen temsilcilerinin yanı sıra İslâmcı yazarların neredeyse tamamı Başbakanlık Konutu'nda organize edilecek iftar yemeğine davet edilmiştir (Akpınar, 2001, s. 161). Olay üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri'nin üst rütbeli subay ve generalleri Gölcük'te irtica konusunda toplantı düzenlemiştir (Cumhuriyet, 2021). Erbakan'ın resmi konutunda tarikat liderlerini ağırlamasının yansımalarından biri de aynı günlerde irtica tehdidini izlemek ve değerlendirmek üzere Batı Çalışma Grubu'nun kurulmasına karar verilmesidir (Ergin, 1997).

Erbakan'ın anti-laik olarak kabul edilen iftar davetinin ardından dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı, köşke çıkarak irtica tehlikesinin had safhaya vardığından bahsetmişken, dönemin Cumhurbaşkanı Demirel ise Anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak MGK'yı işletmeyi ilk olarak burada düşünmüştür (Dilaveroğlu, 2012, s. 62). Bu olay özellikle RP'ye karşı muhalif tutum sergileyen medyanın gündeminde geniş yer edinebilmiştir. Söz gelimi dönemin en etkin gazetelerinden biri olan Hürriyet, "70 Yıllık İmajımız Güme Gidiyor" manşetiyle (1996) okurlarının karşısına çıkarak iftar davetinin bizzat kendisine değil, davet edilen kimselerin cüppeli, sarıklı kılık-kiyafetlerinin "Devrim Kanunları"na aykırı olan imajının altını çizmiştir. Bu bağlamda Başbakan Erbakan'ın kısa Başbakanlık döneminde Türkiye'nin 70 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirdiği çağdaş-Batılı imajını sarsmaya başladığı iddia edilmiştir.

Erbakan'ın tarikat temsilcilerini Başbakanlık Konutu'nda ağırlamasının nedeni devlet ile tarikat ileri gelenleri arasındaki soğukluğu gidermeye çalışmak olmasına rağmen Erbakan bu konuda kamuoyunu yeterince ikna edememiş (Birand ve Yıldız, 2012: 194), onun resmi konutunda verdiği iftar yemeğiyle tarikatlara sahip çıkmayı amaçladığı iddia edilmiştir (Milliyet, 1997a).

Başbakanlık Konutu'nda verilen iftar yemeği RP'nin kapatılmasına yönelik iddianamenin önemli unsurlarından birini teşkil etmiştir. Erbakan Anayasa Mahkemesi'ndeki savunmasında yemeğin Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi'nin organize ettiğini ileri sürmüştü de Refahiyol döneminin Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanı Mehmet Bican, 16 Aralık 1997'de Anayasa Mahkemesi'ne verdiği dilekçede söz konusu yemekten haberdar olmadığını, yemeği o günkü televizyon haber bültenleri sayesinde öğrendiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Erbakan'ın iftar yemeğine dair savunmasının doğru olup olmadığı tartışması gündemi meşgul etmiştir (Milliyet, 1997b).

1.1.3. Taksim'e Cami Projesi

Taksim'e cami projesinin tarihi 1860'lı yıllara dayanmaktadır. Bilindiği üzere Islahat Fermanı'yla beraber gayrimüslim vatandaşlara kilise inşa etme ve tamir işleri konusunda yasal haklar

tanınmıştır. Bu çerçevede Taksim Meydanı yakınında İstiklal Caddesi'nin başında eski Rum mezarlığının üzerine Ruslar tarafından "93 Harbi"nin ardından "Aya Triada" isimli kiliseyi yaptırma girişimi başlamıştır. 1860'larda ortaya çıkan yapılaşma ve İstanbul'un genişlemesi sırasında şehrin en modern meydanına bir kilisenin inşa edilmesi tartışma konusu olmuştur. Bu kilisenin inşası İstiklal Caddesi'ndeki "Ağa Camii"nin mütevazı silüetini gölgelemiştir. Bunun üzerine Taksim Meydanı'na cami inşa etme fikri gündeme gelmiştir (Kızıltoprak, 2021).

Cumhuriyet'in ardından Demokrat Parti (DP) döneminde 1952'de Taksim'de bir cami yaptırmaya yönelik bir girişim söz konusu olmuştur. 1955'te Nafiz Uzluk'un başkanlığındaki Anıtlar Derneği'ne İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim'e cami için gerekli arsayı ayırdığına dönük haberler çıkmışsa da proje hayata geçirilememiştir. İkinci girişim ise iş insanları öncülüğünde 1960'ların ortasında yapılmış, cami maket olarak hazır duruma getirilmiştir. 1965'te dönemin başbakanı Süleyman Demirel Taksim'de Ziraat Bankası ve Hazine'ye ait arazinin cami inşa edilmesi koşuluyla Vakıflar Müdürlüğü'ne satılması kararı almıştır. 1979'da yine Süleyman Demirel başkanlığında Bakanlar Kurulu kararıyla Taksim'e cami yapılması kararlaştırılmışsa da 12 Eylül müdahalesinin hemen sonrasında Bakanlar Kurulu kararıyla iptal edilmiştir. ANAP iktidarında 1983'te Elaattin Elmas ve Hayrettin Elmas dönemin başbakanı Turgut Özal'a Taksim'e cami yapma taleplerini dile getirmişse de Danıştay'ın aynı yıl aldığı kararla proje rafa kaldırılmıştır. 1991'de iş insanı İbrahim Arslan başkanlığında kurulan Taksim Cami Kültür ve Sanat Vakfı aracılığıyla Taksime cami projesi bir kez daha gündeme gelmiştir. Adı geçen vakıf, Vakıflar Müdürlüğü ile arsayla ilgili planın düzeltilmesi için beraber çalışmayı ve inşa edilecek caminin mülkünün Vakıflar Müdürlüğüne bırakılmasını öngören bir protokol imzalamıştır. Ancak 1992'de Vakıflar Müdürü belediyeye tekrar düzeltilmesi için başvurmuşsa da belediyeden cevap alamamıştır (Hürriyet, 2021).

27 Mart 1994 yerel seçimleri öncesinde RP'nin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkan adayı Recep Tayyip Erdoğan Taksim'e cami sözü vermiş, seçimi kazandıktan sonra ise "Taksim'e cami iznini vereceğiz, temelini de Cumhurbaşkanı Demirel'e atıracacağız" açıklamasında bulunmuştur (Özkan, 2021). İlerleyen süreçte Başbakan Erbakan 26 Ocak 1997'de Taksim'deki iftar çadırını ziyaret etmiş ve burada yaptığı açıklamada Taksim Camii'nin temellerinin 27 Mart'ta atılacağını ifade etmiştir (Kaya, 2021). Erbakan'ın bu projeyi kamuoyuna duyurması üzerine Refahiyol hükümetine özellikle ana akım medya kanadından yoğun tepkiler gelmiştir (Çetin, 2016, s. 33). Dönemin etkili ve laik gazetelerinden Hürriyet "RP'den İlk Damga" manşetiyle konuyu gündemine taşımıştır. Sözü edilen gazetenin bu manşeti atmasında dönemin RP'li Kültür Bakanı İsmail Kahraman'ın Anıtlar Yüksek Kurulu kanalıyla Taksim'e cami için onay vermesi etkili olmuştur (Yüksel, 2004, s. 23). Kahraman, Taksim'e cami için onay vermişse de daha önceki dönemlerde olduğu gibi yargı kararlarıyla iptal edildiğinden proje hayata geçirilememiştir.

1.1.4. Kudüs Gecesi Etkinliği

RP ile orduyu doğrudan karşı karşıya getiren ilk hadisenin dönemin RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi" etkinliği olduğu ifade edilebilir (Zürcher, 2015, s. 431). Hamas ve Hizbullah gibi örgütlerce de desteklenen bu etkinlik İran İslâm devrimi lideri Humeyni'nin Paris sürgününden İran'a tekrar döndüğü gecenin yıldönümüne tekabül etmekteydi (Akpınar, 2001, s. 167). Belediye Başkanı Yıldız, Humeyni'nin işgal altındaki Kudüs'ü anmak için 17 yıl önce başlattığı geleneği ilk kez Türkiye'de uygulamış oluyordu (Gürses, 2012, s. 71). Dönemin RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan, Yıldız'ın Genel Merkez'e haber vermeden Kudüs Gecesi'ni düzenlediğini ileri sürmüştür (Haber7.com, 2006). Kudüs gecesindeki konuşmasında Yıldız, türbanı ve karayolu aracılığıyla haccı savunurken, başörtüsünün Müslümanlar açısından "şeref sancağı" olduğunu belirtmiştir. Geceye katılan İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri ise yaptığı konuşmada ABD ve İsrail'i düşman ilan ettiklerini ifade etmiş, şeriat çağrısı yapmıştır (Polat, 2012). Bunun üzerine Sincan'daki açıklamalarından dolayı tepkilere yol açan İran Büyükelçisi 3 Şubat 1997'de Dışişleri Bakanlığına çağrılarak protesto edilmişken; Kudüs gecesini düzenleyen Bekir Yıldız İçişleri Bakanlığınca görevden uzaklaştırılmış, hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı ve DGM Başsavcılığı tarafından 2 Şubat 1997'de ayrı ayrı soruşturma açılmıştır (Cumhuriyet, 2011). Yıldız, "halkı din farklılığı gözeterek açıkça kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle 6 yıldan 10 yıla kadar hapis istemiyle yargılanmıştır. Bu esnada Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın Yıldız'ı tutuklu bulunduğu cezaevinde ziyaret etmesi kamuoyunda geniş tartışmalara neden olmuştur (Erbil, 2001). Bu

konuda dönemin ANAP lideri Mesut Yılmaz, Kazan'ı istifaya çağırırken; CHP İstanbul Milletvekili Mehmet Sevigen, soru önergesi vermiştir (Milliyet, 1997c).

Öte yandan bahsi geçen etkinlikten üç gün sonra ordu tarafından “intikal” gerekçesiyle Sincan'da tanklar yürütüldüğü ileri sürülmüşse de (TRT Haber, 2023) yaşananların ardından dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir, “Sincan'da demokrasiye balans ayarı yaptık” demiştir (Sabah, 2023; Yeni Şafak, 2012).

1.1.5. Aczimendiler Grubunun Eylemleri

Aczimendiler, 1990'lı yıllarda Türkiye'de radikal İslâmcılıkla tanınan, 28 Şubat'ın sembol isimlerinden Müslüm Gündüz'ün liderliğini yaptığı, kendine has giyim tarzı olan, 1985'te temelleri atılmış Elazığ kökenli Risale-i Nur hareketine bağlı² bir tarikattır. 1990'larda Aczimendi tarikatı kamuoyunda radikal fikirleri ve liderleri tarafından yapılan açıklamalarla gündemi yoğun bir biçimde meşgul etmiştir. Bu süreçte liderleri televizyon kanalları ve gazetelerde açıklamalarda bulunmuş, aynı zamanda tef çalarak laik, demokratik rejime yönelik protesto eylemleri de düzenlemiştir. Rejime karşı köktendinci eleştirileriyle bilinen Gündüz, 12 Haziran 1996'da HBB televizyonuna yaptığı açıklamada “Kemalizm bir dindir. Allah'ı Mustafa Kemal, peygamberi İsmet İnönü'dür. Demokrasi dinsizliktir. Laiklik de öyledir. Geleceğiz, Türkiye'yi alacağız. Hiç merak etmeyin” ifadelerini kullanmıştır (Vatan, 2023).

Mevcut rejime tahammülsüzlüğüyle bilinen Gündüz'ün İstanbul'da polis ve basın eşliğinde bir eve yapılan baskında dinî nikâhlı eşi olduğu iddia edilen Fadime Şahin isimli genç bir kızla uygunsuz bir şekilde yakalanması üzerine olay medyada büyük infial uyandırmış olmakla beraber dini (imam) nikâh konusunda endişe, suiistimal ve sorgulamalara yol açmıştır (Göle, 2011, s. 151). Yaşanan bu skandalın ardından tarikat şeyhi Gündüz, cezaevine gönderilmişken; Şahin özellikle basın aracılığıyla sözde tarikat şeyhlerinin bilinmedik yönlerini ifşa etme yoluna girmiştir. Tarikat ileri gelenlerinin bu tür olaylarla gündeme gelmesi dolaylı yoldan RP'yi hedef almıştır (Birand ve Yıldız, 2012, s. 187-188).

“Şeriat isteriz” sloganıyla (BBC News Türkçe, 2017) 20 Ekim'de Ankara Kocatepe Camii'nin önünde ellerinde asaları ve üstlerinde cüppeleriyle zikir eşliğinde eylem yapan Aczimendiler'e güvenlik güçleri müdahale etmiş, eylemciler gözaltına alınmıştır (Gürses, 2012, s. 38).

2012'de başlatılan 28 Şubat soruşturmasına müdahil olmak ve böylelikle 28 Şubat sürecindeki mağduriyetlerini dile getirmek için Ankara'da aralarında Müslüm Gündüz'ün de bulunduğu 300 kişilik Aczimendi grubu, Hacı Bayram Camii'nde öğle namazını kıldıktan sonra Ankara Adliyesi'ne yürümek istemişse de polisler tarafından durdurulmuştur. Bunun üzerine Aczimendiler cami avlusunda oturma eylemi başlatmıştır (Anadolu Ajansı, 2012; NTV, 2012).

1.1.6. RP Mensuplarının Rejim Karşıtı Söylem ve Eylemleri

28 Şubat Postmodern Darbesi'ne zemin hazırlayan faktörlerden biri de RP'nin ileri gelen siyasetçilerinin (Necmettin Erbakan, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan, Şükrü Karatepe, İbrahim Halil Çelik) rejim karşıtı söylem ve eylemleridir. Genel bir çerçevede olarak RP kanadından gelen rejim aleyhtarı söylemler dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle partinin halk nezdindeki itibarını zedelemiş ve partinin kapatılmasına yol açmıştır. Bundan hareketle araştırma kapsamında özellikle RP'nin kapatılması hakkındaki iddianamede laiklik karşıtı faaliyetleriyle öne çıkan ve yukarıda adı geçen 5 milletvekilinin süreçteki bazı açıklamalarına yer verilmiştir.

“Köklerini Kur'an'daki Hak-Batıl mücadelesinden alan” Milli Görüş hareketinin (Arpacı ve Baharççek, 2017, s. 117) fikir babası Necmettin Erbakan 28 Şubat sürecinde genel itibarıyla ortamı yumuşatma ya da gerilimi düşürücü, ılımlı açıklamalarda bulunmuşsa da yer yer farklı görüşte olanlara yönelik ötekileştirme yoluna başvurmuştur:

² 15 Temmuz darbe girişiminin ardından açıklamalarda bulunan Müslüm Gündüz, “Biz Risale-i Nur talebeliyiz ve hayatımızda hiçbir zaman değişiklik olmaz. FETÖ hiçbir zaman Risale-i Nur talebeliğini esas almadı. Ben bunu 40 senedir söylüyorum. Maksatları başka olmakla birlikte Risale-i Nur'un gücünden istifade ettiler. Bir insan hainlik ve ajanlık yapamaz” ifadelerini kullanmıştır (Özdemir, 2019).

Refah Partisi bir ordudur. Bütün gücünle bu ordunun büyümesi için çalışacaksınız. Çalışmazsan patates dinindensin. Bu parti İslâmî cihad ordusudur. Kendi kendime cihad ediyorum diye faaliyette bulunamazsın. Karargâha bağlı olmak zorundasın... Çünkü Refah demek Kur'an nizamını hâkim kılmak için çalışmak demektir (Milliyet, 1998).

1994 mahalli seçimlerinde Rize belediye başkanlığını kazanan ve 1995 genel seçimlerinde Rize'de RP milletvekili seçilen, etkileyici hitabeti ve rejim karşıtı açıklamalarıyla bilinen Şevki Yılmaz Rize Belediye Başkanı seçilmeden önce İstanbul'da yaptığı konuşmada laik değil Kur'an merkezli bir düzenin tesis edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür:

Bugün Kur'an'ın kaçta kaç bu ülkede uygulanıyor hesap ettiniz mi? Ben hesap ettim. Kur'an'ı Kerimin % 39'u bu ülkede ancak uygulanabiliyor. 6500 ayeti rafa kaldırılmış... Allah bütün peygamberlerini iktidar için mücadele ettirmiştir. Bana tarikat menşinden iktidar için boğuşmayan bir isim gösteremezsiniz. Size diyorum ki saçlarını adedince başım olsa, her bir baş Kur'an yolunda koparılsa yine bu sahip davasından vazgeçmeyecektir. Allah'ın size soracağı soru şöyle; küfür düzeninde İslâm devleti olsun diye niye çalışmadın? Erbakan ve arkadaşları parti görüntüsü altında bu ülkeye İslâm'ı getirmek istiyor. Savcı anladı. Savcı kadar biz anlasak bunu, meseleyi halledeceğiz. Bu ülkede dinin simgesinin Refah olduğunu Yahudi Abraham bile anlamıştır. Kim iktidar Müslümanın eline geçmeden cemaati silaha teşvik ediyorsa ya o cahildir ya başkaları tarafından gönderilen bir haindir (Resmi Gazete, 1998, s. 39).

RP Ankara milletvekili Hasan Hüseyin Ceylan 14 Mart 1993'te Kırıkkale'de yaptığı konuşmada Kemalist rejimin yerli olmadığını ve bu rejimin ülkeyi felakete sürükleyeceğini iddia etmiştir:

Bu vatan bizimdir, rejim bizim değildir kardeşlerim. Rejim ve Kemalizm başkalarınındır... Türkiye yıkılacak beyler. Türkiye Cezayir olur mu diyorlar. Orada % 81 nasıl olmuşsa, % 20 falan değil % 81'lere ulaşacağız. Boşuna uğraşmayın ey emperyalist batının, sömürgeci batının, vahşi batının ve dünyayla beraber olacağız diyerek ırz ve namus düşmanlığı yapan, Müslüman kadının bacakları arasına insan yerine köpek yerleştirecek kadar köpekleşen ve enikleşen batının taklitçiliğine soyunmuş olan sizlere sesleniyorum. Boşuna uğraşmayın, Kırıkkalelilerin ellerinde gebereceksiniz (Anayasa Mahkemesi, 1998, s. 7).

10 Kasım 1996'da Atatürk'ün ölüm yıldönümünde RP'li Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe il divan toplantısındaki konuşmasında kendisinin laik olmadığını ve dayatmacı laik düzenin lağvedilmesi gerektiğini belirtmiştir:

Süslü püslü görüldüğüme bakıp da laik olduğumu sakın sanmayın. Resmi görevim nedeniyle bugün bir törene katıldım. Belki başbakanın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak sizin hiçbir mecburiyetiniz yok. Refah Partili olarak yeryüzünde tek başıma da kalsam, bu zulüm düzeni değişmelidir. İnsanları köle gibi gören, çağdışı bu düzen mutlaka değişmelidir. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, bu nefreti ve bu inancı eksik etmeyin. Bu bizim boynumuzun borcudur (Aljazeera TURK, 2013).

RP Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Halil Çelik 8 Mayıs 1997'de Meclis kulisinde yaptığı konuşmasında kendisini bir şeriatçı olarak tanımlamış olmakla beraber şeriatın laik sisteme ikame edilmesini savunmuştur:

Refah Partisi iktidarında İmam-Hatipleri kapatmaya kalkarsanız kan dökülür. Cezayir'den beter olur. Ben de kan dökülmesini istiyorum. Demokrasi böyle gelecek fıstık gibi olacak. Ordu, 3.500 PKK'lı ile baş edemedi. Altı milyon İslamcıyla nasıl baş edecek? Rüzgâra karşı işerlese yüzlerine gelir. Bana vurana ben de vururum. Ben sapına kadar şeriatçıyım. Şeriatın gelmesini istiyorum (Resmi Gazete, 1998, s. 41-42).

1.1.7. Anadolu Sermayesinin Yükselişi

28 Şubat postmodern darbesini farklı kılan hususlardan biri de iktisadi yönü baskın olan bir süreç olmasıdır (Balcı, 2012, s. 50). Sürecin ekonomik arka planın Özal dönemine dayandığı ifade edilebilir (Işık, 2023b, s. 367). Özal döneminde girişimciliği teşvik etme ve dışa açılma politikalarının sonucu olarak “Anadolu Kaplanları” adında bir sınıf ortaya çıkmıştır (Demir, 2018, s. 872; Erdoğan, 2007, s. 25; Erman, 2013, s. 51). Bu bağlamda milli ve muhafazakâr değerlere haiz (Bostancı, 2012, s. 86) Anadolu Kaplanları “merkez”in dışında yeni sanayi odaklarının küçük ve orta büyüklükteki işletmelere bağlı ortaya çıkış şekline karşılık gelmiştir (Öztürk ve Cevher, 2015, s. 191). 1990’larda tıpkı Özal gibi Erbakan’da Anadolu sermayesini önemsemiştir (Çelik, 2003: 129). Erbakan’ın siyasete atılmasıyla 1990’da MÜSİAD çatısı altında örgütlenen Anadolu sermayesi (Bakan ve Çimen, 2018, s. 33) modern sermayeye bir rakip olacak boyutta güçlenmiştir (Bölükbaşı, 2012, s. 176). Ancak bu gelişme karşısında çıkarları zedelenen TÜSİAD’ın temsil ettiği İstanbul merkezli büyük modern burjuvazi, 28 Şubat sürecinde ordunun yanında konumlanmış ve postmodern darbenin gerçekleşmesinde büyük rol oynamıştır (Akşener, 2012, s. 133; Özipek, 2018, s. 641; Tatlıyer, 2018). Büyük sermaye çevrelerinin etkin olduğu 28 Şubat sürecinde Refahyol koalisyon hükümetinin hedef alınmasında Erbakan’ın devlet gelirlerini bir yerde toplanmasını sağlayan “Havuz Sistemi” uygulaması önemli bir faktör olmuştur. Bu uygulamayla bir taraftan sermaye çevrelerinin elde ettikleri yüksek faizlere engel olunmuşken diğer taraftan devletten düzenli aldıkları teşviklere son verilmiştir. Bu durum sermaye çevrelerinin ordudan yana tutum sergilemesine neden olmuştur (Çetin, 2016, s. 131; Karahan ve Karagöl, 2014, s. 1; Özer, 2007, s. 57).

Birçok yolsuzluk vakasının yaşandığı ve çok sayıda bankanın (İnterbank, Egebank, Bank Kapital, Bank Ekspres, Yurtbank, Yaşarbank, Etibank, Bayındırbank, Sümerbank, Esbank, Kentbank, Toprakbank, İktisat Bankası) batırıldığı (Mollaveisoğlu, 2004, s. 135-138), ülkeye verdiği ekonomik zararın 381 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilen (Eğitim-Bir-Sen, 2014) 28 Şubat’ta ekonominin iflas eşiğine gelmesinden Anadolu sermayesi de payı almış ve yeni pazar arayışlarına girişmiştir (Yılmaz, 2012, s. 226-228).

1.1.8. DYP Kanadından Toplu İstifalar

MGK kararlarına karşı direnen Başbakan Erbakan’ı Başbakanlık’ta ziyaret eden Başbakan Yardımcısı Çiller, MGK kararlarını imzalaması konusunda ikna etmeye çalışmıştır. Çiller, partisinin bir grup toplantısında yaptığı konuşmada 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararlara direnilmemesini istemiştir. Ancak 3 Mart’ta DYP’nin önde gelen isimleri hükümetten çekilme çağrısında bulunmuştur (Tosun, 2024). RP ile koalisyonla karşı çıkan DYP milletvekillerinden 10’u yeni hükümete güvenoyu vermezken, 5’i çekimser kalmıştır. Böylelikle parti-içi muhalefet oluşmuştur (Sabah, 2011). Parti içerisindeki fikir ayrılıkları sonucunda DYP’den istifa ederek kendilerini “Yeni oluşumcular” olarak tanımlayan bu grup 7 Ocak 1997’de Hüsamettin Cindoruk Genel başkanlığında Demokrat Türkiye Partisi (DTP) çatısı altında bir araya gelmiştir. Kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına veren Cindoruk, Refahyol koalisyonunu “sıfır artı sıfır” olarak nitelendirmiştir. Cindoruk’un milletvekili olmadığından dolayı TBMM grup başkanlığı görevini Mahmut Yılbaş üstlenmişken, grup başkanvekilliğine İçel milletvekili Halil Cin ve Edirne milletvekili Erdal Kesebir getirilmiştir. Parlamentoda grup kurmayı başaran DTP; ANAP, DYP, DSP ve RP’den istifa eden ve bağımsız milletvekillerinin katılımıyla parlamentodaki sandalye sayısını giderek artmıştır. İsmet Sezgin, Mehmet Batallı, Hamdi Üçpınarlar, Hasan Peker, Yıldırım Aktuna, RP Diyarbakır milletvekili Ferit Bora, Ayseli Göksoy, Jefhi Kamhi, Mehmet Korkmaz, Feridun Pehlivan, DSP’li Zerrin Yenicali, Cemal Külahlı, Hayri Doğan, Ahmet Alkan, Muzaffer Arıkan, Fevzi Arıcı partinin önde gelen milletvekilleridir (Milliyet, 1997d). DTP’nin milletvekili sayısının artmasında Meclis Eski Başkanı Cindoruk’un DYP milletvekilleriyle girdiği yoğun temasın etkisi büyüktür. Bu çerçevede DYP’li milletvekilleriyle ayrı ayrı görüşülmüş ve milletvekilleri DTP’ye davet edilmiştir. Özellikle DYP kanadından 47 milletvekilinin DTP’ye ve bazılarının da ANAP’a katılmasıyla DYP 135 vekilden 98’e düşmüş, böylece Refahyol koalisyonunda ciddi bir çözülme baş göstermiştir (Sabah, 1997). DTP, Refahyol hükümetinin dağılmasının ardından 30 Haziran 1997’de Mesut Yılmaz başkanlığında kurulan ve 28 Şubat MGK kararlarını hayata geçirme çabasında olan ANASOL-D koalisyon hükümetinin içerisinde yer almıştır (Yeni Akit, 2022).

28 Şubat sürecinde başbakan yardımcısı olarak görev yapan Tansu Çiller, 2012’de TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu’na yaptığı açıklamada “28 Şubat’ın askeri değil, ezberleri

bozan, sivil bir darbe olduğunu, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in hükümeti kurma görevini kendisine vermemesinden ve şantaj, baskı ve vaatlerle 47 milletvekilinin istifa ettirilmesinden dolayı darbenin hedefinde kendisinin olduğunu" ileri sürmüştür (Yılmaz ve Karakaş, 2012). Benzer şekilde 28 Şubat sürecinde DYP'den istifa ederek ANAP'a geçen ilk milletvekili Hikmet Aydın, Refahiyol hükümetini düşürmek maksadıyla askerlerin sivil kıyafetlerle milletvekillerini tek tek dolaştıklarını ifade ederek "Bana iki asker geldi, Silahlı kuvvetlerde büyük bir ikilik yaşamaya başladığını söylediler. Bütün gazı aldık ve ANAP'a geçtik" demiştir (Turan, 2012).

1.2. 28 Şubat Sürecine Yol Açan Dış Faktörler

28 Şubat sürecinin NATO ile bağlantısı olduğunu iddia edenlerin yanı sıra (Aydın, 2012) İsrail'in süreci teşvik ettiğini (Yılmaz, 2012), ABD'nin ise sürece dolaylı olarak müdahil olduğunu (Akşener, 2012, s. 147) ileri sürenler mevcuttur. Benzer şekilde süreçteki anti-demokratik uygulamaları göz ardı ederek 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü tanıyan AB'nin (Bozkır, 2002; Karluk ve Tonus, 2000, s. 206; Saral, 2000) ve laikliğe aykırı hareket ettiği gerekçesiyle RP'nin kapatılma davasını haklı bulan AİHM'in de (Eren, 2003, s. 237; İhtiyaroğlu, 2021, s. 333) sürecin dolaylı destekçisi olduğu iddia edilmiştir. Ancak dış aktörlere ilişkin objektif gerçeklerden uzak bu iddia ve algıların bir kısmı Türkiye'de yaşanan bütün darbeler için ileri sürülen komplo teorilerinden doğan iddia ve algılardır. Bundan dolayı söz konusu iddia ve algılara dair kanıt niteliğinde bulgulara yer vermek neredeyse imkânsızdır.

Laiklik ve irtica eksenli tartışmalar etrafında şekillenen 28 Şubat sürecinde Başbakan Erbakan'ın Nijerya, Libya, Mısır gibi Müslüman ülkelere düzenlediği ziyaretlerin ve bu ülkelerle yapılacak iktisadi iş birliğinin süreci hızlandığı ileri sürülebilir (Gürkan, 2011, s. 37; Işık, 2023c, s. 202; Işık, 2023d, s. 215-216). Klasik Batı yanlısı dış politika anlayışı benimsemeyen Erbakan Refahiyol Hükümeti'nin kurulmasına müteakip Doğu Asya ülkelerini (İran, Pakistan, Singapur, Malezya, Endonezya) ziyaret programına dâhil etmiş olmakla birlikte bu çalışmada geniş tartışmalara konu olan İran, Libya gezileri ve D-8 projesi üzerinde durulmuştur.

1.2.1. İran Ziyareti

Başbakan Erbakan'ın KKTC'den sonra yurtdışı gezi programında ilk sırada İran ziyareti yer almıştır. Söz konusu ziyaret İran'ı bir terör devleti olarak kabul eden ABD'nin tepkisini çekmiştir. Daha önce "D'amato Yasası" çıkararak İran'ın da içerisinde yer aldığı terör devletlere 40 milyon dolardan fazla yatırımda bulunan ülkelere yaptırım uygulayacağını ilan eden ABD'nin (Akpınar, 2001, s. 84-85) bu ziyaret karşısında Türkiye'ye yaptırım ve ambargo uygulayacağı türden yayınlar yapılmıştır (Bolat, 1996, s. 7). ABD Dışişleri sözcüsü N. Burns'ün 6 Ağustos'ta yaptığı açıklamada Erbakan'ın dış ziyaret programı kapsamındaki İran Gezisi gibi temasların fayda sağlayamayacağını belirtmesiyle Refahiyol koalisyonun kurulmasından sonra ilk krizin ortaya çıktığı ifade edilebilir (Özgan, 2008, s. 63). Erbakan'ın ileri bir adım atarak İran ile ilişkileri geliştirmek maksadıyla "Savunma Sanayi ve İşbirliği Antlaşması" imzalayacağını duyurmasıyla ordu ile hükümet karşı karşıya gelmiştir. Dönemin RP Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün "İran ile ortaklaşa helikopter üretmeyi hedeflediklerini" belirtmesi ve İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye resmî ziyareti hem ordunun hem de ABD'nin büyük tepkisine yol açmıştır. Yaşanan gelişmelerden büyük rahatsızlık duyan ordu, İran'ın PKK'ya yardım ve yataklık eden bir devlet olmasından ötürü söz konusu anlaşmayı sabote edeceğini duyurmuştur. RP'nin Millî Savunma Bakanlığı bütçesinden 50 trilyon lira tutarında kesintiye giderek İran ile yakın ilişkiler kurma düşüncesi, ordu-hükümet arasındaki gerilimin giderek tırmanmasına neden olmuştur. Bu durum ordunun süreç boyunca yaşanan iç ve dış gelişmelerde etkili olduğunun göstergesidir (Gürses, 2012, s. 42-43).

Erbakan'ın İran ziyaretinde kendisine eşlik ettiğini ifade eden Saadet Partisi Genel Yüksek İstişare Kurulu Başkanı Oğuzhan Asiltürk, "Türkiye'nin NATO'dan hiçbir fayda görmediğini bundan dolayı Rusya ve İran ile askeri anlaşmaların yapılması ve ABD ile ittifakın sonlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Independent Türkçe, 2020).

1.2.2. Libya Ziyareti

Doğu Asya resmi ziyaretinin ardından Erbakan'ın ekonomik sorunlara çözüm aramak maksadıyla Libya'ya ziyareti, Libya'nın ABD tarafından terörist bir devlet olarak görülmesi ve

PKK'ya desteğinden ötürü iç ve dışta yoğun tepkilere sebep olmuştur. Bu yoğun tepkilerin arkasında Libya lideri Kaddafi'nin Türkiye aleyhindeki ifadelerinin yattığı öne sürülebilir (Gürses, 2012, s. 35). Libya lideri Kaddafi 6 Ekim 1996'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin bağımsız olmadığını altını çizmiş, üniter yapıya ve mevcut siyasi sisteme ciddi eleştiriler yöneltmiştir:

Kürtlerin de Araplar gibi istiklale hakları vardır. Araplar da bölgelerinde Kürtler gibi böyle savaşa girmiş ve istiklallerine kavuşmuştur. İstiklallerine kavuşmak isteyen milletlere savaş açmak hiçbir netice vermiyor... Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi iradesini kaybetmiştir. Türkiye ABD üslerinin işgali altındadır. Türkiye'nin iradesi hürriyetine kavuşuncaya kadar mücadele etmemiz gerekir (Özkök, 2011).

Kaddafi'nin bu açıklamalarına, başka bir ifadeyle Türkiye'ye yönelik hakaretlerine başbakan Erbakan'ın cevabı şu olmuştur: "Libya ile Türkiye kardeş ülkedir. Teröristler bilhassa Kürt kardeşlerimizi katlediyor. Bunların temel zihniyeti ateist ve komünist zihniyettir. Kökleri dış kaynaklıdır" (Diler, 2009). Libya'ya ziyaret gerekçesini kamuoyuna Kaddafi'nin diğer ülke müteahhitlerine ödeme yaptığı hâlde Türk müteahhitlerinin yapmaması olarak açıklayan Erbakan'ın (Özgan, 2008, s. 64) Kaddafi'nin eleştirilerine aynı dozda cevap vermemesi ya da alttan alması Türkiye'de siyasi gerilimin tırmanmasına neden olmuş ve bu hadise aylarca özellikle medyada bir skandal olarak geniş yankı bulmuştur. Libya gezisinde yaşanan skandala muhalefet partileri de kayıtsız kalmamış, CHP Refahiyol koalisyonunu düşürmek için hükümet hakkında gensoru önergesi vermiştir. Dahası RP ile koalisyonun sürdürülmesine karşı çıkan DYP'li birkaç milletvekili de gensoru önergesinde CHP ile beraber hareket edeceklerini belirtmiştir. Yaşananlar karşısında Çiller, koalisyonun devam etmesi için partisinin milletvekilleriyle görüşmüş, böylelikle onları gensoruyu desteklemekten vazgeçirme çabasını taşımış olmakla beraber gerek medyada gerekse üniversitelerde RP'nin yer almayacağı hükümet formülleri ortaya konmuştur (Gürses, 2012, s. 35-36).

1.2.3. D-8 Projesi

Başbakan Erbakan ülkenin ekonomik sorunlarını çözüme kavuşturma ve İslam ülkelerini tek çatı altında toplama arayışında olmuştur. Bu bağlamda İran ziyaretiyle start verilen çalışmaların D-8'in oluşturulmasıyla kurumsallaşma safhasına geçtiği ifade edilebilir (Kazan, 2014, s. 248). Bu doğrultuda Libya gezisiyle Türkiye kamuoyunda prestij kaybına uğrayan Başbakan Erbakan bu geziden sonra "İslam Ortak Pazarı" için harekete geçmiş, "Batı'nın G-7 grubuna karşılık 1,5 milyar Müslümanı kapsayan gelişmekte olan Müslüman ülkeleri tek çatı altında bir araya getirmek D-8'ler grubunu inşa edeceklerini" duyurmuştur (Birand ve Yıldız, 2012, s. 161). D-8 (Developing Eight) "kalkınmakta olan 8 ülke" anlamına gelip kurucu 8 ülkeyi tarif eden bir organizasyondur. Bu sekiz ülke Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya'dan oluşmuştur (Karabulut, 2017, s. 421). Teşkilatın misyonu kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını ıslah etmek, ticari ilişkileri çeşitlendirip ticaret alanında üye ülkelere yeni olanaklar sunmak ve uluslararası boyutta karar verme süreçlerine aktif bir şekilde katılımlarını sağlamaktır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). İstanbul'da 15 Haziran 1997'de gerçekleştirilen Devlet/Hükümet Başkanları Zirvesi'nde resmen kurulan D-8 teşkilatı için 10 tane sektör (ticaret, sanayi, telekomünikasyon ve enformasyon, finans-bankacılık-özelleştirme, kırsal kalkınma, bilim ve teknoloji, yoksulluğun azaltılması ve insan kaynakları gelişimi, tarım, enerji, çevre ve sağlık) belirlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.). D-8'in bayrağında bulunan altı yıldız teşkilatın temel altı ilkesini (barış, diyalog, adalet, işbirliği, eşitlik, insan hakları-hürriyet-demokrasi) simgelemektedir (Haber Türk, 2023). Erbakan "İslâm Ortak Pazarı" hedefini gerçekleştirmeye dönük D-8 projesi ile Doğu ülkeleri arasındaki iktisadi ilişkileri geliştirme çabasında olmuştur.

Sonuç

Türk laiklik anlayışının, diğer darbelerde olduğu gibi, 28 Şubat Postmodern Darbesi'nin de ideolojik çerçevesini şekillendirdiği savunulabilir. Bu bağlamda laik-antilaik tartışmalarının zirveye ulaştığı 28 Şubat Postmodern Darbesi de büyük ölçüde anti-laik bir yaklaşım olarak “irtica”yı hedef alarak kendine meşruiyet kazandırma çabasını taşımıştır. Ancak gerek laikliğin gerekse irticanın net bir tarifinin yapıl(a)madığı 28 Şubat süreci söz konusu kavram karmaşası, iç ve dış aktörlerin bolluğu, farklı boyutlar ve etkiler (siyasi, ekonomik, toplumsal, hukuki, askeri) sebebiyle komplike bir darbe profili içermektedir. Özellikle yöntem açısından farklı bir şekilde gerçekleştiğinden, başka bir ifadeyle ordunun doğrudan şiddet eksenli bir müdahalesinin ürünü olmamasından ötürü “postmodern darbe” kavramıyla tarif edilen 28 Şubat iç ve dışta yaşanan olayların bir ürünüdür.

28 Şubat sürecinde cumhuriyet tarihinde ilk kez İslâmcı bir partinin beklenmedik bir şekilde (RP) rekor düzeyde oy almış olması rejim kaygısıyla iç ve dış dinamikleri harekete geçirmiştir. İç dinamikler içerisinde laik siyasal sistemin sürekliliğinden yana olan ordu ve medyanın Refahyol koalisyonunu yıpratma girişimlerini teşvik eden temel etkenin RP mensuplarının laiklik ile örtüşmeyen faaliyetleri olduğu ileri sürülebilir. Bu süreçte ülke içinde ve dışında cumhuriyetin temel değerleri ve Batılılaşma ile bağdaşmayan olayların (Susurluk skandalı, Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine iftar yemeği, Kudüs etkinliği, Taksim'e cami projesi, Aczimendi tarikatının eylemleri, muhafazakâr Anadolu sermayesinin güçlenmesi, Müslüman ülkelerle iş birliğinin geliştirilmesi vb.) vuku bulması ve bunların medyanın gündemini meşgul etmesi Refahyol koalisyonunun meşruiyetini sorgulamayı beraberinde getirmiştir. 28 Şubat sürecinde “İslâm”, “Müslüman” kavramının yerine yoğunlukla “şeriat” ve “şeriatçı”, “irticacı” kavramlarının kullanılmış olması Türk siyasal hayatında daha önce pek tartışılmamış konuları gündeme getirmiştir. Son kertede ekonomik ilişkilerden bağımsız düşünülemez 28 Şubat sürecini şeriat sisteminden yana olmayanların (laikler) şeriat yanlısı olanları (siyasal İslâmcıları) bastırma ya da pasifize etme hareketi ve kurgusu olarak okumak mümkündür.

Kaynakça

- Akpınar, H. (2001). *28 Şubat postmodern darbenin öyküsü*. Ümit Yayıncılık.
- Akşener, M. (2012). 28 Şubat'ta orduyu İstanbul dükalığı tetikledi. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat süreklilik ve kopuş cilt 1: Ne Oldu?* (s. 127-149) içinde. Pınar Yayınları.
- Aljazeera TURK (2013, Aralık 27). Kronoloji: 28 Şubat'a giden yol. <https://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-28-subata-giden-yol>
- Anadolu Ajansı (2012, Nisan 16). Aczimendilerden 28 Şubat eylemi. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/aczimendilerden-28-subat-eylemi/372924>
- Anayasa Mahkemesi (1998). Anayasa Mahkemesi kararı. <https://siyasipartikararlar.anayasa.gov.tr/SP/1998/1/1>
- Arpacı, I. ve Baharççek, A. (2017). Milli Görüş partilerinin programlarının dış politika analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(İktisat Özel Sayısı), 115-126.
- Aydın, M. (2012). Darbecilikte son perde: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat cilt III ne değişti?* (s. 57-75) içinde. Pınar Yayınları.
- Bakan, S. ve Çimen, H. (2018). Türk siyasi değişiminde Anadolu burjuvazisi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(2), 32-58.
- Balcı, M. (2012). 28 Şubat daha çok ekonomik baskı yoluyla halkın ve iktidarın sindirildiği bir darbe sürecidir. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat cilt 2* (s. 45-61) içinde. Pınar Yayınları.
- Baltacı, A. Y. (2023, Kasım 3). Türkiye'de siyaset-mafya-devlet ilişkilerinin sembolü olan Susurluk kazası 27 sene önce bugün yaşandı. <https://onedio.com/haber/turkiye-de-siyaset-mafya-devlet-iliskilerinin-sembolu-olan-susurluk-kazasi-27-sene-once-bugun-yasandi-1182929>
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat bir müdahalenin güncesi*. İletişim Yayınları.
- BBC News Türkçe (2017, Aralık 21). 28 Şubat sürecinde neler yaşandı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42439633>
- BBC News Türkçe (2022, Kasım 3). Abdullah Çatlı: Susurluk skandalı nedir, 3 Kasım 1996'daki trafik kazasının ardından neler yaşandı?. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57230730>
- Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012). *Son darbe 28 Şubat*. Doğan Kitap Yayınevi.
- Bolat, Ö. (1996). Başbakan Necmettin Erbakan'ın Doğu Asya gezisi ve MÜSİAD'ın Bosna-Hersek gezisi raporu. https://www.musiad.org.tr/uploads/yayinlar/arastirma-raporlari/pdf/dogu_asya_ve_bosna_hersek_gezi_raporu.pdf
- Bostancı, N. (2012). Tarihi arka planıyla 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu 28 Şubat süreklilik ve kopuş cilt 3 ne değişti?* (s. 77-89) içinde. Pınar Yayınları.
- Bozkır, V. (2002, Nisan 3). Türkiye ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik süreci. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-birligi-ne-tam-uyelik-sureci.tr.mfa#>
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat sonrası İslâmî elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1(2), 166-187.
- Cömert, Y. Z. (2008, Ocak 28). Neydi o sürekli aydınlık için bir dakika karanlık?. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusuf-ziya-comert/neydi-o-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik-9051>
- Cumhuriyet (2011, Şubat 28). '28 Şubat'ın üzerinden 14 yıl geçti. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/28-subatin-ustunden-14-yil-gecti-225858>
- Cumhuriyet (2021, Ağustos 19). 28 Şubat nedir? 28 Şubat sürecinde ne olmuştu? <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/28-subat-nedir-28-subat-surecinde-ne-olmustu-1861827>
- Çelik, H. (2017). Darbelerin dünyanın değişik ülkelerindeki gelişme süreci ve kronolojisi. H. Çomak, ve N. Sağiroğlu (Ed.), *Türk siyasal hayatında hukuk devletinin kurumlarına ve anayasal sisteme yönelik girişimler* (s. 39-56) içinde. Beta Yayıncılık.

- Işık, M. (2023a). *Türk siyasal hayatında 28 Şubat süreci: Kavramlar, olaylar, aktörler*. Özgür Yayınları.
- Işık, M. (2023b). 28 Şubat sürecinin ekonomik ve siyasi arka planı üzerine notlar. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 25(44), 364-377.
- Işık, M. (2023c). *Dünyada ve Türkiye’de muhafazakârlık*. Astana Yayınları.
- Işık, M. (2023d). *1980 sonrası dönemde Türkiye’de muhafazakâr düşüncenin evrimi (1980-2001)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi.
- İhtiyaroğlu, U. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin siyasi partilerin kapatılmasına ilişkin yaklaşımı ve Refah Partisi kapatma kararı özelinde din ve vicdan hürriyeti. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(1), 331-363.
- İnce, E. (2014, Aralık 15). Faksyla yayılan çağrı: sürekli aydınlık için bir dakika karanlık. <https://bianet.org/haber/faksla-yayilan-cagri-surekli-aydinlik-icin-bir-dakika-karanlik-160561>
- Karabulut, R. (2017). Günümüz dünyasından D-8’e yeniden bir bakış. *Turkish Studies*, 12(8), 417-434.
- Karahan, H. ve Karagöl, E. T. (2014). Post-Modern ekonomik darbe girişimleri: Gezi ve 17 Aralık süreci. *SETA PERSPEKTİF*, 26.
- Karlık, S. R. ve Tosun, Ö. (2000). Helsinki Zirvesi sonrasında Türkiye’nin AB’ne tam üyeliği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 205-222.
- Kaya, Ö. (2021). Taksim meydanına cami: ‘Bölgeye İslâmî mühür’. <https://tarihdergi.com/taksim-meydanina-cami-bolgeye-islami-muhur/>
- Kazan, Ş. (2014). *28 Şubat: Postmodern bir darbenin anatomisi*. MGV Yayınları.
- Kızıltoprak, S. (2021, Mayıs 28). İstanbul’un 160 yıllık hayali Taksim Camii. (Haber: İsa Tatlıcan). *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/gundem/2021/05/28/istanbulun-160-yillik-hayali-taksim-camii>
- Likoğlu, H. (2023, Mart 29). “İrtica PKK’dan daha büyük bir tehlikedir”. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/huseyin-likoglu/irtica-pkkdan-daha-buyuk-bir-tehlikedir-4518951>
- Menek, A. (2016). 28 Şubat: Postmodern darbe. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 2, 138-149.
- Milliyet (1997a, Ocak 11). Tartışılan iftar yemeği. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/tartisilan-iftar-yemegi-5389678>
- Milliyet (1997b, Aralık 25). Erbakan’ın iftar savunması gündemde. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erbakanin-iftar-savunmasi-gundemde-5368272> adresinden 03.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Milliyet (1997c, Şubat 17). Kazan’a istifa çağrısı. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kazana-istifa-cagrisi-5387215>
- Milliyet (1997d, Ocak 8). Resmen Demokrat Türkiye Partisi. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/resmen-demokrat-turkiye-partisi-5389888>
- Milliyet (1998, Şubat 23). Demokrasiyi yıkacaklardı. <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/demokrasiyi-yikacaklardi-5361061>
- Miş, N. (2021, Mart 2). 28 Şubat destekçileri bugün neredeler? <https://www.setav.org/28-subat-destekcileri-bugun-neredeler/>
- NTV (2012, Nisan 16). Aczimendilerden 28 Şubat eylemi. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/aczimendilerden-28-subat-eylemi,V0Ij4p45N0aEZtItop2Tvg>
- Özdemir, T. E. (2019, Şubat 28). Müslüm Gündüz’den 28 Şubat açıklaması: Biz, FETÖ gibi hainlik yapmadık. *Yeni Şafak*. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/muslum-gunduzden-28-subat-aciklamasi-biz-feto-gibi-hainlik-yapmadik-635189.html>

- Özer, A. K. (2007). 28 Şubat yahut devlet neyin muhafızdır?. *Anlayış*, 45, 56-57.
- Özgan, A. (2008). *28 Şubat sürecinin siyasal açıdan neden ve sonuçları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi.
- Özipek, B. B. (2018). 28 Şubat ve İslâmcılar. T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye siyasi düşünce İslâmcılık* (s. 640-652) içinde. İletişim Yayınları.
- Özkan, B. (2021, Mayıs 28). Taksim'e yapılacak ve bugün açılacak cami birçok yeniliği barındırıyor. *Anadolu Ajansı*. <https://aa.com.tr/tr/turkiye/taksim-yapilan-ve-bugun-acilacak-cami-bircok-yeniligi-barindiriyor/2256717>
- Özkök, E. (2011, Şubat 23). Sahi o gün çadırdan neler olmuştu. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/sahi-o-gun-cadirda-neler-olmustu-17096108>
- Öztürk, U. C. ve Cevher, E. (2015). 10 kaplan gücünde KOBİ'ler mi? Soyu tehlikede işletmeler mi?: Anadolu kaplanlarının dünü ve bugünü. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi*, 3(2), 190-202.
- Polat, F. (2012, Şubat 29). 'Demokrasiye balans ayarı yaptık'. *Evrensel*. <https://www.evrensel.net/haber/24118/demokrasiye-balans-ayari-yaptik>
- Resmi Gazete (1998, Şubat 22). Anayasa Mahkemesi kararları. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf>
- Sabah (1997, Ocak 03). Refahiyol Hükümeti için kritik günler. <https://arsiv.sabah.com.tr/1997/01/03/f07.html>
- Sabah (2011, Şubat 26). 28 Şubat. <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/28-subat,YIRCPfKuyU-rLDjXe9mK9g>
- Sabah (2023, Şubat 27). Türkiye tarihinin kara lekesi 28 Şubat! Demokrasiye 'balans ayarı'nın üzerinden 26 yıl geçti. <https://www.sabah.com.tr/galeri/gundem/turkiye-tarihinin-kara-lekesi-28-subat-demokrasiye-balans-ayarinin-uzerinden-26-yil-gecti>
- Saral, T. (2000). Helsinki kararı ve AB yolunda yöntem. *Mevzuat Dergisi*, 3(5). <https://www.mevzuatdergisi.com/2000/01a/01.htm>
- Sezer Şanlı, A. (2022). Bir yurttaş protestosu olarak sürekli aydınlık için bir dakika karanlık eylemleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 48, 23-45.
- Tatlıyer, M. (2018). 28 Şubat ekonomisi: Kamunun yağmalanması ve Erbakan'ın iktisat politikası. *Ülkede Ahval*.
- Tosun, M. (2022, Mart 1). 28 Şubat 'Postmodern darbe'sinin üzerinden 25 yıl geçti. <https://www.aa.com.tr/tr/28-subat/28-subat-postmodern-darbesinin-uzerinden-25-yil-gecti/2516611>
- TRT Haber (2023, Şubat 28). Demokrasiye vurulan darbe: 28 Şubat. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasiye-vurulan-darbe-28-subat-749435.html>
- Turan, O. (2012, Şubat 28). Askerin gazına gelip istifa ettik. *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/yazidizileri/askerin-gazina-gelip-istifa-ettik-369827>
- Türk Dil Kurumu (2023). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?q=darbe&aranan=>
- Türkiye Büyük Millet Meclisi [TBMM] (2012). Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutlarıyla araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması raporu, Cilt II, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/bitstream/handle/11543/2782/ss376_c2.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2022). Gelişen sekiz ülke (D-8) teşkilatı. <https://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-d-8.tr.mfa>
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (t.y.). Gelişen sekiz ülke (D-8). <https://disiliskiler.ktb.gov.tr/TR-132159/gelisen-sekiz-ulke-d-8.html>

- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). İnsan hakları bağlamında 28 Şubat darbesi raporu. https://tihek.gov.tr/upload/file_editor/2022/02/1646061729.pdf
- Ünay, S. (2018). "Postmodern" darbenin politik ekonomisi. *Kriter*, 2(1). <https://kriterdergi.com/dosya-28-subat-darbesi/postmodern-darbenin-politik-ekonomisi>
- Ünlü, F. (2016, Şubat 28). 28 Şubat'tan bir casusluk öyküsü. *Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/ferhat-unlu/2016/02/28/28-subattan-bir-casusluk-oykusu>
- Üzümcü, A. (2022). 28 Şubat süreci, e-muhtıra ve 15 Temmuz FETÖ darbe girişiminin ekonomi-politik analizi. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 74-121.
- Vatan (2023, Kasım 9). Aczimendi tarikatı nedir, Aczimendi tarikatı lideri Müslüm Gündüz kimdir? Aczimendiler ne demek? <https://www.gazetevatan.com/gundem/aczmendi-tarikati-nedir-aczmendi-tarikati-lideri-muslum-gunduz-kimdir-aczmendiler-ne-demek-2117751>
- Yeni Akit (2022, Haziran 30). 30 Haziran 1997: ANASOL-D Hükümetinin kurulması. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/30-haziran-1997-anasol-d-hukümetinin-kurulmasi-1669742.html>
- Yeni Şafak (2012, Nisan 13). 28 Şubat'a balans ayarı. <https://www.yenisafak.com/gundem/28-subata-balans-ayari-377753>
- Yılmaz, N. (2012). Bir postmodern darbe portresi: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin yılın sonu: 28 Şubat süreklilik ve kopuş* (s. 211-237) içinde. Pınar Yayınları.
- Yılmaz, Ö. ve Karakaş, G. (2012, Kasım 8). 28 Şubat Darbesi bana karşı yapıldı. *Milliyet*. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/28-subat-darbesi-bana-karsi-yapildi-1623624>
- Yiğit, A., Yiğit, Ö., Göknar, Ş., Tekin, C., Karaman, Y., Daşkın, Y. ve Avcı, M. (2023). 28 Şubat postmodern darbe süreci ve etkilerinin değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(6), 2139-2157.
- Yüksel, E. (2004). *Medya güvenlik kurulu: 28 Şubat sürecinde medya, MGK ve siyaset bağlantısı*. Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (Y. Saner, Çev.). İletişim Yayınları.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Nitel Bir Araştırma Deseni Olarak Etnografi: Kavramsal Bir Çözümleme
Ethnography as a Qualitative Research Pattern: A Conceptual Analysis

Dr. Erdi DEMİR

Bağımsız Araştırmacı, Antalya, Türkiye

Independent Researcher, Antalya, Türkiye

ORCID: 0000-0003-3227-5984 | Email: edemir.akdeniz@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Demir, E. (2024). Nitel bir araştırma deseni olarak etnografi: kavramsal bir çözümleme. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 63-74.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05/01/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 15/02/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/06/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/ June

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages: 63-74

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erdi DEMİR). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışmanın konusu nitel bir araştırma deseni olan etnografi ile ilgilidir. Alan yazında etnografi olarak kullanılan bu çalışma deseni Türkçe’de “kültür analizi” olarak ifade edilebilmektedir. Bireyler ya da toplumsal grupların kültürlerini inceleyen bu betimsel tür, kültürün insanların toplumsal davranışları üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu çalışmada etnografi araştırma deseni üzerine literatür taramasına dayalı betimsel bir tarama yapılmıştır. Araştırmada etnografinin ne ifade ettiği, nasıl bir araştırma deseni olduğu, etnografik çalışmaların avantaj ve dezavantajlarının neler olabileceği hakkında ayrıntılı bir inceleme yapılarak bilgi verilmiştir. Etnografi, kültür ve toplum çalışmalarında, eğitim bilimleri, sağlık ve klinik çalışmalarında tercih edilen bir araştırma desendir. Etnografi yorumlayıcı paradigmaya dayalı olmakla birlikte anlama, yorumlama, öğrenme ve keşfetme amaçlarını taşımaktadır. Bu bakımdan etnografik çalışmalar, bir topluluk ya da kültüre dair sosyal anlamlar, kültürel ilişkiler ve yaşam tarzının anlaşılması ve yorumlanmasında tercih edilebilmektedir. Çalışmada etnografi, bir veri toplama yöntemi ya da aracı değil, bir araştırma deseni olarak sunulmuştur. İnsan topluluklarına ait kültürü betimlemeyi amaçlayan bu araştırma deseninin tarihsel kökeni kültürel antropolojiye dayanmaktadır. Etnografik çalışmalar ötekileştirilen ve yabancılaştırılan bazı sosyal grupların keşfedilmeyen yönlerini ortaya çıkarabilmekte, alan yazına yeni, çeşitli ve farklı bulgular yansıtılabilmektedir. Bu çalışmada etnografinin kavramsal, uygulama yönleri hakkında bilgiler verilerek alan yazına destek ve katkı sunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etnografi, kültür analizi, nitel desen, katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme.

Abstract

This study’s subject is ethnography, a qualitative research pattern. This study pattern, used as ethnography in the field literature, can be expressed as “cultural analysis” in Turkish. This descriptive genre, which examines the cultures of individuals or social groups, focuses on the impact of culture on people's social behavior. This study conducted a descriptive survey based on a literature review of ethnographic research patterns. The research provided information by examining what ethnography means, what kind of research pattern it is, and what the advantages and disadvantages of ethnographic studies may be. Ethnography is a preferred research pattern in culture and society studies, educational sciences, health, and clinical studies. Ethnography is based on the interpretive paradigm but carries the purposes of understanding, interpretation, learning, and discovery. In this regard, ethnographic studies may be preferred in understanding and interpreting a community's social meanings, cultural relations, and lifestyle. In the study, ethnography is presented not as a data collection method or tool but as a research pattern. Ethnographic studies may include methods of participatory observation, in-depth interviews, and life history (testimony).

Keywords: Ethnography, cultural analysis, qualitative pattern, participatory observation, deep interview.

Giriş

Etnografi, nitel sosyal çalışmalarda tercih edilebilen nitel bir araştırma desendir. Uzun süredir üzerinde tartışmalar bulunan bu kavramın anlamı ve uygulaması hakkında kültürel antropologlar ve toplumbilimciler arasında görüş farklılıkları söz konusudur. Latince'deki etno yani insan kelimesi ile grafi kelimelerinden türemiş olan etnografi kavramı, insan betimleme sanatı olarak ifade edilebilir (Güllüpinar ve Özkan, 2021, s. 13). Etnografi, birey ya da grupların yaşam tarzını, değer, norm ve kültürünü incelemekte, kültürün birey ya da toplulukların toplumsal davranışları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Günbayı ve Sorm, 2018, s. 64).

Bu incelemede yorumlayıcı paradigmaya dayalı olan nitel araştırma desenlerinden etnografi hakkında betimsel bir analiz yapılarak doyurucu bilgi verilmesi planlanmıştır. Alan yazında bu araştırma desenine ilişkin kavramsal ve teorik açıdan nicel bağlamda fazla çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle alan yazına bağlı betimsel incelemede etnografinin özellikleri, ne tür bilimsel çalışmalarda kullanılabilirliği, çeşitleri ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır. Etnografi çalışmalarındaki amaç bir grubun ya da bireylerin yaşamlarını, sosyal alışkanlıklarını, tutum ve değerlerini anlamak ve yorumlamak olduğundan bu desen klinik çalışmalarında, sosyal çalışmalarda ve antropolojik çalışmalarda tercih edilebilmektedir (Schensul ve LeCompte 1999, s. 16; Akın, 2020, s. 144).

Farklı ve çeşitli özelliklere sahip etnografi araştırma deseni farklı disiplinlerde kullanılabilir. Öyle ki Weppner (1977) etnografik çalışma desenlerine farklı bir bakış açısı sunmuştur. Suç sosyolojisi kapsamında sokaklarda yasadışı uyuşturucu satımını ve uyuşturucu madde satan bireyleri konu alan araştırmacı, geleneksel antropoloji etnografisi çalışmalarına sokak ya da kent etnografisi çalışmasını kazandırmıştır. Bunun yanında sağlık çalışanları üzerine akademik çalışma yapan başka bir araştırmacı da etnohemşirelik kavramını geliştirmiştir (Berg, 2001, s. 133). Hemşirelerin doğal yaşamlarını ve keşfedilmemiş yönlerine odaklanan çalışmada, veri toplayabilmek için hemşirelerin aile yaşamları, sosyal ilişkiler ağı ve kişisel ilişkileri incelenmiştir. Gözlem ve görüşme gibi veri toplama yöntemlerini kullanan araştırmacı, elde ettiği verilerini betimleyerek yorumlamıştır (Leininger, 1985, s. 33). Araştırmacılar tarafından çalışma konusuyla ilgili olarak farklı etnografi (kültür analizi) çalışmaları isimleri üretilmiş olmasına karşın, etnografik çalışmanın özünde katılım ve gözlem bulunmaktadır. Etnografi betimsel bir tür olarak insanların paylaştıkları anlam dünyası, değer ve sembollere odaklanmakta, değişen ve dönüşen ilişkilerin bağlamını ortaya koyarak sosyal gerçekliğe ulaşmayı amaçlamaktadır (Günbayı, 2020, s. 45). Netice itibarıyla etnografi, kültürü betimleme çalışmasıdır. Bu betimleme çalışmasının en önemli unsuru bir başkasının doğal yaşamını anlamak, görmek ve gözlemlemekle mümkün olabilmektedir. (Spradley, 1979, s. 3; Zigarmi ve Zigarmi, 1980, s. 291).

Etnografik çalışmalarda incelenmesi tasarlanan grup geniş ölçekli bir sosyal grup olabileceği gibi birkaç kişiden oluşan mesleki ve iş grupları da olabilir. Öğretmenler grubu, sağlık çalışanları, belediye işçileri, inanç grupları, etnik unsurlar, sığınmacılar, mülteciler, işgücü piyasasında sosyal güvencesiz çalışan kadınlar etnografik çalışmaların konusu olabilmektedir. Creswell (2007, s. 68) etnografik çalışmalar nitel bir araştırma desenine dayanmakta olup; toplulukların dil, inanç, semboller, davranışlar, gelenekler, yaşam tarzı gibi değerlerini inceleyebilmektedir. Bu inceleme süreci bizzat alan araştırmasıyla incelenmesi planlanan sosyal grubun gündelik yaşamlarına, mesleki faaliyetlerine, ibadetlerine, eğlence kültürüne ve hatta sofralarına dahil olmak suretiyle anlaşılabilen ve yorumlanabilmektedir. Günbayı ve Sorm (2018, s. 64) etnografik araştırmacının tıpkı bir doğa bilimci gibi hassas ve önyargısız bir şekilde hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir. Kültürün insanların davranışları ve yaşam tarzı üzerindeki etkisini inceleyen etnografik araştırma deseni çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Gün yüzüne çıkarılmamış algılar, deneyimler, inanç ve davranış kalıpları bu araştırma desenleriyle anlaşılabilen ve öğrenilebilmektedir. Etnografi hermenötik ilgiye dayalı yorumlayıcı paradigmaya bağlı nitel bir araştırma stratejisi olduğundan anlama, öğrenme, betimleme ve yorumlamaya dayalı bir tekniktir.

1. Yöntem

Mevcut çalışma literatür taramasına dayalı betimsel bir çalışmadır. Literatür taramasıyla bu konu hakkında daha önce yapılmış olan çalışmalar toptancı bir şekilde sistematik olarak toplanmıştır. Literatür taramasında, toplanan çalışmalar bütüncül bir bakış açısıyla sentezlenerek betimlenerek yorumlanabilmektedir (Cooper, 1998, s. 3; Günbayı, 2014, s. 59). Bu çalışmadaki amaç etnografinin anlam ve içeriğini tanımlamak, etnografinin çeşitleri, özellikleri ve nasıl uygulandığı hakkında bilgi verebilmektir. Bu itibarla çalışmada etnografinin karakteristikleri, artı ve eksilerinin neler olduğu tartışılarak konuya bütüncül ve kapsamlı bir bakış açısı geliştirmek hedeflenmiştir. Buradan hareketle çalışmada;

1-etnografi nedir?

2-etnografik araştırma deseni ne demektir?

3-etnografik çalışmanın çeşitleri nelerdir?

4-etnografik araştırma süreci nasıl uygulanmaktadır?

5-etnografik araştırmanın artı ve eksiler nelerdir?

6-etnografik çalışmalarda araştırmacının rolü nasıl olmalıdır? Sorularına cevap aranmaktadır. Bu yönleriyle alan yazında düşünsel, kavramsal ve içerik olarak zengin verilerin sunulması ve paylaşılması düşünülmektedir.

2. Etnografi Nedir?

Etnografi kavram olarak insan betimleme bilimi ya da sanatı şeklinde tarif edilebilmektedir. Antropoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin birçok disiplinde tercih edilen bu nitel araştırma deseni yorumlayıcı paradigmaya dayalı bir yaklaşımdır (Schensul ve LeCompte, 1999, s. 17). Toplumsal hayat, ilişki ve düşünce biçimleri, davranışlar, eğilimler, inanç, politik görüş, eğlenme ve müzik kültürü ve yemek yeme sanatı gibi birçok alanı kapsayan bu araştırma deseni sosyal bilimlerin temelini oluşturabilmektedir. Etnografi araştırmaları, bir topluluk ya da kültüre dair sosyal anlamlar, kültürel ilişkiler ve yaşam tarzının anlaşılması ve yorumlanması için uygulanabilmektedir (Brewer, 2000, s. 10; Akçaoğlu, 2022, s. 417).

Literatürde etnografi olarak kullanılan bu kavram Türkiye’de akademik alanda üretilen çalışmalarda “kültür analizi” biçiminde de ifade edilebilmektedir (Akcan, 2016). Etnografi bir araştırma deseni olduğu kadar araştırmacılara özgün bir çalışma stratejisi sunabilmektedir. Etnografi insanın eylemleri, yaşam dünyası, aile, anlamlar dünyası, gözlemlenebilen davranışları ile ilgilenmektedir (Demir, 2023, s. 89). Bu sosyal yaşamın doğası, içeriğin anlamı ayrıntılarda saklıdır. Kültürün özünün kavranabilmesi ise gündelik yaşamın ayrıntılarıyla tüm boyutlarıyla gözlemlenebilmesi ile mümkündür. Etnografik araştırma deseni içinde derinlemesine görüşme, katılımlı gözlem, gözlem, bireysel görüşme, doğal konuşma dilinin söylem analizi gibi veri toplama tekniklerini barındırabilmektedir (Gobo ve Marciniak, 2016, s. 104).

Etnografi çalışmaları iki şekilde gelişmiştir. Birincisi XX. yüzyıl başlarında geleneksel kültürel antropoloji alanında İngiltere’de Boas, Radcliffe (1881-1955) ve Malinowski (1884-1942) gibi araştırmacıların çalışmalarıyla gelişme kaydetmiştir. Boas’ın endüstri öncesi ulusal Britanya aile ve kültür yapısını anlama ve öğrenme çabasıyla kurguladığı çalışma bu bağlamda değerlidir. Aynı şekilde Radcliffe toplumların doğal bilimi olarak değerlendirdiği etnografiyi, “gözlemlenebilen toplumsal gerçeklikler” olarak değerlendirmiştir (Gobo, 2008, s. 8). Malinowski, sistematik biçimde etnografik metodolojiyi kullanan sosyal araştırmacıdır. Polonya asıllı araştırmacı, 1914 senesinde İngiltere’den ayrılarak Yeni Gine ve Kuzey Batı Melanizya Bölgesi’ne gitmiştir. 4 yıl boyunca araştırmalarını sürdüren Malinowski, Papua’da ilkel kabilelerle görüşmüş, Motuan dilini öğrenmiş ve araştırmaları için Trobriand Adası’na gitmiştir. Trobriand Adası’na geçen araştırmacı, yerli halkın Kiriwinian dilini öğrenmiş, doğrudan katılımlı gözlemlerde bulunmuş, köy hayatının ve gündelik yaşamın merkezine dâhil olmuştur (Murdock, 1943, s. 441). Bu bağlamda düşünülmesi gereken husus araştırmacıların incelediği birey, grup, olgu veya kültürün içine dahil olması, gözlem yapabilmesi ve aktif katılımıdır. Ayrıca araştırmacıların bir çeşit yaşayarak öğrenme stratejisi geliştirdiği söylenebilir. Araştırmacılar, içlerine dahil oldukları sosyal gruplarda insanların işlerini

hangi aletlerle yaptıkları, nasıl konuştukları, ne tükettikleri ve nasıl davrandıklarını gözlem yaparak ortaya çıkarmışlardır.

İkinci etnografik yaklaşım ise 1930'lu yıllarda itibaren sosyolojik bir bakış açısıyla biçimlenen bir karaktere sahiptir. İkinci etnografi deseni Amerikalı sosyal araştırmacılar tarafından daha çok yasadışı uyuşturucu satan kimseler, suçlular, hayat kadınları, Polonyalı sığınmacılar ve toplumsal yaşamdan genellikle dışlanmış sosyal grupları incelemek ve anlayabilmek için geliştirilmiştir (Atkinson, 2014, s. 3). Esasen her iki ekolün ortak yönü kültürel betimleme olduğu söylenebilir. Britanya kökenli sosyal antropologlar endüstri öncesi Britanya toplumu, aile ve kültürel değerleriyle ilgilenirken Şikago Okulu olarak tabir edilen Amerikalı etnografik araştırmacıları ise marjinal, dışlanan ve toplumsal yaşamın ötekisi konumunda bulunan kimselerin yaşamlarını keşfetmeye çalışmışlardır. Gobo (2008 s. 2) etnografinin yüz yıldan daha fazla bir tarihe sahip olduğunu belirtmiş, esasen bu çalışma disiplininin Batı dünyasının diğer yani Batılı olmayan kültürel formları ve toplumları öğrenme, anlama ve keşfetme çabalarından ileri geldiğini belirtmiştir. Alt dallara ayrılan etnografik çalışma deseninin kısımları; yapısal işlevselcilik, kültürel ve bilişsel antropoloji, kültürel çalışmalar, eleştirel teori, kültürel çalışmalar, feminist çalışmalar olarak ifade edilebilir (Atkinson ve Hammersley, 1994, s. 249).

2.1. Etnografik Araştırma Deseni

Etnografik çalışma, kültürel, dinsel ya da etnik grupların kültürlerini, sanat anlayışlarını, inançlarını, aile yapıları ve iktisadi faaliyetlerini anlama, öğrenme ve yorumlama stratejisidir. Her şeyden önce etnografik araştırma, bir araştırma yöntemi değil, nitel bir araştırma desendir. Etnografik araştırma deseninde toplumsal gerçeklik dış dünyada bir mekanik ya da araçta değil, bireylerin ya da toplumların zihin dünyalarında, elbiselerinde, inançlarında, geleneklerindedir (Demir, 2023, s. 91). Dolayısıyla etnografik çalışma deseninde amaç bireyleri ya da toplumları doğal ve gerçek yönleriyle betimlemek ve yorumlayabilmektir (Demir, 2024, s. 317).

Önyargı, kesin ve net kavramlardan kaçınan etnografi araştırma deseni, sistematik ve bütüncül bir portre ortaya koyulmasını hedeflemektedir. Öyle ki bu desende insanların bir davranışı niçin yaptıkları? Bu davranışın ya da eğilimin sebepleri keşfedilmeye çalışılmaktadır (Schensul ve LeCompte, 1999, s. 15). Alan araştırmalarında gözlem, katılımlı gözlem, görüşme ve odak grup görüşmeleri gibi veri toplama yöntemlerinin kullanılabilirdiği bu desende araştırmacının, saha notlarını duyarlılıkla alması, duydukları ve gördüklerini not etmesi zengin veri setinin oluşmasını sağlayabilmektedir.

Burges'e (1991, s. 43) göre etnografik desen, görüşmeler ve görüşme süreci boyunca devam eden bir araştırma sürecini yansıtmaktadır. Etnografik araştırma yaklaşımında, araştırmacı ve araştırılan grup, nesne ya da durumla ilgili ilişkiler setinin incelenmesi ve anlaşılması önemlidir. Etnografik çalışma deseni, belirli bir sosyal gruba ilgili onların kültürlerini analiz etme ve anlaşılmayı öngördüğünden o kültüre ait çıkarımlar sağlayabilmeye olanak tanımaktadır. Gobo ve Marciniak (2016, s. 105) etnografik çalışma stratejisinin üç kısımdan oluştuğunu belirtmiştir. Bunlar katılımlı gözlem, alan çalışması ve durum çalışmasıdır. Çünkü durum çalışması da etnografik bir çalışmadır. Araştırmacının bir olgu ya da durum karşısında o duruma ilişkin algı, düşüncelerin incelenmesi yorumlamaya ve betimlemeye dayalıdır. Aynı şekilde katılımlı gözlem bir grubun yaşam deseninin anlaşılması, sürecin içinde yaşayarak öğrenmeyi etkili kılması açısından işlevsel bir veri toplama yöntemidir. Alan araştırmasının doğası esnek ve çeşitli veri toplama araçlarının kullanılmasını sağlayabilmektedir. Etnografik çalışma deseninde aslında anahtar kelimesi dinleme, gözlem, anlam ve keşfetmedir (Hammersley, 2005, s. 4). Araştırmacı bu araştırma deseni kapsamında görüşmeci gruba sorular sorabilir, görüşmecilerin tepkilerini, mimiklerini gözlemleyebilir. Görüşmecilerin ses tonlarını, ses kayıtlarını, görsel videolarını ve cevaplarını dinleyebilir.

Etnografik araştırma deseninde iki strateji uygulanabilmektedir. Bunlar katılımsız gözlem diğeri katılımlı gözlemdir. Katılımsız gözlem yönteminde incelenen grup ya kültürle doğrudan temas ve katılım olmadığı için etkileşim de yoktur. Bu tür çalışmalar sembolik olarak yapılan uygulamalardır. Katılımlı gözlem yönteminde araştırmacı grupların sosyal, ekonomik faaliyetlerine katılım sağlayabilmekte, grup üyelerinin davranış, artifak ve sosyal kurumlarını gözlemleyebilmektedir (Gobo, 2008, s. 5). Katılımlı gözlem, doğal yaşam alanında uzun süren araştırmalar olduğu gibi sosyal bir aktör olarak görüşmeci gruba etkileşim sağlayabilmektedir. Bu

doğrultuda araştırmacı inceleme yaptığı grubun sosyal davranışlarını anlama, betimleme ve yorumla olanağına sahip olabilmektedir.

2.2. Etnografik Araştırma Türleri

Etnografik araştırma deseninde farklı inceleme alanı ve çeşitleri bulunmaktadır. Yaşam tarihi, otoetnografi, feminist etnografi, etnografik roman, görsel etnografi ve sağlık etnografisi bu türlerden sadece bazılarıdır (Denzin, 1989). Berg (2001, s. 135) etnografik çalışmaları makroetnografi ve mikroetnografi şeklinde iki kısımda incelemiştir. Makroetnografi toplumsal grupları geniş ölçüde ve kapsayıcı olarak betimlemek ve anlamak için tercih edilirken mikroetnografi ise grupların belirli ve daha dar yönlerini odaklanmaktadır. Her iki etnografi türü de yüz yüze iletişim ve etkileşimi temel alarak grupların ya da kurumların sosyal yönlerini inceleyebilmektedir.

Geleneksel Etnografi	Katılımcı, Eleştirel Etnografi
Bu etnografi türünde nedir sorusunun cevabı aranmaktadır.	Neler olabilir sorusunun cevabı açığa çıkartılmaya çalışılmaktadır.
Amaç, artifaklar, etkileşim süreci ve kültürü betimlemektir.	Amaç, güç ilişkilerini, etkilerini ve eşitsizlikleri belirlemek ve tanımlamaktır.
İnceleme konusuna ve araştırmaya katkı sağlayabilmektedir.	Özgürleştirici bir bilgiye ve sosyal adalete odaklanmaktadır.
Etnografik araştırmacı, katılımcı gözlemci konumundadır.	Etnografik araştırmacı aktivist, danışman ve propagandacı olabilir.
Sosyal mekanizmayı ve süreci derinlemesine anlamayı hedefler, fenomenin bağlamı ile ilgilenir.	Sosyal kurumlar ve sosyal pratiklerin ilgi çekici yönlerine odaklanır.

Şekil 1. Etnografi Türleri

Creswell (2007) birden çok etnografi türünün bulunduğunu fakat etnografik çalışmaları genel olarak iki şekilde toplanabileceğini belirtmektedir. Öyle ki ilki realist etnografi ikincisi ise eleştirel etnografidir. Realist etnografi kültürel antropolojistler tarafından geleneksel yaklaşımın bakış açısıyla kurgulanmıştır. Realist etnografide araştırmacı bireysel çalışmalara yönelmekte tıpkı üçüncü bir şahıs gibi olgu, durum ya da olayları olduğu gibi raporlayabilmektedir. Gerçekliği doğrudan yansıtmayı amaçlayan bu yaklaşım kişisel önyargılar, politik hedefler ve yargılamadan bağımsızdır. Gündelik hayatın küçük ayrıntılarına kadar odaklanan bu prensip, kültürel betimlemeler ve analizler için kullanılabilir. Örneğin, aile, kurum, sosyal iletişim, iş hayatı, sosyal iletişim ağı, toplumsal sınıf kavramları bu çalışmaya konu olabilmektedir (Creswell, 2007, s. 69). Diğer etnografi türü ise eleştirel etnografidir. Bir tür savunma mekanizması olan eleştirel etnografi, iktidar ilişkileri, güç, toplumsal cinsiyet, hiyerarşi, toplumsal eşitsizlik, imtiyaz ve ayrımcılık gibi konuları içerebilir. Politik eksenli eleştirel etnografik çalışmalar dışlanan ve ötekileştirilen toplumsal gruplar, dinsel gruplar, sığınmacılar ve mültecilerin durumları, sosyal ve kültürel pratikleriyle ilgilenebilmektedir (Brewer, 2000, s. 19). Etnografik çalışma türleri üzerine farklı bakış açıları ve sınıflandırmalar söz konusudur. Gobo ve Marciniak'ın (2016, s. 112) sınıflandırması aşağıdaki tabloda paylaşılmıştır.

2.3. Etnografik Araştırma Süreci

Etnografik araştırmacı sürecinin kesin ve tek bir seçeneği bulunmamaktadır. Hermenötik ilgiye dayalı etnografik süreç çok boyutlu veri toplamayı, anlayabilmeyi, öğrenmeyi ve betimlemeyi kapsayabilmektedir. İncelenen olgu ya da kültürle ilgi çok boyutlu ve derin veriler toplanabilmesi için araştırmacının bahse konu kültürün içinde dahil olması, gözlem, görüşme yapması hatta grup üyeleriyle bir süre birlikte yaşaması gerekebilmektedir (Schensul ve LeCompte, 1999, s. 18).

Wolcott (1999) etnografik araştırma sürecinin araştırmanın sorunu, hedefi, amaç ve beklentilerine göre şekillenebileceğini belirtmektedir. Öncelikle araştırmanın konusu bir kültür analizi ya da kültürü meydana getiren maddi ve manevi unsurlarla ilgili midir sorusunun sorulması önemlidir. Araştırma sürecinde etnografik çalışma deseninin araştırma problemi ile uyumlu olup olmadığının belirlenmesi çalışmanın iç tutarlılığı bakımından önemlidir. Çalışmada etnografik desen tercih edilecekse incelenmesi gereken grup ya da bireylerin tam olarak kimler ve hangi yönlerinin çalışılacağı ya da tespit edileceği planlanmalıdır. Örneğin din, gelenek, inanç, mesleki faaliyetler,

evlilik, aile, çalışma kültürü, siyasal eğilim, boş zaman aktiviteleri etnografik alımlara konu olabilmektedir (Atkinson, 2014, s. 10). Araştırma sürecinde düşünülmesi gereken husus, çalışılması planlanan grubun hangi yönlerinin nasıl çalışılabileceği sorusudur. Derinlemesine görüşme, odak grubu görüşmesi, söylem analizi, katılımlı gözlem ve bunun yanında doküman incelemesi gibi veri toplama yöntemleri kullanılarak çok yönlü ve zengin veri seti oluşturulabilir. Gobo (2008, s. 23) etnografik araştırma sürecinin bilişsel bir karakteri bulunduğunu belirterek;

1-dinleme

2-soru sorma

3-gözlemle

4-okuma

5-verilerin dökümünü sağlama

6-yansıtma ve raporlamadır şeklinde aşamalardan oluşabileceğini ifade etmiştir. Bu çıkarımın doğru fakat eksik olduğu düşünülmektedir. Nitekim görüşülmesi tasarlanan gruba ulaşılmadan, o grupla tanışmadan, bilimsel çalışmanın amaç ve önemi hakkında gruba bilgi vermeden dinleme yapılması mümkün görünmemektedir. Etnografik çalışmaları diğer araştırma desenlerinden ayıran en önemli karakteristiği de bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Nitekim etnografik çalışmalar, derinlemesine ve ayrıntılı bilimsel çalışmalar olduğundan veri toplama süreci uzun zaman alabilmektedir (Creswell, 2007, s. 71).

Araştırma sürecinde ilk aşama, yüz yüze görüşme yapılması planlanan grupla görüşmek ve onlarla tanışabilmektir. Öyle ki farklı kültür, etnik ve dinsel yapılara sahip olan toplumsal gruplar tanımadıkları ve bilmedikleri kimselere samimi ve dostane şekilde bilgi aktaramamaktadır. Grupla ön görüşme yapılması, ziyaretler gerçekleştirilmesi gerekirse referans yani aracı ya da tanıdık vasıtasıyla grupla etkileşim kurulması oldukça önemlidir. Ön görüşmeler yapıldıktan sonra gönüllülük esasına göre incelenmesi arzulanan gruptan bireylerden randevu talep edilerek görüşme sağlanabilir (Uslu ve Demir, 2023, s. 293). Yüz yüze yapılacak derinlemesine görüşmelerde anahtar kavram ise dinlemektir. Çünkü dinlemek, anlayabilmenin temel koşuludur. Yapılandırılmış, açık uçlu ya da yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan soruları görüşmeci bireylere yönelten araştırmacı, soru sorma ve cevap alma esasına dayalı olarak görüşmecilerin kendilerini ifade etmelerini dinlemeli, gözlemlemeli ve not almalıdır. Yüz yüze görüşmeler esnasında ses kayıt cihazı, görüntü kaydı yapabilecek dijital materyaller görüşmeci bireylerin rızaları doğrultusunda kullanabilmektedir.

Etnografik araştırma sürecinin ikinci aşaması, araştırmaya konu olan toplumsal grup ya da bireylerle yüz yüz derinlemesine görüşme geçektirebilmektir. Görüşmelerde amaç, görüşme yapılan kimselerin belirli bir konuya ilişkin görüşleri, deneyimleri, yaşamışlıkları hakkında bilgi toplayabilmek, bilinmeyen, konuşulmamış ya da fark edilmemiş verileri keşfedebilmektir (Johnson, 2001, s. 104; Ardahanlıoğlu, 2022, ss. 6, 9; Uslu ve Demir, 2023, s. 294). Derinlemesine görüşme, veri toplayabilmek açısından iletişim ve etkileşimin belirleyici olduğu bir veri toplama yöntemidir. Bu sebeple araştırmacının önyargı, yönlendirme ve sübjektif tutum ve davranışlardan kaçınması gerekmektedir. Görüşmelerde temel unsur soru sormak ve cevabı dinlemektir. Araştırmacının görüşmeler esnasında girişken, istekli ve esnek davranması çok boyutlu veri toplanabilmesi yönüyle önemlidir. Nasıl ve ne tarzında soruların üretildiği ve cevap alındığı bu etkileşim sıradan gelişigüzel sohbet etmek ve konuşmaktan farklı bir yapıya sahiptir. Öyle ki görüşmeciye yöneltilen sorular, görüşmenin seyrine göre yer değiştirilebilmesine karşın görüşme tekniğinde sistematik, anlamlı ve iç tutarlılığı bulunan veri ve veri setleri elde edilebilmektedir (Schegloff, 1990, s. 248).

Soru sorma ya da görüşme aşamasından sonra diğer bir aşama gözlemdir. Gözlem yöntemi, etnografik çalışmalarda genellikle katılımlı gözlem şeklinde kullanılabilir. Gözlem, belirli bir nesne, olay ya da bireylerin belirli bir zaman aralığında incelenmesi, takip edilmesidir. Genellikle görüşme yönteminin yetersiz kaldığı ya da görüşme yoluyla toplanan verilere destek olabilmek amacıyla uygulanan bu yöntem, konuşulmayan, ifade edilemeyen tutum, davranış ve eylemlerin anlaşılması ve öğrenilmesinde işlevsel bir karaktere sahiptir (Barker, Flynn ve Pepper, 2002, s. 2314). Gözlem yönteminden bahsedildiğinde genelde insanların aklına sadece tek bir duyu organı kullanılarak yapılan bir veri toplama işlemi gelebilmektedir. Hâlbuki gözlem veri toplama yönteminde tüm duyu organları kullanılabilir, işitsel, görsel her türlü veri gözlemlenebilmekte ve not

edilebilmektedir. Gözlem, sürekli biçimde değil belirli zaman aralıklarında ve çoğunlukla incelenen toplumsal grubun doğal yaşam alanlarında uygulanabilmektedir. Bu bağlamda düşünülmesi gereken husus, gözlemin katılımsız ve katılımlı şekilde uygulanabilirliğidir. Katılımsız gözlem de grubun içine dâhil olmayan araştırmacı, referans ya da farklı bir gözlemcinin izlenimlerinden yararlanabilmektedir. Katılımlı gözlem tekniğinde araştırmacı daha aktif ve girişken bir role sahip olup, incelediği grubun günlük yaşamına, iş hayatına katılabilmektedir (Rosenbaum, 2005, s. 2; Demir, 2023, s. 92).

Görüşme ve gözlem yöntemleri kullanılarak yapılan uygulamalı çalışmalarda toplanan verilerin dökümünün sağlanması, okunması ve sınıflandırılması diğer bir aşama olarak ifade edilebilir. Ses kayıt cihazı kullanılarak yapılan görüşmeler kayda alınabileceği gibi doğrudan not alma şekliyle görüşmelerde veriler toplanabilir. Verilerin okunması aşamasında toplanmış veriler tema, içerik, sayı, tekrarlanan kavram, cümle yapıları ve anlamlarına göre sınıflandırılabilir. Bu yönüyle araştırma yapılan konuyla ilgili bütüncül bir bakış açısı geliştirilebilmektedir. Örnek vermek gerekirse Antalya'da Tahtacılar grubu üzerine kültür ve toplumsal değişim bağlamında bir çalışma yapıldığını varsayalım. Tahtacıların inanç, gelenek, değer ve kimliklerine yönelik görüşme yapan bir araştırmacının farklı konular hakkında yöneltilen soruların cevaplarını, anlamları yorumlaması ve sınıflandırması bu duruma örnek verilebilir.

Bu sınıflandırma yapıldıktan sonra etnografik araştırmanın en önemli aşamalarından birisine geçilmektedir ki bu aşama raporlaştırma ya da sonuç kısmıdır. Raporlaştırma kısmı yazılırken bulguların, çalışmanın temel problemi ya da alt problemlerine cevap verebilmesi sorgulanabilmektedir (Schensul ve LeCompte, 1999, s. 272). Nitekim çalışmanın sayıltılarının ne derece doğrulanabildiği, geçerli mi yoksa yetersiz mi olduğu değerlendirilmelidir. Bu bakımdan araştırmanın raporlaştırma bölümü yazılırken bulguların sonuçları rakamla, sayıyla ya da sözel ifadelerle tekrarlanmamalı, bu konuda yapılmış diğer çalışmalarda nasıl bir sonuca ulaşıldığı ve mevcut araştırmanın sonuçlarının ne anlam ifade ettiği belirtilmelidir. Raporlaştırma kısmı, bulguların yorumlanması ve tartışılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla etnografik çalışmalar uzun bir veri toplama süreci ve veri analiz sürecini içinde barındıran kültür analizi uygulamalarıdır. Etkileşim ve güçlü iletişime dayalı bir araştırma deseni olan etnografi, içerisinde farklı veri toplama araçlarını barındırabilmektedir. Etnografik araştırma sürecinin birden çok yöntemi bulunmaktadır. Görsel materyallerin ya da işitsel materyallerin analiz edilmesi gerekli durumlarda konuyla ilgili arşiv ve resimlerin tasnif edilmesi ve ses kayıtlarının analiz edilmesi gibi farklı süreçler de etnografik araştırma sürecinde ortaya çıkabilmektedir.

2.4. Etnografik Araştırmanın Avantaj ve Dezavantajları

Etnografik araştırmalar bir kültürü anlamaya odaklı olduğundan bu çalışmaların konusu kültürü yayanlar, kültürden etkilenenler ve kültürel grubun mensupları olabilmektedir. Etnografik çalışmalarda söz konusu olan bir grubun kültürüdür. Düşünülmesi gereken husus kültür kavramının kendisidir. Nitekim kültür ölçülemeyecek, sayılamayacak bir unsurdur. Bu yönüyle kültür anlaşılabilir, gözlemlenebilir ve yorumlanabilir bir kavramdır (Demir, 2023, s. 88).

Etnografik çalışmalarda veriler birden fazla veri toplama aracıyla toplanabilmektedir. Bu durum çalışmaların içerik, geçerlik ve inandırıcılık bakımından güçlü olabilmesini sağlamaktadır. Etnografik çalışmalarda araştırmacının iletişim kurma, sorumluluk üstlenme, çalışmaya yön verme bağlamında önemli işlevleri bulunmaktadır. Görüşmeler esnasında yöneltilen sorulara kaçamak cevap veren, gerçekleri gizlemeye çalışan görüşmeciler bulunduğu araştırmacı gözlem tekniği, iletişim kabiliyeti, ses tonu ve tutumlarıyla bir takım düşünce ve görüşlerin ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir (Berg, 2001, s. 140). Bu durumun yanı sıra etnografik çalışmalar araştırmacıya esnek ve çok boyutlu veri setleri toplayabilme olanağı tanıyan özgürleştirici çalışmalardır. Diğer bir söyleyişle araştırmacının veri toplama aşamasında zaman ve mekân sınırlaması bulunmamaktadır. Etnografik çalışmalarda verilerin analiz edilme sürecinde de standart ve belirli kurallara bağlı bir teknik bulunmamaktadır. Nitekim etnografik çalışmalarda araştırmacı veri toplama araçları ve veri analiz biçimlerini kullanma bağlamında bizzat özgürdür. Dolayısıyla etnografik çalışmalarda araştırmacı zengin verileri esnek ve özgün bir yaratıcılıkla analiz edebilmektedir (Strauss, 1987, ss. 7,12).

Etnografik çalışmalarda belirli bir toplumun değerleri, yaşam tarzı ve anlam dünyası anlaşılmaya çalışıldığından mahalli karakter taşımaktadır. Bu sebeple etnografik desenli bir bilimsel çalışmada genelleme yapılabilmesi uygun değildir. Etnografik desenli çalışmalar, kültür analizi esasına bağlı olduğundan bir toplumun sembol, anlam, meslek, inanç ve değerlerine yönelik kapsamlı,

çok boyutlu ve zengin veri setleri elde edilmesini sağlaması bakımından araştırmaya katkı sunabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 68).

Etnografik desenli çalışmaların araştırmacıya ve bilimsel projeye sağladığı artılar kadar eleştirilen yönleri de bulunmaktadır. Etnografik desenli çalışmalarda veri toplama süreci uzun zaman olması yönüyle eleştirilebilmektedir. Bir toplumun yaşam tarzı ve kültürünü anlayabilmek için o grupların üyeleriyle günlerce ve haftalarca vakit geçirmek gerekebilmektedir (Marshall ve Rossman, 1989). Bu durumun yanında araştırmacı bireyin gruba vakit geçirebilmesi ve grubun üyelerini tanıyabilmesi için kendisinin araştırmaya konu grup tarafından benimsenmesi ve kabul görmesi gerekmektedir. Araştırmacının görüşme ve gözlem tekniklerini kullanımında tarafsız ve nötr değerli pozisyonda bulunması önemlidir. Öyle ki gözlem ve görüşmelerin önyargılı, taraflı bir şekilde gerçekleştirilmesi durumunda çalışmada etik ve geçerlik yönünden sorunlar oluşabilmektedir (Guion vd., 2001, s. 3).

Etnografik desenli çalışmalarda kimi durumlarda araştırmacı mesleğini ve açık kimliğini saklamak zorunda kalabilmektedir. Bu durumun çalışmanın etik boyutu açısından olumsuz sonuçlar doğurabileceği düşünülmektedir (Uslu ve Demir, 2023, s. 297). Etnografik desenli çalışmanın eleştirilen bir yönü de araştırmacının pozisyonuyla ilgilidir. Kültürünü incelediği gruba uzun süre zaman geçiren bir araştırmacının gözlem ve görüşme yöntemlerini kullanma noktasında objektif bir tutum takınmayacağı düşünülebilir. Nitekim verilerin objektif bir şekilde toplanması bunun yanında toplanmış verilerin öznel bir biçimde anlaşılması betimlenmesi ve yorumlanması gerekmektedir.

2.5. Etnografik Araştırmalarda Araştırmacının Rolü

Etnografik çalışmaların kurgulanması, veri toplama yöntemlerinin geliştirilmesi ve analizinde araştırmacının önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Bir toplumun kültürünü, geleneklerini, sosyal alışkanlıklarını analiz etmek isteyen bir araştırmacının o grubun üyeleriyle konuşması, tartışması, etkileşim sağlaması, anlaşabilmesi aşamaları oldukça önemlidir. Nitekim bu aşamaların gerçekleşmesi toplumsal gerçekliğin inşa edilmesi anlamını taşıyabilmektedir (Günbayı, 2020, s. 45).

Hem nitel hem nicel çalışmalarda araştırmacının olay, durum ve bireylere karşı tarafsız davranması gerekmektedir. Bu tutum ve bakış açısı verilerin nötr bir şekilde toplanabilmesini tesis ederken toplanan verilere farklı fikir, düşünce ve ideolojilerin empoze edilmesinin de önüne geçebilmektedir (Hertz, 1997). Etnografik araştırmacı sabırlı, doğal çevreye odaklanmış, girişimci ve uzlaşmacı bir tutum izlemelidir. Gözlemlenen durum, nesne ya da bireylerle ilgili olarak önyargı, politik, etnik, dinsel söylem ve görüş paylaşmaktan kaçınılmalıdır. Aksi takdirde araştırmacı bireyin gözlemlendiği birey ya da gruba konuşabilmesi, tartışabilmesi, anlama ve etkileşim kurabilmesi güç olabilecektir.

Araştırmacı bireyin incelemek ve gözleme tabi tutmak istediği sosyal grup öteki olarak görülen dışlanmış ve yabancılaştırılmış bir sosyal grup ise referans yoluyla görüşme ve iletişim sağlayabilmesi daha sağlıklı sonuçlar verebilir. Görüşme ve katılımlı gözlem yapılması düşünülen grubun arasına dâhil olabilmek için grup tarafından kabul görmek ve benimsenmek gerekebilmektedir. Bunun yolu da araştırmacı bireyin gruba sağlıklı iletişim kurabilmesinde saklıdır (Stoddart, 1986). Araştırmacının yanlış anlaşılmaya olanak vermeyecek şekilde öğrenmek kadar öğrendiğinden daha çok şeyi bilmesi icap edebilmektedir. Etnografik alan araştırmalarında araştırmacı izleme, dinleme ve öğrenme aşamalarına özen göstermelidir (Berg, 2001, s. 153). Etnografik araştırmacıların doğrudan birincil temel kaynaklarla ilgilenmesi daha doğrusu mekân ve doğal yaşam alanına odaklanması daha işlevsel veriler toplanmasını sağlayabilmektedir.

Wolcott (1999, s. 19) etnografik alan araştırmacılarıyla ilgili çıkarımı bu bağlamda değerlidir.

Birinci etnografik araştırmacı: Alan araştırması yapmak için nereye gidiyorsun?

İkinci etnografik araştırmacı: Henüz, bilmiyorum.

Birinci etnografik araştırmacı: Peki, ne çalışacaksın?

İkinci etnografik araştırmacı: Gittiğim yere bağlı.

Dolayısıyla etnografik araştırmayı doğal yaşam alanı, çevreden farklı düşünmek oldukça zordur. Etnografiyi insanların yazılı olmayan yönleri ve durumlarının betimlenmesi şeklinde tarif eden Wolcott (1999) esasen etnografiyi kültürün biçimlerini anlama, betimleme sanatı olarak

değerlendirmektedir (Wolcott, 1999, s. 9). Kültürün görünüm biçimleri, artefakt olarak ifade edilebilir (Günbayı, 2020, s. 18). Artefaktlar davranışsal, sözel ve fiziksel olarak üç farklı biçimde yorumlanabilir. Bu bağlamda alan araştırması yapan bir bilim insanının incelediği toplumsal grubun yemek yeme biçimini, sofraya oturma şeklini, ibadet şeklini, ibadet ederken neler söylediklerini, düğünlerini, eğlence kültürünü, yas ve matem dönemlerini araştırabilir. İncelenen sosyal grubun yemek yeme ve sofraya oturma şekli davranışsal artefaktır. Eğlence kültüründe mani söylemesi, türkü yakması sözel artefaktır. Sonuç olarak araştırmacının etnografik çalışmada uyguladığı sistem kültürün görünüm biçimlerini yansıtmak, anlatmak ve yorumlayabilmektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada etnografi kavramı, etnografik çalışmanın ne anlam ifade ettiği, araştırma süreci hakkında nitel betimsel bir tarama yapılmıştır. Alanyazın incelendiğinde etnografik çalışma deseni, bu çalışma deseninin nasıl ve ne şekilde yürütülebileceği konusunda eksiklik olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple çalışmanın teorik ve düşünsel bağlamda literatüre katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Alanyazında etnografi olarak kullanılan bu nitel çalışma deseni, Türkçe’de “kültür analizi” olarak ifade edilmektedir. Bu konuda düşünülmesi gereken husus, etnografinin bir veri toplama yöntemi olmadığıdır. Nitekim etnografi nitel bir araştırma deseni ya da betimsel bir araştırma türüdür. Bu nitel desen hermenötik ilgiye dayalı, anlama ve yorumlama temelli çalışmalarda tercih edilebilmektedir.

Etnografik çalışmalar yani “kültür analizi” deseni, doğrudan katılımlı gözlem içeren çalışmalarda tercih edildiğinden etnografik desen içinde alan çalışmaları, katılımlı gözlem, derinlemesine görüşme ve yaşam öyküsü (tanıklık) yöntemlerini içerebilmektedir. Kültürün ve oluşturduğu ortak anlayışı betimlemeyi amaçlayan bu araştırma deseninin tarihsel kökeni kültürel antropolojiye dayanmaktadır. Türkiye açısından incelendiğinde etnografik çalışmaların 2000’li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Şubat 2023 itibarıyla Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) tez havuzunda yapılan incelemede etnografi konulu 99 adet yüksek lisans tezi ve 47 adet doktora tezi üretildiği görülmüştür. Etnografi konulu çalışmaların 2014-2015 yılları sonrasında ağırlıklı olarak tercih edildiği anlaşılmakla beraber, sosyoloji, antropoloji, halkla ilişkiler, dil bilim, kamu yönetimi, eğitim ve öğretim, gazetecilik, sanat tarihi, radyo ve televizyon, halkbilim, turizm, şehircilik alanlarında üretildiği görülmektedir. Alana teorik, sosyolojik ve kültürel yönden katkı sağlayan etnografik çalışmalar ötekileştirilen ve yabancılaştırılan bazı sosyal grupların keşfedilmeyen yönlerini ortaya çıkarabilmekte, alana yeni, çeşitli ve farklı bulgular yansıtabilmektedir. Bu çalışmada etnografinin kavramsal, uygulama yönleri hakkında bilgiler verilerek alan yazına destek ve katkı sunmak amaçlanmıştır.

Kaynakça

- Akcan, F. (2016). *Eğitimde etkili bir okul değişimi için okul liderliği: Okul liderliğine ilişkin bir temellendirilmiş kuram çalışması* (Tez No. 436735) (Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akçaoğlu, A. (2022). Etnografik araştırmalara ilişkisel sosyolojinin katkıları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(3), 415-431.
- Akın, M. (2020). Etnografi yöntemler, zihin ve kullanıcı günlük haritaları: Spor sektöründe kullanıcı deneyimi araştırması. *Spor Eğitim Dergisi*, 4(2), 141-156.
- Ardahanlıoğlu, B. (2022). Nitel araştırmalarda online derinlemesine görüşme tekniği ile veri toplama: Bir lisansüstü tez örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 1-12.
- Atkinson, P. (2014). *For ethnography*. CA: Sage.
- Atkinson, P. ve Hammersley, M. (1994). Etnography and participant observations. N. Denzin ve Y. Lincoln (Ed.), *Handbook of qualitative research* (s. 248-261) içinde. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Barker, K. N. ve Flynn, E. A. ve Pepper, G.A. (2002). Observation method of detecting medication errors. *American journal of Health-System Pharmacy*, 59(23), 2314-2316.
- Berg, B. L. (2001). *Qualitative research methods for the social sciences. Fourth edition*. Boston: Allyn and Bacon Publishing
- Brewer, J. (2000). *Ethnography*. McGraw-Hill Education (UK).
- Burgess, R. G. (1991). Keeping field notes. In R.G. Burgess (Ed.) *Field research: A sourcebook and field manual* (s.191-194) içinde. New York: Routledge.
- Cooper, H. M. (1998). *Synthesizing research: A guide for literature reviews*. New York, NY, USA: Sage.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative inquiry research design, choosing among five approaches. Second edition*. California: SAGE.
- Demir, E. (2023). *Abdallar üzerine etnografik bir alan araştırması: Antalya Abdalları, kültür, kimlik ve toplumsal değişme* (Tez No. 804655) (Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Demir, E. (2024). Sosyal bilimlerde nitel araştırma teknikleri üzerine betimsel bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(46), 313-328.
- Denzin, N.K. (1989). *Interpretive biography*. CA: SAGE.
- Gobo, G. (2008). *Doing ethnography*. CA: Sage.
- Gobo, G., ve Marciniak, L. T. (2016). Ethnography. D. Silverman (Ed.), *Qualitative research* (s. 103-124) içinde. CA: SAGE.
- Guion, L. A. (2001). *Triangulation: Establishing the validity of qualitative studies*. University of Florida cooperative Extension Service. EDIS: Institute of Food and Agricultural Sciences.
- Gunbayı I. (2014). Job Stressors and their effects on academic staff: A case study. *International Journal on New Trends in Education & Their Implications*. 5(4), 58-73.
- Gunbayı, I. (2020). Knowledge-constitutive interests and social paradigms in guiding mixed methods research (MMR). *Journal of Mixed Methods Studies*. 1, 44-56. [Online] www.jomesonline.com DOI: 10.14689/jomes.2020.1.3.
- Güllüpinar, F. ve Özkan, Ö. (2021). Etnografik mülakatın imkân ve sınırlılıkları üzerine: Konumsallık, etik ve inşaa sorunları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 54, 11-40.
- Günbayı, İ. (2019). Nitel araştırmada veri analizi: tema analizi, betimsel analiz, içerik analizi ve analitik genelleme. Erişim adresi (03.02. 2020): <http://www.nirvanasosyal.com/h-392-nitel-arastirmada-veri-analizi-tema-analizi-betimsel-analiz-icerik-analizi-ve-analitik-genelleme.html>.

- Günbayi, I., ve Sorm, S. (2018). Social paradigms in guiding social research design: The functional, interpretive, radical humanist and radical structural paradigms. *Online Submission*, 9(2), 57-76.
- Hertz, R. (1997). *Introduction: Reflexivity and voice*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Johnson, J. M. (2001). In depth interview. Jaber F. Gubrium, J. A. Holstein (Ed.), *The Sage Handbook of Interview Research: The Complexity of the craft* (s. 103-121) içinde. London: SAGE Publications.
- Leininger, M.M. (1985). *Qualitative research methods in nursing*. Orlando, FL: Grune & Srtatton.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (1989). *Designing qualitative research*. Newbury Park, SAGE Publications.
- Murdock, G.P. (1943). Bronislaw Malinowski. *American Anthropologist*, 3(1), 441-451.
- Rosenbaum, P. L. (2005). Observational study, B. S. Everitt, D. C. Howell (Ed.), *Encyclopedia of statistics in Behavioal Science* (s. 1451-1462) içinde. Chichester: John Wiley & Sons Publishing.
- Schegloff, E. A. (1990). Interactional troubles in face-to-face survey interviews: Comment. *Journal of the American Statistical Association*, 85(409), 248-250.
- Schensul, J. J., ve LeCompte, M. D. (1999). *Designing and conducting ethnographic research*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Spradley, J.P. (1979). *The ethnographic interview*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Stoddart, K. (1986). The presentation of everyday life. *Urban Life* 15(1), 103-121.
- Strauss, A.L. (1987). *Qualitative analysis for social scientist*. UK: Cambridge Universty Press.
- Uslu, F. ve Demir, E. (2023). Nitel bir veri toplama tekniği: Derinlemesine görüşme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 289-299.
- Weppner, R.S. (1977). *Street ethnography*. Beverley Hills: CA, SAGE.
- Wolcott, H.F. (1999). *Ethnography: A way of seeing*. CA:Altamira.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. 11. Baskı. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Zigarmi, D. ve Zigarmi P. (1980). The psychological strasses of ethnographic research. *Education and Urban Society*, 12(3), 291-322.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.